

**Міністерство освіти і науки України
Тернопільський державний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка**

**(на правах рукопису)
УДК 94(477.83) “16-17”**

Гурик Мирослава Іванівна

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК МІСТ І
МІСТЕЧОК ГАЛИЦЬКОЇ ЗЕМЛІ В ДРУГІЙ
ПОЛОВИНІ XVI СТОЛІТТЯ – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ
XVII СТОЛІТТЯ**

*(дисертаційна робота на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук за спеціальністю
07.00.01 – історія України)*

Науковий керівник:
доктор історичних наук, професор
Стрішенець Микола Михайлович

Тернопіль – 2001

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ I. Історіографічний огляд та джерельна база.....	10
Розділ II. Соціально-історичні умови дослідження розвитку міст і містечок Галицької землі в другій половині XVI ст. – першій половині XVII ст.....	27
2.1. Соціально-економічне становище Галицької землі в складі Речі Посполитої.....	27
2.2. Демографічна ситуація в містах та вплив на неї центробіжних, оборонних і господарських чинників.....	38
2.3. Соціальна, національно-етнічна і конфесійна структура населення.....	51
Розділ III. Адміністративно – правове становище галицьких міст і містечок в другій половині XVI першій половині XVII ст.....	67
3.1. Правове становище міст.....	67
3.2. Адміністративний устрій.....	81
Розділ IV. Ремесла і промисли міст Галицької землі.....	92
4.1. Нові явища в характері і структурі ремісничого виробництва	92
4.2. Розвиток міських промислів	
Розділ V. Роль галицьких міст у внутрішній і зовнішній торгівлі Речі Посполитої.....	144
Висновки.....	167
Список використаних джерел.....	178
Додатки.....	207

Пояснення мір і грошових одиниць

I. Міри поверхні

гектар – 1,7 морга

лан – 30 моргів (16,8га)

морг – 0, 58 га

морг старий (коронний) – 0,5985 га

морг новопольський – 0,5609 га

II. Міри ваги

камінь – 96 фунтів

корець – 96 кг

фунт – 37 г – 406,679г

віз заліза – 2 зв'язки шин

прут заліза – 3 пуди і 27 фунтів

пуд – 40 фунтів=16,38 кг

шина заліза – 10 фунтів

бочка солі – 6 віртелів = 100 гурманів = 1000 топок = 70 фунтів = 39 кг і 400 г

гурман – 4 кг

камінь- 24, 30, 32, 90 фунтів

колода – 4 віртелі = 26 кг і 400 г

корець – 36 гарнців = 6 пудів (біля 100 кг)

маца мала – 8 пудів

маца пшениці – 24 пуди

міра – 2 корці

мірка – 48 - 62 гарнці

III. Міри об'єму

бочка меду, пива, горілки – 36 – 122 гарнців

гарнець – 4 кварта (3,262 л)

гарнець малий – 2,82 л

кварта – 0,95 – 0,96 л

IV. Грошовий рахунок

Гривня – 48 грошей

Півгріш – 5 динарів

Польський злотий – 30 польських грошів = 24 литовських грошів

Польська копа – 60 польських грошів

Флорин червоний – 30-36 польських грошів = 15-20 литовських грошів = 1,5 гривні
= 90 шелягів = 540 динарів

ВСТУП

Актуальність теми. Перехідний, переломний етап вітчизняної історії, який збігся у часі з радикальними змінами у світовому устрої, істотно підвищує вимоги і завдання, що постають перед істориками. У цьому контексті на першому плані виступає цілісний і об'єктивний аналіз історичного процесу, його складних і суперечливих складових, подолання суб'єктивної сутності історичного пізнання, зосередження уваги на поясненні логіки дій людей минулого та факторів, що її обумовлювали. Критичний підхід до висвітлення подій історичної минувшини України, в тому числі політичного і економічного розвитку міст і містечок Галицької землі в другій половині XVIст. – першій половині XVIIст. дасть змогу в повній мірі відділити ті історичні знання, які витримують перевірку часом і можуть стати основою для нових наукових досліджень, що сприятимуть утвердженню демократичної правової новітньої української держави.

Вироблення стратегії економічного і соціального розвитку України, яка полягає у забезпеченні реалізації конституційних прав і свобод людини і громадянина, непорушності конституційного устрою, зміцнення демократії та моральних підвалин суспільства, сталого розвитку економіки, повинно широкомасштабно опиратися на розвинуті багатостолітні традиції нашого історичного минулого. Сюди слід віднести і позитивний досвід самоуправлінських галицьких міст, які були торгівельно-ремісничими центрами з розвинутими елементами правових відносин, що включали широку участь населення у міському самоврядуванні і контроль за його органами влади при можливості апелювати до різнопланових судових установ Речі Посполитої. Використання норм магдебурзького права, пристосованих до українських реалій, що дало можливість галицькому міщанству досягти вище названих результатів, може бути фундаментом для створення продуманого закону про місцеве самоврядування і продовження адміністративної реформи. Ці документи покликані чітко розмежувати функції державних і місцевих органів влади, налагодити їх повноцінну співпрацю, забезпечити участь громадян в управлінні, а також розмежувати владу і бізнес,

змусити державних службовців дійсно служити суспільству і державі, а не власним приватним інтересам.

Хронологічні рамки дослідження визначені його тематичною спрямованістю і охоплюють другу половину XVI ст. – першу половину XVII ст.

Вибір історичного періоду дослідження зумовлений кількома причинами. Друга половина XVI ст. є доленосною в історії Польської держави, події, якої наклали безпосередній відбиток і на політичну картину Галицької землі, як її складової. Зокрема, початок досліджуваного періоду характеризується посиленням політичної і економічної могутності польської шляхти на фоні ослаблення функцій державного апарату і незміцності міст. Правова і економічна слабкість міст послужила в значній мірі причиною і політичного піднесення шляхти, і зміцнення нею свого економічного становища шляхом перетворення фільварків у панщинні господарства. Це дало можливість шляхті скористатись вигідною ринковою кон'юнктурою, що склалась в ранньокапіталістичній Західній Європі, на користь зростаючого попиту на зерно із польських шляхетських фільварків, що дозволило землевласникам збільшити прибутки і посилити свій економічний вплив. Економічними причинами було продиктоване і створення шляхтою у своїх приватних володіннях значної кількості містечок у досліджуваній період. Адже, зростання ролі товарно-грошових відносин, вимагало і розширення внутрішнього ринку, що втілювалось у збільшенні мережі міських ярмарків у старих, а особливо новостворених містечках. Ці фактори пояснюють виникнення значної кількості містечок, а особливо приватного статусу в Галицькій землі в другій половині XVI ст. – першій половині XVII ст., що не спостерігалось у попередній етап її історії.

Фінансове зростання шляхти в даний період викликало і її політичне всесилля, що відобразилось у зосередженні законодавчої, виконавчої, і судової влади в державі, що негативно відбилось на правовому статусі приватних містечок через обмеженне використання магдебургських самоврядних традицій.

Політичне свавілля шляхетського стану привело і до зміни форми правління у Речі Посполитій з монархії на шляхетську республіку, в якій, починаючи з 1574р. (Генріх Валуа) королі вибираються рішенням шляхетського сейму.

Вибір нижньої межі дослідження (1647р.) викликаний змінами у політичному і економічному становищі Речі Посполитої, що зумовлені подіями національно-визвольної боротьби українського народу 1648 – 1657 р.р. Військові баталії вплинули руйнуюче на архітектурний, демографічний і економічний аспекти життя галицьких міст і містечок.

Врешті-решт наслідки національно-визвольної боротьби стали критичними для Речі Посполитої, адже з середини XVII ст. в державі загострюється політична і економічна криза, що призвела до її ослаблення і поділів території між Росією, Австрією і Прусією. (1772р., 1793р., 1795р.)

Територіальні рамки дослідження відповідають адміністративно-територіальному поділу, який існував в Речі Посполитій в досліджуваний період. Галицька земля на той час входила до Руського воєводства і поділялась на три повіти (або староства): Галицький, Тереховлянський, Коломийський.

Мета і завдання. Виходячи з актуальності теми, спираючись на досягнення української і зарубіжної історіографії у вивченні політичної і економічної історії Галицьких міст і містечок другої половини XVI ст. – першої половини XVII ст., враховуючи недостатню наукову розробку, автор поставив за мету: на основі комплексного і об'єктивного аналізу дослідити особливості соціально-економічного розвитку міст і містечок Галицької землі в досліджуваний період.

Метою продиктовано **основні завдання**, які автор намагається роз'язати у процесі дослідження даної наукової проблеми:

проаналізувати зміни у політичному, соціально-економічному становищі Галицької землі і її міст в другій половині XVI ст.;

дати характеристику демографічної ситуації в містах, за такими параметрами: шляхи виникнення міст і містечок, їх чисельність і правовий статус, динаміка зростання міст, їх народонаселення, густина міських поселень;

охарактеризувати соціальну, професійну, національну структури населення міст і містечок;

подати систему адміністративно-правового врядування у галицьких міських населених пунктах;

показати вплив рутенізації і юридикізації на зміну суті магдебурзького права і більшу пристосованість його норм до місцевих умов;

висвітлити елементи правових відносин в самоуправлінських містах і містечках показати їх переваги над приватновласницькими;

вивчити характер і структуру ремісничого виробництва та промислів і показати формування на базі останніх елементів першої розсіяної мануфактури;

охарактеризувати роль галицьких міст і містечок у внутрішній і зовнішній торгівлі Речі Посполитої.

Об'єктом дослідження виступають міста і містечка Галицької землі в другій половині XVI ст. – першій половині XVII ст.

Предмет дослідження соціально-економічний розвиток міст і містечок Галицької землі в досліджуваний період. Стосовно цього автор розглядає такі проблеми, як соціально-історичні умови існування галицьких міст, їх адміністративно-правове становище, особливості розвитку міських ремесел і промислів, а також роль галицьких міст у внутрішній і зовнішній торгівлі Речі Посполитої, що в сукупності дозволяє розкрити предмет дослідження.

Методологічною основою дисертації є головні наукові принципи історичного пізнання – об'єктивність та історизм. Науково-теоретичною основою вивчення проблеми стала теорія історичного пізнання і практика наукової роботи попередніх дослідників.

Враховуючи мету і завдання, у роботі застосовані порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний та статистичний методи наукового дослідження.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що в ній вперше у вітчизняній історіографії зроблена спроба комплексного дослідження політичної і економічної історії міст і містечок Галицької землі у другій половині XVI ст. – першій половині XVII ст. Залучення до наукового обігу багаточисельних архівних документів дозволило розкрити характер і дієвість елементів правових відносин у системі міського самоврядування, еволюцію ремісничого виробництва у зв'язку з технічним прогресом, економічну суть промислів і їх роль у зародженні мануфактурного виробництва. Вперше було доведено, що магдебурзьке право у Галицьких містах

зазнало значного впливу юридикізації і рутенізації. Власне вплив рутенізації дозволив німецькому праву зінтегруватись з місцевими самоврядними традиціями. Зрутенізованому магдебурзькому праву були властиві демократичні принципи: виборчість усіх посад до міських урядів, можливість апелювати до вищих судових установ, що поєднувались із спробою контролю магістрату через квадрагінтавірат, що безпосередньо доводить спроможність елементів правових відносин між соціальними групами міського населення і політичною системою Польської держави.

Теоретичне значення дисертації полягає у дослідженні політико- правового статусу містечок Галицької землі у політичній системі Речі Посполитої, висвітлення характеру взаємодії елементів правових відносин самоуправлінських містечок і цієї системи, показі еволюції ремісничого виробництва, промислів, торгівлі у зв'язку з технічним прогресом.

Практична цінність дисертації полягає в тому, що матеріали і висновки дисертації можуть використовуватись в узагальнюючих наукових роботах з історії Галичини, в навчальному процесі при підготовці загальноісторичних і спеціальних курсів, а також враховуватись державними законодавчими органами при створенні закону про місцеве самоврядування.

Апробація результатів дослідження. Головні підсумки роботи автора над обраною темою дисертації викладені у наукових працях у всеукраїнських і регіональних виданнях.

Основні положення та висновки даного наукового дослідження опрацьовано в доповідях на наукових конференціях “Михайло Грушевський – видатний український вчений, державний діяч, громадянин” ((до 130-річчя від дня народження); Тернопіль, 27-28 вересня 1996р.); “Українська новітня держава: історія і сучасність” ((до 80-річчя Української Центральної Ради та УНР); Тернопіль, 14-15 березня 1997р.).

Зв'язок з науковими програмами. Дослідження теми “Соціально-економічний розвиток міст і містечок Галицької землі в другій половині XVI ст. – першій половині XVII ст. було проведено згідно з програмою наукової роботи

історичного факультету Тернопільського державного університету імені Володимира Гнатюка у напрямі комплексної проблеми “Україна в контексті європейської історії”, і зокрема напрямом роботи кафедри історії України в галузі краєзнавства.

На захист винесено такі положення:

1. Політико-правовий статус Галицької землі як польської провінції був визначений ще у XV ст., а Люблінська унія 1569 р. лише закріпила посилення національно-релігійного і соціально-економічного гніту щодо місцевого населення.
2. Подальше утвердження фільваркового господарства і становлення орендної системи у другій половині XVI ст. – першій половині XVII ст. зумовлює значне зростання податків і повинностей для міського населення, що диктується товаризацією магнатсько-шляхетського господарства.
3. Міста Галицької землі відповідали аграрному і оборонному характеру, який проявився у шляхах їх виникнення, структурі забудови, великому прирості їх чисельності в досліджуваній період. Специфічною категорією міст пояснюється також професійний і соціальний склад їх населення, характер розповсюдженості ремісничих спеціальностей і час їх цехової корпоратизації, а також кон'юнктура внутрішнього ринку.
4. Строкатість національного складу галицьких міст і містечок, при перевазі українців, не призвела до повного усунення останніх з керівних посад у міських урядах і ремісничих цехах на користь католиків, що було наявним в інших землях Руського воєводства.
5. Більшість міст і містечок Галицької землі мали приватний статус (72,2 %), що пояснювалось децентралізацією королівської влади в Речі Посполитій і зміцненням позицій магнатів і шляхти.
6. Магдебурзьке право, яким керувалась частина міст, зазнало впливу рутенізації і юридикізації. Завдяки першій німецьке право набуло національних рис, включивши елементи руського звичаєвого права і цим інтегруючись з місцевими самоврядними традиціями. Юридикізація вела до розпорошеності міщанства як

єдиної суспільної верстви, посилення магнатсько-шляхетського свавілля і ослаблення Польщі.

7. Наявність у магістратських містах демократичних принципів магдебурзького права – виборність усіх посад, можливість апелювати до вищих судових установ, що поєднувалось із спробою контролю магістрату, доводить дієвість елементів правових відносин між соціальними групами міського населення і політичною системою Польської держави.
8. Створення дієздатного закону про місцеве самоврядування повинно базуватись на демократичних нормах магдебурзького права, основою якого є виборність посадових осіб і їх періодична звітність перед усім міським населенням. Покращенню роботи сучасних магістратів може сприяти діяльність контролюючого органу (квадрагінтавірату), створеного на громадських засадах, який водночас буде зв'язувальною ланкою між міською владою і громадянами через засоби масової інформації.
9. Внаслідок технічного прогресу в цеховому ремеслі галицьких міст відбулася диференціація, що призвела до зростання числа ремісничих спеціальностей, а це – до збільшення кількості виробленої продукції.
10. Солеварне виробництво, що складало велику питому вагу в економіці міст і базувалось на змішаній кріпацькій та найманій праці, стало основою для зародження мануфактурного виробництва та ринкових відносин.
11. Галицьким містам відводилась значна роль у структурі внутрішньої, зовнішньої і транзитної торгівлі Речі Посполитої, з огляду на їх вдале геополітичне розташування. Про великі обсяги товарообігу свідчить постійно зростаюча кількість міських ярмарків, номенклатура імпортованих і експортованих товарів, а також акумуляція грошової маси у митних коморах і прикорморках, що розташовувались на прикордонні.
12. Розвиток внутрішньої і зовнішньої торгівлі призвів до формування нової соціальної верстви – купецтва, первісний капітал якого був у першій половині XVII ст. єдиною початковою формою капіталу, і цим створював необхідний

рівень торгівлі в умовах переходу від натурального до товарно-грошового виробництва.

Структура даного дослідження визначена метою і завданнями, складається із вступу, п'яťох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

РОЗДІЛ І

Історіографічний огляд та джерельна база

Історіографічне дослідження літератури, що в тій чи іншій мірі стосується проблеми соціально-економічного розвитку міст Галицької землі в другій половині XVI ст. – першій половині XVII ст. продиктоване необхідністю:

систематизації літератури, критичного зіставлення її змісту і висновків з конкретною історичною дійсністю і новими завданнями історичної науки;

визначення кола тих питань, які знайшли достатнє висвітлення в історичній науці;

аналізу тих проблем, які піднімалися історичною наукою, але не знайшли належного відображення в процесах дослідників або ж висвітлені неправильно;

розкриття застарілих поглядів на тему дослідження і визначення нових оцінок щодо її бачення на сучасному етапі розвитку історичної науки;

показу значимості подальшої наукової розробки окремих питань, обґрунтування перспектив розробки теми і визначення історіографічних уроків.

Незважаючи на те, що питанням політичної і економічної історії окремих міст у досліджуваній період присвячено ряд наукових досліджень, жодне не є узагальненою працею, яка б включала всі аспекти життя міст, відповідно не може претендувати на об'єктивність, завершеність та всебічність у висвітленні поставлених завдань. У більшості праць українських і польських істориків недооцінюється роль міст в політичній історії і економічній сфері, що пояснюється їх нібито, неповноцінністю порівняно з містами Західної Європи.

Проблематикою міст займалися окремі представники історичної науки другої половини XIX ст. Характерною особливістю узагальнюючих праць з історії міст України, написаних В.Б.Антоновичем і М.Ф.Владимирським-Будановим, є їх юридичний ідеалізм і описовий характер. Дослідження М.Ф.Владимирського-Буданова є на сьогоднішній день єдиною монографією, що стосується проблеми міського самоврядування, і яка базується на багатому фактичному матеріалі [10,176,308]. Значну увагу автор приділив питанню поширення в Україні

магдебурзького права в XVII ст. – XVIII ст. і його вплив на суспільний устрій таких міст, як Кам'янець, Ковель, Кременець, Дубно.

М.Ф.Владимирський-Буданов висвітлює структуру органів міського управління, яка включала три колегії: раду, лаву і квадрагінтавірат (рада 40-30 мужів). Наявність ради 40 мужів яскраво підтверджує те, що магдебурзьке право на українських землях (в т.ч. і на Галицькій) стало синтезним утворенням з німецького права і права руського. Це дало змогу українським міщанам організувати за його принципами міські власті і при цьому користуватись власними правами: руським і звичаєвим. Тобто, при допомозі основних положень магдебурзького права, які дозволяли самоврядування і виборність міських посад, українські міщани створили своє власне муніципальне право. Не дивлячись на це, М.Ф.Владимирський-Буданов вважав, що введення магдебурзького права в містах ізолювало їх і зробило пасивною здобиччю шляхти і королівської влади.

Неможливо погодитись і з тією тезою автора, що існування Речі Посполитої було періодом повного занепаду міст.

В.Б.Антонович доводив, що місто – це перш за все юридична категорія. Він вважав, що важливою причиною згортання ремесла і торгівлі є цехові регламентації, які виключали вільну конкуренцію [1,308]. В.Б.Антонович розглядає детальніше у своїй праці процес виникнення приватновласницьких міст, становище їх жителів і їх відносини з власниками даних міст. Дотримуючись теорій військової колонізації при створенні приватновласницьких міст, автор доводив, що розвиток ремесла і торгівлі в таких містах є результатом ініціативи приватних власників, які давали міщанам привілеї для укріплення оборони міст. Ця причина, на його думку, була основною і в збереженні влади власника над містом. В.Б.Антонович вивчав питання, пов'язані з повинностями міщан, управлінням приватновласницьких міст.

Автор, подібно до М.Ф.Владимирського-Буданова, теж недооцінював значення магдебурзького права для українських міст. Він бачив у ньому, лише заміну попередніх вічевих вольностей самоуправлінням під наглядом власника. В.Б.Антонович відмічав, що в умовах повного контролю над міським

самоуправлінням, зі сторони власника в приватновласницьких містах "магдебурзьке право в малій ступені гарантувало самостійність міської общини...".

Проблематику міського самоврядування досліджував і історик Д.І.Багалій [3]. В своїй роботі він опирався на працю М.Ф.Володимирського-Буданова і тому, як вважав сам Д.І.Багалій, лише доповнив її. Відповідно щодо теорії дослідження міст автор не зробив нових висновків.

Кінець XIX ст. – початок XX ст. ознаменувався новими працями і дослідженнями. Їх поява пов'язана з діяльністю Наукового Товариства ім. Шевченка і, зокрема, М.С.Грушевського. Погляди науковця на історію українських міст, у тому числі міст другої половини XVI ст. – першої половини XVII ст. викладені у V і VI книгах його багатотомної праці "Історія України–Руси" [26]. Провідне місце в них зайняла історія магдебурзького права, характеристика національного складу міського населення, адміністрації, торгівлі і культурно-освітньої діяльності міщан. М.Грушевський, вважаючи магдебурзького право основним каталізатором занепаду міського устрою "руської землі", зупиняється на питанні його рецепції в Україні найбільш детально. У своїх судженнях дослідник дещо наслідує свого вчителя В.Антоновича і історика В.Володимирського-Буданова, які доводять недоречність "саксонського права для українських міст". Цілком вірно М.Грушевський зазначає, що введення німецького права на території руських земель у його класичному вигляді мало на меті посилити колонізацію України населенням католицької віри і тим самим "ослабити силу руського елемента творенням сих привілейованих католицьких громад". Неоднозначною видається думка історика, що запровадження німецького права базувалось на зовсім готовому праві, що потім на тутешньому ґрунті не розвивалось...". Відомо, що українські міщани дивилися на магдебурзького право, як на подану місту хартію вольності, яка дозволяє пристосувати до неї свої, власні правничі погляди, що призвело до видозміни класичного зразка саксонського права і включення в нього елементів руського права. Не зовсім об'єктивним є твердження М.Грушевського, що міста XVI ст. – першої половини XVIII століть "... замість розвою ... проводили лише хворобливе вегетовання". Як відомо, друга

половина XVI ст. – перша половина XVII ст. час економічного розквіту Речі Посполитої, розквіту міського устрою.

Цікавий фактичний матеріал містять праці польських істориків і економістів К.Арламовського, Л.Харевічової, С.Кутшеби, С.Левицького, Я.Рутковського [92; 100-112; 153; 155,156; 176,177]. Дані дослідження, які опубліковані в кінці XIX ст. – на початку XX ст. містять матеріал про розвиток Польщі і історію її міст. В цих роботах висвітлено розвиток ремесла і промислів, фінансові відносини, демографічні процеси, торгові зв'язки, релігійна боротьба. З монографії Л.Харевічової можна почерпнути матеріал, що стосується організації цехів ремісників у Галичі, Коломиї, Рогатині, які брали за основу цехові статuti ремісників м. Львова. Це підтверджує факт пізнішого оформлення ремісничих корпорацій у містах Галицької землі порівняно з іншими землями Руського воєводства, що базується на неповному відокремленні ремесла від сільського господарства. Важливо також те, що дослідниця, характеризуючи зовнішню торгівлю Львова, визначає галицькі міста, які відіграли вагомий роль у цій торгівлі і виступали головними митними коморами на східному кордоні держави – Галич, Коломия, Підгайці, Снятин, Тисмениця. Однак праці вищеназваних істориків за своїм змістом є нерівноцінними. Більшість з них носить описовий характер. Минуле Галицької землі розкривається в них явно тенденційно.

Широке коло питань з історії цехів, торгівлі, адміністративного устрою міст феодальної Польщі підняте у працях В.Лозинського і Я. Птасьника [159-161; 173]. На жаль у них не було в повній мірі розкрито розвиток соціальних і виробничих відносин. Монографія В.Лозинського присвячена вивченню історії знатних патриціанських сімей м. Львова. Робота містить цікавий матеріал про торгівлю хлібом, поташем, золою, сплав цих товарів у Гданськ, торговельні зв'язки зі Сходом, асортимент імпорту, предмети транзитної торгівлі. Але замовчування автором важливих соціальних проблем, які існували в містах, змушує нас критично відноситись до його висновків.

Різноманітністю проблематики відрізняються дослідження Ф.Буяка [109-110]. Але занепад і застій економіки Польщі, що починається у другій половині XVII ст.,

він пояснював, головним чином, військовими діями, недооцінюючи негативний вплив економічної політики шляхти на розвиток країни.

Значну кількість праць з історії міст Галичини залишив вірменський історик Садок Баронч [96-98]. Вони містять великий об'єм довідкового матеріалу, але в методологічному відношенні застаріли.

Вивченням історії міст феодальної Польщі займався ряд польських істориків: Я.Байгер, Д.Хіровський, Я.Чернецький, К.Малейчинський, Г.Сідлер, Л.Вайгель і інші [102; 113; 116; 164; 184; 196]. Вони створили в основному краєзнавчі нариси окремих галицьких міст – Теревовлі, Бережан, Тисмениці, Галича, Єзуполя, Устя Зеленого, Гримайлова, Снятина, Фірлейова, Заліщиків, Коломиї, Рогатина. Дані праці мають в основному описовий характер, і найчастіше історія міського устрою в них замінюється викладом родословних свідчень про магнатські сім'ї.

Дослідженню історії міст Галицької землі сприяють довідкова книга М.Балінського і Т.Липінського [95], а також Географічний словник [17]. Вони базуються на багатому фактичному матеріалі і містять описи Галицької землі в географічному, статистичному, археологічному планах. Розкриваються також суспільно-політичні, національно-релігійні відносини, розвиток економіки і торгівлі, правовий статус міст і містечок.

Окремий науковий інтерес становлять праці польських істориків, що займались проблемами розвитку міського ремесла і промислів. Роботи П. Донбковського, Н. Гасіоровської, В. Осуховського, Я. Рутковського у тій чи іншій мірі розкривають питання облаштування солеварних промислів в Галицькій землі [121-125; 133; 170; 179]. Так, Я.Рутковський і В.Осуховський у своїх дослідженнях на основі архівних документів простежили процес видобування і варіння солі, економічні відносини між робітниками і адміністрацією, правові чинники солеварного виробництва, а також обсяги торгівлі сіллю, міри солі, ціни, розміри мита. Характерно, що дослідники вбачають зародження ринкових відносин на солеварнях, стверджуючи, що тут більшість кваліфікованих робіт виконували наймані робітники, за що отримували конкретну зарплату у грошовому вимірі.

Виходячи із ідеалістичних концепцій, польські економісти і історики (А.Яблоновський, А.Чоловський) намагались пояснити явища соціально-економічного життя правовими відносинами [19; 33,34]. Вони ігнорували розвиток продуктивних сил, а головною сферою матеріальної діяльності вважали торгівлю. В багатьох випадках ці автори спотворювали дійсність, приховуючи важке становище міських низів, відкидаючи соціальні протиріччя, при цьому вони ідеалізували королів, намагаючись довести, що розвиток Галицької землі – результат "цивілізаторської" місії польських магнатів. Аналіз їх робіт свідчить про те, що через ідеалістичну методологію, суб'єктивний підхід і тенденційність у підборі й інтерпретації джерел ці історики і економісти не змогли науково обґрунтовано висвітлити вирішальну роль міст у розвитку виробництва і торгівлі, розкрити справжнє становище міщан.

Новий виток у дослідженні історії феодального міста зробила радянська історична наука. В 30-х рр. з'являються праці А.Єршова, П.Клименка [30; 46], які присвячені розвитку окремих галузей міського ремесла і мануфактури на Україні в XVII ст. –XVIII ст. П.Клименко, підкреслюючи важливу соціально-економічну і культурну роль міст, вважав, що вони завжди були "тим нервовим вузлом, що в'яже в єдину суцільну сітку всесвітній розвиток". Головну роль у своїх працях дослідник приділяв не соціально-економічному розвитку міста, а питанню організації ремісників, політичному і правовому становищу міського населення. Роботи П.Клименка і А.Єршова містили важливі елементи нового у висвітленні цехового ремесла. Так, вперше розглядалися різні категорії ремісничого населення, їх становище і права, залежно від соціальної диференціації.

Велике значення для вивчення загальних закономірностей розвитку економіки України мають праці з історії російського ремесла й мануфактур відомих вчених Ф.Я.Полянського, С.Г.Струмліна [70,71; 82,83].

У 1953-1954 рр. були опубліковані праці І.П.Крип'якевича, Є.Мединського [52-55]. Ці дослідження містять цінний фактичний матеріал про історію міст і міщанства у період перед визвольною війною українського народу 1648-1657 рр. Але слід відмітити, що в цілому праці 50-х рр. позначені великою тенденційністю, а

саме: постійним прагненням зобразити історичну "необхідність возз'єднання" України з Росією.

У середині 50-тих рр. істориком В.Д.Отюмановським була підготовлена праця з питань розвитку феодального міста, в якій він приділив велику увагу розвитку міського управління і магдебурзького права [60-62; 66]. У своїй роботі історик доводить, що українські міста зовсім не зобов'язані своїм існуванням магдебурзькому праву. На його думку, воно було чужим для українців, ще задовго до надання магдебурзького права у них існувало своє міське самоуправління.

В 60-70-і рр. з'явилося багато літератури з проблематики феодалізму, яка тематично охоплює кризу феодально-кріпацької системи, генезу капіталізму, процес трансформації дрібнотоварного виробництва в капіталістичне, початкове накопичення капіталу. Вийшли збірники статей, які розглядали феодальну формацію в широкому хронологічному діапазоні.

Вагомим внеском у дослідження історії феодальних міст другої половини XVI ст. – першої половини XVII ст. є монографії П.В.Михайлини [60-62]. Опираючись на багатий фактичний матеріал автор робить детальний аргументований аналіз всіх сфер життя українського міста в умовах поневолення України шляхетською Польщею. Історик дає характеристику урбанізаційним процесам у містах, досліджує їх правовий статус, розвиток ремесла і цехового устрою, солеварних промислів, торгівлі. На основі багатой джерельної бази П.В.Михайлина, досліджує соціальний і національний склад міського населення, повинності і податки міщан, а також соціальні протиріччя, що існували у містах. Особливу увагу автора привертає негативний вплив міжусобної боротьби магнатів і шляхти, свавілля королівської та міської адміністрації, оренд і застав міст, жовнірських леж на становище міст України в другій половині XVI ст. – першій половині XVII ст. Дослідник справедливо вважає, що "зазначені обставини вкрай негативно позначились на становищі міст і містечок – цього важливого пагіння економічного розвитку українських земель..., і вихід з такого становища полягав у знищенні панування шляхетської Польщі на українських землях...".

Новим досягненням радянської історіографії 70-х років було видавництво комплексної "Історії Української РСР", а також робіт з історії народного господарства [12-14; 17; 42-44; 65; 88]. В "Історії Української РСР" розглядаються різноманітні аспекти соціально-економічного розвитку міст, політико-правового становища міського населення в другій половині XVI ст. – першій половині XVII ст. Важливою науковою доробкою української історіографії є багатотомне видання "Історія міст і сіл Української РСР" [38-39]. У цій роботі на основі великого фактичного матеріалу розкрито соціально-економічні процеси, які протікали в містах. Значним вкладом у вивчення історії розвитку західноукраїнських земель в період пізнього феодалізму є збірник "З історії західноукраїнських земель" [31], колективні роботи з історії Львова [38, 39].

Окреме місце в історіографії досліджуваної проблеми займає монографія О.С.Компан [51]. Особливу увагу автор приділяє технічному прогресу, що поглиблює суспільний поділ праці, веде до подальшої диференціації ремісничих спеціальностей і звісно розширення ремісничих майстерень та промислів. О.С.Компан подає загальні тенденції економічного і політичного розвитку міст різних регіонів України. Дослідниця доводить наявність елементів ринкових відносин і в ремісничих майстернях, і на промислах.

Глибокий аналіз походження і розвитку західноукраїнських міст зроблений в роботах Я.Д.Ісаєвича, Я.П.Кіся [36,37; 43-45]. Дослідники вивчаючи феодальне місто і цехову організацію ремесла, розглядають питання структури і внутрішньої ієрархії цехів, яка, на їхню думку, має багато спільних рис, характерних для всіх середньовічних цехів. Автори дещо недооцінили впливу позацехового ремесла на процес розкладу цехового виробництва і появу елементів ринкових відносин.

Увагу вчених привертала демографічні процеси, проблеми економічного розвитку міст, питання зв'язку міського ремесла з сільським господарством (Ю.М. Гроссман, В.Ф., Інкін, Я.Д. Ісаєвич, Я.П. Кісь) [24,25; 32-33; 34; 46-47].

Важливими в цьому контексті є висновки Я.Д.Ісаєвича щодо економічних взаємовідносин міста і села. Він вважає, що розвиток фільварків негативно позначився на товарообміні між містом і селом, обмежував міську торгівлю,

посилуючи в свою чергу свавілля магнатів і шляхти. Дослідник справедливо доводить, що зародки мануфактури, які спорадично виникали в XVI ст., не мали умов для подальшого розвитку, оскільки зусилля феодалів гальмувало суспільний прогрес. Феодално-кріпосницька система, як підкреслює Я.Д.Ісаєвич, не могла підірвати товарно-грошових відносин між містом і селом, і тому міста не були зведені до статусу аграрних поселень.

Заслуговують на увагу також дослідження економічного розвитку міст і містечок Галицької землі в другій половині XVII ст. – першій половині XVIII ст. Панькова Б.М., які викладені в статті і дисертаційній роботі на здобуття вченого ступеня кандидата історичних наук [67,68]. Автор, базуючись на використанні багатой джерельної бази, робить комплексний, багатогранний аналіз всіх сфер життєдіяльності міст. Його опрацюванню підлягає соціально-економічна історія галицьких міст і містечок, демографічна ситуація у містах, соціальна структура міського населення і його боротьба проти феодалного гніту. Особливо наближеними до теми нашого дослідження є вивчення розвитку міського ремесла і промислів, їх галузева структура і вплив на неї подальшого суспільного поділу праці, а також роль галицьких міст у внутрішній і зовнішній торгівлі Речі Посполитої, поширенні купецько-лихварського капіталу, його роль у нагромадженні первісного капіталу. Панькову Б.М. вдається подати співвідношення феодално-кріпосницьких і ранньокапіталістичних відносин в соціально-економічному розвитку міст, і, що важливо, на основі розгляду галицьких міст виявити загальні тенденції розвитку міст всієї Речі Посполитої, їх роль в загальноісторичному процесі.

Вагомим внеском у дослідження міських промислів були монографії, статті М.М.Стрішенця [75-81], які написані за матеріалами всіх міст України, і торкаються безпосередньо міст Галицької землі в досліджуваний період.

Грабовецький Б.В. і П.С.Сіреджук у своїх статтях про солеварні промисли Прикарпаття встановили, що у XVI ст. –XVII ст. великий промисел витісняє дрібні солеварні господарства і відповідно на великих солеварних промислах спостерігається мануфактурний розподіл праці [17,18,20].

Дисертаційна робота П.С.Сіреджука висвітлює соціально-економічний розвиток краю, демографічну ситуацію у містах і вплив на неї внутрішніх та зовнішніх чинників [73].

Окремий інтерес для дослідника міст України становлять роботи А.П.Грицкевича і З.І.Кописського з історії міст Білорусії, яка також знаходилась під владою Речі Посполитої [23;52,53].

Досліджувана нами проблема в деякій мірі знаходить відображення в роботах О.І.Барановича, який розглядав соціально-економічну історію приватно-власницького міста Староконстантинова в XV ст. і VIII ст. [4]. На прикладі Староконстантинова історик показав процес заснування такого роду міст українськими магнатами в XVI ст. Дослідник зробив висновок, що "заснування міста могло бути або визнанням феодалом вже існуючого факту, юридичним оформленням його, або сприянням утворенню і росту поселень міського типу, або намаганням в тому, чи іншому пункті створити умови для виникнення промислового і торгівельного центру".

Окрему групу становлять праці, присвячені розвитку торгівлі в Україні в другій половині XVI ст. – першій половині XVII ст., які містять матеріали, що характеризують роль галицьких міст у загальноукраїнському товарообігові. Загальну постановку питання про торговельні зв'язки України знаходимо в роботі згаданого вище Я.П.Кіся [47]. Певну увагу українські історики приділяли проблемі економічних зв'язків України, зокрема її західних земель з Росією. Стосовно всієї України, це питання досліджував Ф.П.Шевченко. Першою в радянській історіографії серйозною працею про економічні зв'язки Західної України з Росією було дослідження І.П.Крип'якевича [58]. Автор вважає, що вони розвивались швидко, були важливим фактором економічного розвитку краю і всієї Східної Європи, вказує на цікаві факти із історії цих зв'язків, приводить багато назв з асортиментів товарів, якими торгували купці. Заслужують уваги дослідження М.П. Ковальського [50]. Автор вперше вводить в науковий обіг матеріали з архівів Москви і Києва про торгівлю досліджуваного в дисертації регіону в XVI ст. –XVII ст. Цікаві дані про торгівлю галицьких міст з Росією наводяться в роботах

Ю.М.Гроссмана [24], М.К.Кривоноса [54]. Зібрані істориками багаточисельні факти про торгівлю з середини другої половини XVI ст. – до кінця XVII ст. дають можливість ставити питання про її систематичний характер і взаємну користь.

Р.В.Шиян у своїй дисертаційній роботі характеризує роль міст Руського і Белзького воєводств у торгівельних зв'язках Східної Європи з Центральною і Західною Європою в XVI ст. – першій половині XVII ст. [89].

Окремий інтерес становлять роботи польського історика Я.Топольського, у яких в цілому розглядається проблема торговельних зв'язків між різними регіонами феодальної Європи і функціям торговельного капіталу в пізньофеодальний час [191,192].

Я.Башановський подає у своєму дослідженні цікаві дані про торгівлю волами з України [101]. Він вивчив географію шляхів перегону і районів збуту худоби, яка йшла з Молдавії, Поділля транзитом через Руське і Белзьке воєводства в міста Речі Посполитої, далі в Західну Європу. Автор розглядає порядок зборів мита, значення ярмарків, наводить цікаві статистичні дані.

Робота Я.Малецького розглядає торгівлю польських міст з Гданськом [163]. Невеликий розділ цього дослідження присвячений торговельним зв'язкам галицьких міст із цим містом-портом на Балтійському морі. На жаль, автор не використав матеріали українських архівів і опирається в основному на дані опублікованих досліджень.

Багатьма питаннями, пов'язаними з темою дисертації, займався польський історик М.Горн [138-146]. Він вивчав економічні наслідки татарських нападів 1605-1635 рр. для Речі Посполитої, і зокрема для Галицької землі. Автор вважає, що вони призвели до значного занепаду сільського господарства, солеваріння, ремесла і торгівлі, руйнування міст, а з іншого боку – підштовхнули до створення нових міст, які відповідали статусу оборонних споруд Галицької землі. М.Горн аналізує у своєму дослідженні розвиток народонаселення і економіки міст Галицької землі, а також їх господарсько-соціальну структуру і національно-релігійні відносини. Дослідник стверджує, що міста виконували роль торговельно-ремісничих центрів для навколишніх земель, не дивлячись на свій оборонний характер, який

уповільнював їх економічний розвиток. М.Горн вивчав також окремі аспекти торгівлі галицьких міст, розглянув експорт волів на Захід. Роботи дослідника відзначалися великою насиченістю фактичним матеріалом, а також певною заідеологізованістю, що властиво історіографії радянської доби.

Великий науковий інтерес для дослідження нашої проблеми становить праця Є.Горнової, яка присвячена безпосередньо історії міст і містечок Галицької землі кінця XVI ст. – першої половини XVII ст. [147]. Автор, базуючись на багатому фактичному матеріалі, визначає склад населення міст, розвиток ремісничого виробництва, аграрний характер міст і їх торгові зв'язки. На жаль, у даній роботі недостатньо розкриті питання політико-правового статусу міст, їх адміністративний устрій. Потребує нових концептуальних підходів і сама методологія історичного пізнання Є.Горнової, яка відповідала б вимогам сучасної історичної науки.

Разом із здобуттям незалежності нашою державою протягом 90-х років почала розвиватися незалежна українська історіографія, яка позбулася характерних для радянської історіографії рис: заідеологізованості, визначеної наперед шаблонності, тенденційності та інколи недостовірності. Саме тому деякі теми сьогодні потребують перегляду з позицій об'єктивності та критичності їх фактичного матеріалу. В наш час, коли Українська держава здобула незалежність, потреба в таких дослідженнях особливо назріла.

У 1998 р. в м. Івано-Франківську відбулась Міжнародна ювілейна наукова конференція, присвячена 1100-річчю заснування міста Галича [11]. Із значного обсягу опублікованих матеріалів даної конференції, великий інтерес становить стаття дослідника Галицької землі П.С.Сіреджука. Важливим є те, що для написання даної праці, автор використав першоджерело, яке ще досі не вводилось в науковий обіг. Дослідник, аналізуючи люстрацію Галича і староства 1629 р., подає дані про національно-конфесійну структуру населення Галицького староства, адміністративний устрій Галича, повинності і податки міського і сільського населення, заняття жителів староства. Люстрація 1629 р. підтверджує ще раз, що міста Галицького староства, були невеликими, і що в них ремесло ще не повністю відокремилось від землеробства, про що свідчать заняття населення і види податків.

Великий внесок у дослідження прикарпатської урбаністики зробив академік В.В.Грабовецький, з-під пера якого вийшло більше 1000 наукових і науково-популярних праць. Особливу цінність для даного дослідження становлять монографії, що торкаються історії окремих галицьких міст: Калуш, Коломия, Галич, Івано-Франківськ [21,22]. Критичний підхід до обширного масиву першоджерел дозволяє професору В.В.Грабовецькому зробити глибокий аналіз всіх сфер життя галицьких міст від найдавніших часів до початку ХХ ст., а також показати взаємозв'язок всіх історичних процесів в окремо взятих містах і в Україні в цілому. Будучи неоурбаністом, дослідник вивчає також історію окремих етнічних груп населення Прикарпаття, а особливо вірмен, які, на думку автора, були важливим елементом у міському ремеслі, промислах, торгівлі і адміністративному управлінні Галицьких міст і містечок протягом їх багатостолітньої історії [19'].

До певної міри цікавою є наукова робота Я.Б. Книша, у якій охарактеризовано суспільно-політичний, економічний і культурний розвиток Белського воєводства у першій половині ХVІІ ст. , але, разом з тим, вона містить окремі відомості про населені пункти Галицької землі, торгові зв'язки між цією землею і Белзьким воєводством [49]. Аналіз праці Книша Я.Б. дає можливість порівняти політичне і економічне становище Белського воєводства і міст Галицької землі Руського воєводства, виявити загальні тенденції їх розвитку в складі Речі Посполитої.

Вагомий внесок у дослідження нашої проблематики було здійснено істориком В. Балухом у його праці “Фільварки пізньосередньовічної Польщі [191]. У монографії на основі значної кількості архівних і опублікованих джерел вперше в українській історіографії комплексно досліджуються причини виникнення, функціонування та початку кризи фільварково-панщинної системи у шляхетських, церковних і королівських володіннях пізньосередньовічної Польщі, що дозволяє проаналізувати хід подібних процесів і на території Галицької землі, як складової Речі Посполитої.

Цікавою доробкою польської історіографії 90-х років є монографія Є.Мотилевича, що стосується історії міст Перемишльської і Сяноцької земель у другій половині ХVІІ ст. – першій половині ХVІІІ ст. [168]. Дослідник висвітлює у

своїй праці питання класифікації міст, їх адміністративно-правового устрою, соціально-економічного розвитку, національно-етнічної структури міського населення. Дана монографія є цінна з точки зору проведення певних паралелей між політичним і економічним статусом міст Перемишльської і Сяноцької земель з одного боку і міст Галицької землі з другого боку, що перебували в цілому в складі Руського воєводства.

Джерельною базою дисертації послужили матеріали архівів Львова, Києва, рукописні матеріали наукових бібліотек м. Львова, а також опубліковані документи. Основну групу використаних джерел становлять акти Галицького і Тереховлянського гродських судів, які знаходяться в Центральному державному історичному архіві України в м. Львові (ф.5 і 17), а також акти Белзького, Сяноцького, Бузького, Львівського гродських судів (ф.1, 3, 9, 15) і Галицького земського суду (ф.6). Вивчено більше 300 актових книг, які містять записи привілеїв, які надавались містам королями і магнатами – власниками цих міст, сеймові постанови про податки і повинності міського населення, копії боргових зобов'язаностей, угод різного змісту майнових суперечок і інші справи, які відбивають життя міст і інформують про умови розвитку Галицької землі в цілому. В міських актах знайдено 57 інвентарних описів приватновласницьких міст, які належали магнатам і шляхті. В цих описах характеризується кількість, етнічна і соціальна структура населення, землекористування, промисли міст і торгівля. Окремий інтерес становлять прибутки, протести, маніфестації магнатів і шляхти, а також т.з. "реєстри шкод" і скарги міщан та магнатів на збитки, нанесені містам військами і шляхетськими загонами. Вони інформують про майнове становище і заняття міщан, облаштування промислів, загальне спрямування господарства економічних районів, про номенклатуру товарних мас на місцевих ярмарках. Скарги міщан вказують на причини їх протестів і втеч, а інколи, через відсутність інших джерел, служать єдиним матеріалом для характеристики економічного стану міст.

Окрему групу джерел складають книги магістратських актів міст Станіслава, Снятина, Тереховлі, Тернополя, Рогатина, Бучача, Калуща і Коломиї, які

зберігаються в Центральному державному історичному архіві України в м. Львові, відділах рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН України.

Матеріали магістратів поділяються на книги міських рад і в'їтівських (лавничих) судів. Більшість цих книг дійшла до нас у вигляді чистописів. Збереглось також декілька книг протоколів вірменських магістратів Станіслава і Снятина, в яких знайдені окремі не переписані матеріали, які деталізують обставини подій. У магістратських книгах Галицької землі відобразились особливості діловодства в середніх і малих містах, де, на відміну від великих міст акти не диференціювались за змістом документів.

Зміст магістратських книг є дуже різноманітний: це протести, скарги, суперечки між громадянами, привілеї цехів і міст, описи закладеного майна, реєстри податків, облік розходів магістратів, матеріали про внутрішньоцехову боротьбу і побут міщан.

Окремі дослідники вважали, що залишки архівів малих міст не становлять наукової цінності, так як в них відбиваються лише дрібні побутові події. Але уважне вивчення міських актів дозволило знайти значний матеріал з історії міст. Ряд документів свідчить про рівень розвитку ремісничого виробництва і торгівлі, містять надійні дані про адміністративний устрій міст і майнове розшарування міщан. В актових книгах знаходимо обширний фактичний матеріал про зловживання представників міської адміністрації, про обмеження внутрішньої автономії міст і підкорення міських рад інтересам шляхти і старостинської адміністрації.

Різні за походженням і цінні за змістом матеріали знайдені в складі фондів (зокрема, фонді Яблоновських) магнатських латифундій і в складі колекцій А. Чоловського, Осолінських, Баворовських, інших (відділ рукописів ЛНБ АН України).

Окремий фактичний матеріал міститься в оригіналах і копіях королівських привілеїв, які визначають повинності міщан і адміністративний лад міст (ф.131). Дані про майно шляхти, монастирів, церков, інвентарі деяких міст, дарчі грамоти, постанови апеляційних судів про розподіл майна, копії договорів і інші документи

використані з фонду "Матеріали з шляхетських маєтків на території Руського, Волинського, Подільського і інших воєводств" (ф.134).

Важливим джерелом для вивчення економічних зв'язків міст Галицької землі є група документів Львівської ради з 52 фонду (опис 2) ЦДІА України у м. Львові. Це митні книги міської каси, так звані реєстри поштучного збору. У них зафіксовані суми митних зборів, прізвища купців, місця, звідки прибували, найменування і кількість привезених товарів. Документи допомогли встановити міста, з яких товари спрямовувались на Львівський ринок, вивчити асортимент товарів, судити про масштаби торгових операцій.

При вивченні фонду Київської губернської канцелярії ЦДІА України в м. Києві (ф.59), Васильківської прикордонної митниці (ф.113), знайдені матеріали про чумацьку торгівлю сіллю, про постійні зв'язки міст Галицької землі з Придніпров'ям. Фонд Потоцьких (ф.49) містить інвентарні описи окремих міст, дані про торгівлю і градацію населення Галицької землі.

У дисертації використаний ряд опублікованих у різний час джерел. Серед публікації, підготовлених польськими археографами, виділяється 24-томне видання "Актив гродських і земських" [14], де зібрано велику кількість документів, переважно з історії західноукраїнських земель XV ст. – XVIII ст. Найбільш цінні серед них постанови сеймів і сеймиків, королівські і магнатські привілеї і універсали, надані містам, ремісникам і купцям, судові записи і т.д.

Серед публікацій документів необхідно віділити "Volumina legum" [18] – збірник постанов Варшавських сеймів, які відбивають політику пануючого стану Речі Посполитої, зокрема заходи стосовно міст.

Збірник матеріалів "Жерела до історії" України - Руси" [6] відображає картину соціально-економічних і політичних умов розвитку міст регіону в складі шляхетської Речі Посполитої. Для загальної характеристики міст, колоніального режиму феодальної Польщі на Україні, свавілля шляхти і королівської адміністрації використані матеріали збірників "Архив Юго-Западной России" и "Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России" [2,3].

Автор критично підходив до вивчення опублікованих і архівних матеріалів, враховуючи, що магістратські і міські акти, матеріали всіх інших фондів складались представниками панівних соціальних верств, які цілеспрямовано фальсифікували історичну правду, особливо, коли це стосувалось становища і ролі народу.

В архівах зберігається значна кількість документів з історії міст Галицької землі другої половини XVI ст. – першої половини XVII ст. Однак матеріали, що стосуються безпосередньо теми дисертації потрібно було почерпнути з колосальної кількості документів, що висвітлюють інші питання. Відсутні сумарні статистичні матеріали. Ціла група міст, що відома своїм економічним значенням в досліджуваний період, представлена другорядними джерелами. Матеріали є часто фрагментарними і незіставними.

Детальний відбір і аналіз джерел, їх узагальнення і зіставлення в повному комплексі дозволяють досить повно уявити багатогранне і складне життя міст та містечок Галицької землі від Люблінщини до Хмельниччини, і як результат – розкрити проблему, що поставлена в дисертації.

РОЗДІЛ II

СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНІ УМОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ МІСТ І МІСТЕЧОК ГАЛИЦЬКОЇ ЗЕМЛІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVI СТ. – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.

2.1. Соціально-економічне становище Галицької землі в складі Речі Посполитої

У досліджуваний період Галицька земля перебувала в складі Речі Посполитої. Важливою політичною подією, яка зробила вплив на політичний і економічний розвиток землі, була Люблінська унія 1569р. Вона має велике історичне значення. По-перше, унія завершила об'єднавчі зусилля Польського королівства і Великого князівства Литовського, що означало утворення нової політичної держави – Речі Посполитої, яка групувала польські, литовські, українські і білоруські землі. По-друге, її наслідки для України в геополітичному плані стали дуже масштабними, адже більша частина українських земель об'єдналась у новоутвореній державі – Галичина, Холмщина, Підляшшя (з XIV ст. приєднані до Польщі), Волинь, Поділля, Брацлавщина, Київщина. Це об'єднання земель, не дивлячись на інші негативні наслідки Люблінської унії, дало можливість розвинути культурно-національний рух, який призвів до загальнонаціонального відродження в Україні.

Політичне становище, Галицької землі в складі Речі Посполитої не зазнало значних змін після Люблінської унії, оскільки її статус як польської провінції був визначений ще у XV ст. Згідно з польським адміністративним устроєм вона входила до Руського воєводства разом із Львівською, Перемишльською, Холмською і Сяноцькою землями. Вищу адміністративну владу у воєводстві здійснював воєвода, у землі – каштелян, який опирався на так званих “земських дігнітаріїв” – суддю, підсудка, писаря, підкоморія, хорунжого, чашника, стольника, войського [18,142].

Галицька земля мала свій виборчий земський суд, а також гродські (старостинські) суди у Коломиї і Теревовлі. Провінційний шляхетський сеймик Галицької землі відбувався в Теревовлі [18,143]. На загальний (вальний) сейм земля мала право посилати двох послів. Найвищою судовою інстанцією для Галицької землі був вищий шляхетський трибунал у Любліні [18,183].

З огляду на те, що Галицька земля стала першою непольською провінцією Польської держави, на неї була спрямована польська колонізація, вона почала зазнавати національно-релігійних та соціально-економічних утисків, а Люблінська унія тільки посилила їх.

Соціально-економічний розвиток Галицької землі в складі Речі Посполитої в другій половині XVI ст. – першій половині XVII ст. характеризувався стрімким розвитком сільського господарства, ремесла, промислів (солеварного, поташного, лісосплавного), внутрішньої і зовнішньої торгівлі, яка призвела до формування регіонального ринку. Виникнення нових міст і сіл, зростання внутрішньої торгівлі між містами зміцнювало економічні зв'язки, тому Галицька земля поступово втягувалась у загальноєвропейську торгівлю сіллю, поташем, залізом і іншими товарами.

В другій половині XVI ст. – першій половині XVII ст. в Галицькій землі тривав подальший розвиток фільваркового господарства, який характеризувався зростанням магнатської-шляхетської власності за рахунок насильного захоплення селянських земель. Так, в Теревовлянському повіті в 1585р. слуги магната М.Потоцького напали на с. Кобиловолоки і відібрали “насильно без будь-якого права поля” у місцевих селян. В 35 селянських господарствах вони захопили 33,5 селянських нив [82,636].

У с. Підгір'ї (Галицький повіт) у 1564р. шляхтич Блюдницький здійснив насильне обезземелення селян, внаслідок чого вони покинули село, залишилось лише три селянських господарства. Цей же пан розорив с. Вікторів, після чого його покинули 17 селянських сімей [149,8]. У цей же час власник багатьох сіл Коломийського повіту магнат Куропатва, захопив великі площі королівських лісів, якими селяни здавна користувались за певну плату [149,12].

Загарбницькі дії магнатів і шляхти по відношенню один до одного привели до зростання їх власності. Так, на 1650р. в їх руках зосередилось 60,5% земельного фонду Галицької землі. Великі володіння мали магнатські роди Замойських, Казановських, Калиновських, Людзицьких, Потоцьких, Фірлеїв, яким належала майже половина всіх населених пунктів краю [110,610-615].

Середня польська і українська шляхта теж зосередила в своїх руках багато сіл. Дрібна шляхта, не маючи власних земель, орендувала землі середньої шляхти і великих магнатів.

Оренда набула поширення в той час у всіх галузях господарства. В оренду здавались приватні і королівські маєтки, цілі староства і окремі лани, млини, корчми, ставки, фільварки, ліси, містечка і села, право збору податків і мит. Ю.М.Гроссман вважає, що оренди були настільки поширені на Україні і в Польщі, що можна з упевненістю говорити про систему оренди, яка остаточно утвердилась на початку XVII ст. [25,107].

Оренда дуже негативно відбивалась на становищі селян. З метою збільшення власних доходів орендарі прагнули збільшити розміри феодальних повинностей. Щоб примусити кріпаків працювати більше встановленої у інвентарях норми, орендарі застосовували насильство. Побої і вбивства феодально залежних селян були звичним явищем в орендованих маєтках. Так, в 1622 р. власник частини с.Мичищів Галицького повіту С.Збієвський скаржився на орендаря В.Вославського, який застосовував тілесні покарання, забирав у селян худобу, що призвело до втечі з його маєтку 6 селянських сімей [25,484-485]. Подібних прикладів знаходимо немало в актах Тереховлянського гродського суду [97,193-194].

Після двох - трьох літньої оренди, господарства більше нагадували пограбування землі, ніж їх обробіток. Про такий кінцевий результат "господарювання" орендарів визнаємо із скарги адміністратора Богородчанського ключа (1643р.) В.Ястрембського. Він пише, що орендар І.Кухарський привів ключ до повного спустошення: багато селян залишило села, млини і солеварні перестали працювати [38,126].

Як стверджує дослідник П.С. Сіреджук, система оренди королівських і приватних маєтків вела до повного зубожіння селян і примушувала їх переселятися на нові місця, на неосвоєні і малоосвоєні окраїни Галицької землі [73,15].

Поряд з магнатами і шляхтою могутнім власником земельного фонду був король. У Галицькій землі 1650р. королівські маєтки складали 18 міст і 184 села, або 24,4% всіх населених пунктів краю [45,530]. Ця власність часто носила формальний характер, оскільки фактичними власниками маєтків були магнати і шляхта, у яких ці землі знаходились у держанні. Наприклад, в 60-х рр. XVI ст. Калуське староство було надано в посесію М. Сенявському, з 1597 по 1637р. його держали С.Жолкевський і Л. Жолкевський, а з 1637 по 1666р. Я.Замойський [39,341]. Снятинське староство в 40-50-х рр. XVII ст. орендував магнат П.Потоцький [37,83].

Церковно-монастирське землеволодіння в Галицькій землі в другій половині XVI ст. – першій половині XVII ст. не отримало поширення. Церкві належало всього-на-всього 11 поселень, що складало 1,4% всіх населених пунктів краю.

Розвиток фільваркового господарства в другій половині XVI – першій половині XVII ст. в Галицькій землі призвів до корінних змін в соціальному становищі селян. Якщо в середині XVI ст. типовий селянський наділ становив один лан (16,8 га) і половину лану, то в першій половині XVII ст. він скоротився до четвертої і восьмої частини лану [25,110]. Приблизно 15% селян мали наділ більше половини лану, більше 30% – половину лану, до 20% – менше четвертини лану. Третину селянства складали малоземельні і безземельні [25,115]. Одночасно із скороченням селянського землеволодіння зростала експлуатація селян. Саме в цей період відбулися зміни в сфері феодалських відносин. Так, в 1564р. в с. Бовшеві Галицького повіту селянин з господарства платив 6 грошей 4 маці пшениці, 2 маці вівса галицької міри, 2 каплуна і 12 яєць, а в 1628р. вже 6 злотих, 2 маці вівса, 2 каплуна, 12 яєць [40,110]. У селі Самолуски Тереховлянського повіту в 1564р. віддавали посесору з подвір'я 3 злотих, 8 півмірок вівса, 3 курки і 20 яєць, в 1626р. – 8 злотих, 1 віл на сім років, різні десятини [78,45]. Селяни с. Кути Коломийського повіту давали з господарства в 1570р. 3 злоті чи 60 грошей, 8 мац вівса, 2 сири, 2 курки, в 1629р. – 1 злотий, 1 вола на сім років [38,73].

Одночасно із зростанням феодальних повинностей посилюється і панщина. Якщо в 60-х рр. XVI ст. вона складала декілька днів на рік чи “що накажуть”, то вже на початку XVI ст. в Галицькому і Тереховлянському повітах, де переважало фільваркове господарство, селяни виконували двох-, трьохденну панщину [122,13]. Регулярна щоденна панщина вводилась і в передгір'ях Карпат, де про неї раніше нічого не знали [27,140].

В Карпатських горах, де землеробство не набуло достатнього розвитку, були відсутні фільварки. У господарствах переважало тваринництво і промисли: солеваріння, рибальство і мисливство. Тому залежні селяни платили головним чином натуральний податок і чинш [27,141].

З розвитком товарного фільваркового панщинного господарства в Галицькій землі в XVI ст. – першій половині XVII ст. з'явилися нові види відробіткових повинностей: підводна і сторожова, які дуже часто збільшували відробіткову ренту.

Найважчою повинністю для селян була підводна. Селян примушували “без дня”, тобто крім панщини, возити ліс, обслуговувати підводами потреби фільварків, відвозити поміщицькі товари на місцеві ринки в межах шести миль. Про це свідчать інвентарні книги сіл Мичищів (1620), Волиця, Голгоче, Заставці (1623), Галицького повіту [26,118]. Підводна повинність в Галицькій землі вперше згадується в 1553р. в с. Вістова біля Калуша [4,88].

На початку XVII ст. сільські інвентарі називають обов'язковою повинністю селян – сторожову. Вона зафіксована в селах Косові, Косовокові, Ласківцях (1614), м. Буданові (1625) на Тереховлянщині, с. Мичищові (1620), Волиці, Голгочому, Заставцях (1623) Галицького повіту [96,330-332;19',240].

На постійні повинності почали перетворюватися “шарварки”, “гвалти”, “толока”, тобто старовинні обов'язки селян допомогати феодалу під час польових робіт, а також ремонтувати дороги, млини.

Для державних королівських і духовно залежних селян важкою повинністю було забезпечення житлом і продуктами харчування військові загони. Сума збору податків на утримання гарнізонів залежала від волі командирів загонів, які, як правило, завищували загальну суму збору грошей і сільськогосподарських

продуктів, необхідних на їх утримання, що приносило селянам значні збитки і підривало їх господарство. Наприклад, в 1642р. жовніри наклали на жителів с. Кам'янок Галицького повіту контрибуцію в 3070 злотих. Щоб зібрати вказану суму грошей селяни змушені були продати 98 волів, 33 корови і 3 коней [37,452]. Подібні явища відбувались і в інших селах.

Вводились нові важкі податки на користь держави. Так, в 1629р. лановий податок був замінений подимним. Зі свого господарства селяни змушені були платити в казну держави по 15 грошей [121,1]. Для доходів короля селяни давали також чопове (податок за виготовлення і продаж спиртних напоїв).

Крім регулярної панщини, нових регламентованих повинностей, які стали обов'язковими, селян змушували виконувати роботи, пов'язані з будівництвом палаців і фортець феодалів. За неповних 150 років їх працею було споруджено 70 будівель фортечного типу, в т.ч. в Галицькому повіті – 30, Коломийському – 25, Тереховлянському – 15.

Новозбудовані замки стали центрами маєтків польської шляхти і магнатів. Так, Калуський замок став центром однойменного староства магната М.Синявського в Галицькому повіті. У тому ж повіті Єзупольська фортеця Я.Потоцького біля 1588р. стала центром Єзупольського ключа. На Коломийщині магнат Белзецький перетворив дялятинський замок в центр однойменного ключа. В Тереховлянському повіті баворівський і буданівський замки відомі, як резиденції магнатських родів Баворовських і Будановських, а також як центри баворовського і будановського ключів [81,279;88,181].

Можна констатувати, що будівництво замків здійснювалось з метою феодалізації краю, попередження повстань місцевого населення проти панських поневолювачів, а також захисту великих феодальних маєтків від частих розорень буджацьких, кримських татар і турків.

Важким було соціально-економічне становище міського населення Галицької землі. В містах краю спостерігалось зростання податків і повинностей на користь феодалів і Польської держави. Наприклад, якщо в 1549р. міщани Калуша платили по 20 грошей з диму (двору), то в 1616р. – вже по 30 [6,44-50]. У м. Коломиї протягом

64 років грошова рента зросла з 12 грошей (1564) до 40 (1628), тобто більше ніж у три рази [33,506].

Зросли і натуральні повинності. Так, якщо в 1564р. міщани Галича платили з лану по одній колоді вівса, 8 мац жита, то в 1629р. вже з ниви давали по 1 маці жита і 2 маці вівса [129,2]. Жителі містечка Борки на Теребовлянщині в 1564р. платили від одного господарства 15 грошей чиншу, 2 півмірки вівса і 2 курей, а в 1629р. вже 15 грошей, 2 маці вівса, 2 маці ячменю, 4 курей і 15 яєць [129,44-46]. Населення Галича, Коломиї, Нового Села (Бурштина), Рогатина і інших міст платило поволощину і десятини: бджолину, овечу. До них додалась також “зернова міра” (за користування феодалними млинами, солодовнями, пивоварнями), яка перевищувала всі натуральні повинності. Збереглася і стація [45,93].

Міщани приватновласницьких міст Вербова (1620) Галицького повіту, Буданова (1614) і Коцюбинців (1624) на Теребовлянщині виконували двохденну панщину тягловою силою з лану і пішу з півлану [26,703;91,540]. Вводились нові важкі роботи, пов'язані з побудовою та ремонтом замків, фортець, охороною. Тому в цей час між міщанами і адміністрацією міст виникали конфлікти, які переростали у загальне непідкорення міщан адміністрації міста.

Важкою була повинність давати в королівське військо “вибраних” із відповідним спорядженням.

На користь католицького і православного духовенства з міщан і селян знімали церковну десятину грішми у розмірі 20% доходу міщанських і селянських господарств. Міщан і селян, які були підданими попів і ксьондзів, примушували виконувати панщину.

Власники міст і містечок нерідко здавали свої міські поселення в оренду, що на практиці означало пограбування і розорення. Так, власник містечка Буданова, Шимон Ходоровський скаржився в 1625р. на свого брата Павла за те, що він захопив неподільний маєток, а саме частину містечка Буданова, різні образи підданим і своїм слугам чинив: дружинам міщан, дівчатам, інших панів калічив [96,411].

Через дев'ять років звернулися з подібною скаргою міщани Войнілова у Львівській земський суд [66,1114].

Свавілля королівської адміністрації теж наносило велику шкоду населенню міських поселень Галицької землі. Як відзначалось в скарзі населення м. Галича в 1611р., вїйт взявся за виробництво горілки і продаж пива. Багато пивоварів і виноробів були змушені відмовитись від заняття освоєним промислом, оскільки вїйт переслідував їх, конфіскував продукцію і т.п. [19, 607].

Для обмеження свавілля міської адміністрації в 1616р. був виданий королівський указ, який зобов'язував королівських старост здійснювати “опіку - нагляд” над містами і їх населенням. На практиці, згідно з образним висловлюванням польського історика Я.Птасника, це було рівнозначно тому, якби “жорстоким вовкам доручили опіку над вівцями чи злодіям – над народним добром” [173,384].

В Галицькій землі, як і у всій Речі Посполитій, феодали широко застосовували напади одного шляхтича на іншого, особливо магнати – на середню і дрібну шляхту. Наприклад, в 1522р. загін магната Язловецького чисельністю 30 чоловік напав на шляхетський двір в с. Соколові Галицького повіту. Вони зруйнували не тільки двір шляхтича, а й ще п'ять селянських господарств [90,106]. В 1580р. шляхтич Самуель Зборовський розорив села Владичин, Козівка, Лука, Скоморохи Микулинецького ключа Тереховлянського повіту [80,360-361]. У цьому ж повіті в 1637р. під час сварки між шляхтичами М.Малинським і І.Мобіковським були зруйновані селянські господарства с. Рожищах [101,447].

Пограбуванням мирного трудового міського і сільського населення краю займались військові загони коронної армії, які стояли в деяких поселеннях Галицької землі нібито для захисту жителів від турецько-татарських нападників. Вони забирали у селян і міщан все, що можна забрати: зерно, хліб, масло, сир, яйця, одяг, худобу, сіно і т.д.

У досліджуваний період польські магнати і шляхта розглядали Галицьку землю як свою колонію, завдаючи селянським і міським низам не тільки соціально-економічних, а й національно-релігійних утисків. Галицькі міста і містечка поступово перетворювались на своєрідні форпости католицизму і полонізації українських міщан і селян. Так, в Бучачі, Галичі, Коломиї, Снятині, Тарнополі,

Чорткові активно діяли ордена і монастирі францисканців, домініканців і єзуїтів. Більше того, з 1500р. по 1650р. в містах і містечках краю було відкрито 20 нових костелів і 5 різних монастирів, які захопили у селян і міщан великі площі земель.

Селян, міщан і шляхтичів, які відмовлялись прийняти унію і католицизм, ув'язнювали, катували, забороняли молитись в церквах чи закривали церкви.

Жертвою свавілля польських шляхтичів і магнатів часто ставало й православне духовенство, не дивлячись на своє привілейоване становище. Так, в 1614р. католицька шляхта в м. Теревовлі побила місцевого священника, зв'язала його ланцюгами і закривавленого кинула в підвал міської в'язниці [91,860]. В 1633р. шляхтич містечка Буданова О.Сененський запросив в свій замок православного священника Прокопа з дружиною і двома синами і спробував їх схилити до переходу на католицизм. Коли останні відмовились, він почав знущатися над ними, віддав катувати, а пізніше всіх вбив. Священника Павла з с. Конюшки Галицького повіту в 1644р. шляхтич Чернявський побив за те, що той нагадав йому про борг у розмірі 20 злотих. Чернявський вирвав священнику бороду, а потім – побитого і напівживого – прив'язав за ноги до колоди і тримав від полудня до вечора [38,964].

Вищеподані приклади підтверджують той факт, що перемога Контрреформації в Польщі в ХVІст. зумовила зростаючий наступ єзуїтів на права православних українців і їх насильне навернення до римо-католицької церкви.

Однак тривала польсько-шляхетська і католицька експансія була не в силах денационалізувати корінне українське населення Галицької землі. На католицьку віру перейшли і ополячилились тільки місцеві шляхтичі – спочатку найбільш багаті, а потім і середня шляхта. Трудяща маса сіл міст залишалась православною. Так, в 1623р. в селах Волиця і Голгоче Галицького повіту серед 68 сімейств не було жодної польської сім'ї. В 1629р. в с. Лошневі на Теревовлянщині також не було жодного ополяченого чоловіка. Але дві шляхетських сім'ї орендаторів і три мазурських (вихідці з Мазовії) було в Беняві Теревовлянського повіту. У містечку Вербові (Галицький повіт) в 1623р. нараховувалось 211 сімей, серед них 210 українських і 1 єврейська. В містечку Буданові (Галицький повіт) в 1623р. жили 151 українська, 2 польські (орендатори-шляхтичі) і 1 угорська сім'я [26,74;96,311;97,1084].

Польські феодали виступали проти національної культури українського народу, яку називали “холопською”. Важливими центрами протидії польському шовінізму і націоналізму стали православні братства, які були створені в кінці XVI ст. в Галичі, Рогатині, а пізніше і в інших містах та селах [147,231].

Важкий соціально-економічний гніт і постійні національно-релігійні гоніння примушували селян, міщан і шляхту Галицької землі на боротьбу проти польського панування.

Боротьба народних мас Галицької землі проходила в різних формах. Спочатку селяни і міщани скаржилися на своїх феодалів в суди, відмовлялись виконувати повинності і працювати на панів, втікали, а потім ставали на шлях відкритої збройної боротьби. Так, в 1587р. відбувся збройний виступ селян с. Семенова Тереховлянського повіту [83,446]. В 1641р. повстали селяни с. Могильниці, Хмелівки і Романівки (цього ж повіту), які при допомозі слуг магната Понятовського оволоділи його замком і нанесли збитків на суму 50 тис. злотих [91,56]. На придушення селянських виступів були кинуті шляхетські війська під керівництвом П.Потоцького. Збройний напад на шляхетський двір в с. Джуркові в 1644р. здійснили селяни сіл Угорниках і Голоскові Коломийського повіту [40,350]. Згідно з неповними даними з 1565р. по 1648р. в королівських маєтках в Галицькій землі зареєстровано 10 збройних виступів селян [145,158].

Своєрідною формою боротьби народних мас Галицької землі був рух опришків. Перший масовий виступ опришків джерела фіксують 30 листопада 1547р. У договорі між польським королем і молдавським господарем було вказано, що обидві сторони зобов'язуються видавати підданих втікачів, а також страчувати на місці опришків, які діяли на Покутті і Буковині [36,144].

Рух опришків охопив всі повіти Галицької землі. Наприклад, в 1602р. в околиці с. Стопчатова (Коломийського повіту) діяв загін опришків під керівництвом Гричовича [7,55]. У цьому ж повіті в 1621р. був здійснений напад народних месників на Пнівську фортецю, магната Куропатви [7,64].

Проти польсько-шляхетського панування виступали також міщани Галицької землі. Виступи міських низів відбувались в Галичі (1593, 1605, 1627), Коломій

(1603), Тарнополі (1613), Підгайцях (1617), Тереховлі (1618, 1635, 1646), Копичинцях (1626), Калуші (1643) [13,714]. Виступи селян і міщан Галицької землі, спрямовані на звільнення від соціально-економічного і національного гніту магнатів і шляхти в сукупності із боротьбою українського населення в інших землях Польської корони, стали міцним фундаментом для майбутньої національної визвольної боротьби українського народу під проводом Богдана Хмельницького у 1648-1657рр.

Отже, соціально-економічне становище Галицької землі в складі Речі Посполитої в другій половині XVI ст. – першій половині XVII ст. характеризується утворенням, розширенням і повсюдним утвердженням фільваркової системи в галузі економіки, ведення господарства, панщини, збільшенням чисельних обов'язкових державних і приватних повинностей, як для селян, так і для міщан, а також посиленням національно-релігійного гніту в сфері суспільних відносин.

2. 2. Демографічна ситуація в містах та вплив на неї центробіжних, оборонних і господарських чинників

Демографічний аспект життєдіяльності Галицьких міст передбачає розкриття важливих урбанізаційних проблем, а саме: шляхи виникнення міст, їх чисельність і правовий статус, динаміку зростання міст і їх народонаселення, густоту міських поселень і її порівняння з густотою у інших регіонах Речі Посполитої і сусідніх держав. Вивчення названих питань неможливе без виявлення впливу на них політичних, соціально-економічних, стратегічно-оборонних факторів розвитку Галицької землі в цілому.

Процес виникнення Галицьких міст у другій половині XVI ст.– першій половині XVII ст. зумовлюється в основному оборонними і господарськими чинниками, а саме: зростанням значення Галицької землі у ролі буферу між

південними степами, які несли небезпеку нападів турецько-татарських військ і центральними землями Речі Посполитої. Виходячи з цього, ми можемо виділити декілька шляхів, що зумовили заснування галицьких міст в даний період:

1. Перш за все їх виникнення диктувалось потребою оборони від нападів буджацьких, ногайських і кримських татар. З цієї причини магнати і шляхтичі виступають ініціаторами побудови замків, навколо яких пізніше зростають містечка: Скалат (1577 р.), Струсів (1579 р.), Надвірна (1589 р.), Янів (1599 р.), Гримайлів (1591 р.), Лисець (1628 р.), Межиріччя (1631 р., з 1658 р. м. Богородчани) і Станіслав (1644 р.) [37,178;39,645;79,315;82,531;122,13].

2. Другим шляхом заснування міст було надання міських прав розвинутим торгово - ремісничим селам, які розташовувались на торгових дорогах, що мали міжнародне і місцеве значення: Нове Село (1554 р., з 1594 р. – Бурштин), Отиня (1610 р.) [128,97;112,115]. Біля відомого кучманівського шляху, який проходив через Чернівці і Кам'янець-Подільський на Волинь, виникли такі містечка, як Микулинці (1595 р.), Хоростків (1628 р.) [3,214].

3. Містечка, які розташувались на дорогах крайового значення, що відігравали важливу роль у розвитку внутрішнього ринку Галицької землі: Козлів (1570 р.) [22,568].

4. Шляхом перетворення перспективних сіл, які розміщувались поблизу сировинних ресурсів і були зручно розташовані для обміну з навколишніми селами, виникли такі містечка, як Загайпіль (1570 р.), Тустань (1578 р.), Балабанів (1606 р., з 1636 Отиня), Печеніжин (1650 р.), Маркова (1589 р.), Ланчин (1585 р.), Молодків (1609 р.), Солотвин (1647 р.) і Влодків (1606 р.) [8,49;81,384; 4,155;37,402].

6. Заснування містечок у приватних володіннях, яке пов'язане з матеріальними причинами – бажанням шляхти і магнатів збільшити свої доходи. Ці міста виникали штучно, в них створювались умови для перетворення їх у торгово-промислові центри. Таким шляхом з'явилися містечка: Настасів (1570 р.), Вишневичик (1576 р.), Семаківці (1578 р.), Білобожниця (1570 р.), Нижні Кинчаки, Чортовець (1585 р., з 1978 р. Назаренкові), Суходіл (1585 р., з 1605 р. – м. Коростянин), Казанів (1600

р.), Добротів (1606 р.), Кам'янка (1644 р.; Велика Кам'янка) [145,24-26]. О.Баранович, О.Компан, І.Крип'якевич вважають, що шляхта створювала таким чином міста, щоб за рахунок міщан збільшити свої доходи від ремесел, торгівлі, різних податків і повинностей, які в 5-10 раз перевищували прибутки від сіл.

Як бачимо найбільша кількість містечок Галицької землі виникла у другій половині XVI ст. – першій половині XVII ст. завдяки двом причинам: по-перше, побудова замків з метою захисту від зовнішньої небезпеки і заснування міст навколо них, і, по-друге, штучне перетворення сіл на торгово-ремісничі центри для збільшення доходів шляхти і магнатів. Саме тому галицькі містечка в своїй більшості мали оборонно-землеробський характер, і в них ремесло ще не повністю відокремилось від землеробства (див. Додаток А).

Визначенню кількості містечок Галицької землі і їх статусу сприяють дані податкового реєстру 1628 р., а також уривки реєстрів 1606 р., 1607 р., 1609 р. і уривок подимного податку 1635 р.

Аналізуючи відомості, бачимо, що загальна чисельність міст і містечок на початок XVII ст. складала 79, з них 36 – припадало на Галицький повіт, що становило 45,5 %, 24 – на Тереховлянський – 30,5 % і 19' міст було в Коломийському повіті, що складало 24 %. (див. Таблицю 1.1)

Таблиця 1.1

Кількість міст і містечок Галицької землі в 1551 – 1647 рр.

Назва повіту	Загальна кількість міст і містечок	% по відношенню до кількості міст Галицької землі	Міста королівські		Міста приватні		Міста духовні		Міста невідомого власника	
			а	б	а	б	А	б	а	б
Галицький	36	45,5	9	25,0	25	69,4	2	5,6		
Тереховлянський	24	30,5	4	16,7	20	83,3				
Коломийський	19'	24,0	6	31,6	12	63,1			1	5,3
Разом	79	100,0	19'	24,1	57	72,2	2	2,5	1	1,2

За своїм правовим статусом більшість галицьких містечок були приватновласницькими – 57, що становило 72,2 % від загальної кількості міст, на

другому ступені стояли королівські міста – 19' – 24,1 %, невелику кількість склали духовні міста – 2, що становило 2,5 % і лише 1 місто (Кам'янки) не мало визначеного статусу.

Найбільше королівських міст і містечок було в Галицькому повіті – 9: Галич, Калуш, Маркова, Молодків, Підгороддя, Рогатин, Тустань, Тлумач, Влодків. У Коломийському повіті було 6 королівських міст: Коломия, Стецева, Снятин, Устя Королівське (Устечко), Завалля, Жуків. І найменше королівських міст було у Тербовлянському повіті – 4: Бірки, Буцнев, Яблонів, Тербовля.

Королівські міста розташовувались у 7 старостах Галицької землі. Найбільше міст цього статусу було у Галицькому старостві – Галич, Маркова, Молотків, Тустань, Хоростків. Староство Снятинське володіло 3 королівськими містечками: Снятином, Стецевою, Заваллям. До Рогатинського староства належало 2 королівських містечка: Рогатин, Підгороддя. В старостах: Калуському, Коломийському, Тербовлянському, Тлумацькому було по 1 королівському місту. Частина королівських містечок: Буцнев, Яблонів, Влодків, Устечко, Бірки, Жуків, становили окремі державства разом з селами і не підпорядковувались адміністрації староств.

В Галицькій землі були наявні лише 2 духовні містечка, у Галицькому повіті – Кукільники, Семаківці.

Приватні галицькі містечка були згруповані в руках шляхти і магнатів. Найбільшу кількість міст сконцентрували Потоцькі, а саме: 5 міст на загальну кількість 25 (20 %), перед 1630 р., а після 1630 р. кількість їх міст зросла до 12 на загальну кількість 23, тобто 52 %. Інші роди займали по 2-3 міста (Могілові, Сінявські, Маковецькі, Сініцькі, Гольчі (див. Додаток Б).

Аналізуючи ступінь концентрації міських поселень у магнатських і шляхетських руках за 1551 – 1647 рр., бачимо, що кількість осіб, які володіли 2-4 містами, зменшились від 49 % до 28 %, зате зросла кількість осіб, які володіли 1 містом – з 16,4 % до 26,0 %. Спостерігається подальше зростання чисельності

магнатів, які володіли більше ніж 4 містами, що свідчить про зміцнення політичної ваги магнатських родів у Речі Посполитій (див. Таблицю 1.2).

Таблиця 1.2.

**Ступінь концентрації міських поселень
в руках магнатів і шляхти Галицької землі в 1551 – 1647 рр.**

Рід власності	Міські власники	1551 – 1629 рр.	1630 – 1647 рр.
Власність шляхетська (19)	частиною міст	9	6
	одним містом	9	13
Власність магнатська (20)	від 2 до 4 міст	27	14
	більше ніж 4 міста	10	17

Про послаблення королівської влади у Польсько - Литовській державі свідчить і становище королівщин – їх скорочення. Так, за 1627 – 1647 рр. королівські міста, які перебували під владою старост-державців: Влодків, Жолкевських, Фірлеїв, Жебржидовських, Пжеребських, Балабанів, Гербутів, були скуплені переважно представниками родини Потоцьких (див. Додаток Б).

Згідно з даними О.Яблоновського ми можемо визначити динаміку зростання міських поселень у Галицькій землі, за період 1551 – 1647 рр. (див. Таблицю 1.3).

Таблиця 1.3

Динаміка зростання міських поселень в Галицькій землі.

Повіт	Кількість міст		Приріст міст і містечок у % 1551 – 1647 р.р.
	1551 – 1579 рр.	1590 – 1647 р.р.	
Галицький	30	36	20,0
Коломийський	13	19'	46,1
Теребовлянський	17	24	41,2
Разом	60	79	31,7

Так, в 1551 – 1579 рр. в Галицькому повіті було 30 міських поселень, в Коломийському повіті – 13, в Теребовлянському повіті – 15 [19,48] Отже, загальна кількість міст Галицької землі на 1579 р. складала – 60. Порівнюючи ці дані з відомостями за 1590 – 1647 рр., з врахуванням додаткових 7 міст

**Густота міських поселень в Галицькій землі
в першій половині XVII століття.**

Повіт	S км ²	Кількість міських поселень на 1000 км ² , в роках		Місце повіту, щодо густоти міських поселень, в роках	
		1551 – 1579	1590 – 1647	1551– 1579	1590 – 1647
Галицький	7048	4,3	5,1	II	II
Коломийський	4900	2,6	3,9	III	III
Теребовлянський	3469	4,9	6,9	I	I
Разом	15417	3,9	5,1		

Галицького повіту і 2 міст Теребовлянського повіту, включених до таблиці з інших джерел [4,155,316], бачимо тенденцію до зростання загальної чисельності галицьких міст і містечок до 79. Звідси загальний приріст міст і містечок за період 1551 – 1647 рр. складає 31,7 %.

Порівнюючи приріст міст і містечок Галицької землі з приростом міст у всій Речі Посполитій, бачимо що він перевищував останній у 3 рази. У державі в цілому на 1000 міських поселень (1582 р.) з'явилося приблизно 100 нових міських поселень [19,71-72]. Таке непропорційне зростання міст пояснюється почасти виникненням на місці сіл оборонних замків для захисту від ворожих нападів, які поступово перетворювались на міста.

Виникнення нових міст впливало на зміну густоти поселень відносно загальної площі повітів Галицької землі (див. Таблицю 1.4.).

Густота міських поселень у 1551– 1579 рр. складала 3,9 на 1000 км², а у 1590 – 1647 рр. вже 5,1 на 1000 км², що залежить від зростання кількості галицьких міст і містечок за період 1564 – 1648 рр. із 60 до 79. Найбільша густота міст і містечок була у Теребовлянському повіті – 6,9 на 1000 км² у 1590- 1648 рр., незважаючи на те, що площа цього повіту найменша – 3469 км². На другому місці за густотою – Галицький повіт – 5,1 на 1000 км², загальна площа 7048 км², третє місце займає Коломийський повіт – 3,9 на 1000 км², загальна площа 4900 км².

Густота міських поселень 5,1 на 1000 км² є значною, оскільки вона становить 41,7 % від загальної кількості міст Речі Посполитої. Але, як відомо значна частина галицьких міст мали землеробський характер, на відміну від торгово-промислових центрів інших воєводств і земель держави.

Якщо порівняти густоту заселеності Галицької землі з іншими територіями України, Польщі, то вони нам покажуть приблизно однаковий показник: на 1 км² припадає 11,3 чол. Так, у Галицькій землі одне місто припадало на 223 км², на Київщині і Чернігівщині (1640 р.) – 1 місто на 372 км², на Волині – 1 місто на 373 км², на 1 км² проживало 23,4 чол. У Белзькому воєводстві (1650 р.) – 1 місто на 295 км²; на Закарпатті (1655 р.) – на 1 км² проживало 23,4 чол.; на Поділлі (1629 р.) густота населення становила 18,0 чол. на 1 км², на Брацлавщині (1650 р.) – 21 чол. на 1 км² [7,140].

У цей час на Мазовії 1 місто припадало на 229 км², в Великопольщі – 1 місто на 270 км², а на польському Помор'ї – 1 місто на 600 км², ще рідше, ніж в Галицькій землі у XV ст. В Пруссії (1617 р.) жило на 1 км² 13,1 чол., в Іспанії і Португалії – 16,0 чол., в Данії – 17,0 чол., в країнах Балканського півострова – 18,0 чол., в Англії – 18,4 чол., в Польщі – 19,3 чол., в Німецькому князівстві – 27,0 чол. [99,130].

Як бачимо густота заселеності Галицької землі в XVI ст. – першій половині XVII ст. не була низькою порівняно з іншими територіями Польщі і розвинутими державами Європи, що відповідало даному етапу історичного розвитку.

Важливою демографічною проблемою є визначення чисельності міського населення, динаміки його зростання. Щоб порахувати кількість населення в містах і містечках Галицької землі, скористаємося обрахунками “Реєстру податків Краківського воєводства 1629 р.”, тобто: на 1 міський лан – припадає 17 осіб, на 1 ремісниче господарство – 6 осіб, на 1 загородниче господарство – 5 осіб [149,34]. Для християнських будинків використаємо позначку – 6 осіб, для єврейських будинків – 12 осіб, для священників – 12 осіб, для міської бідноти – 6 осіб [149,35].

Дані про кількість міських поселенців містять інвентарі приватних маєтків, уривки подимних реєстрів, королівські інвентарі і люстрації, заяви міщан про кількість

спустишених будинків, а також уривки реєстрів ланового і шосу з 1606 р., 1607 р., 1609 р., 1628 р.

Аналіз даних документів показує, що найповніші відомості про чисельність міщан зберігаються у інвентарях і люстраціях приватних королівських володінь, подимному реєстрі, натомість реєстри ланового і шосу показують значно занижені цифри. Даний факт підтверджується на прикладі окремих приватновласницьких містечок: Буданів, Коцюбинці, Біле і королівського міста - Теробовлі.

Так, податковий реєстр Буданова (Теробовлянський повіт) 1600 р. подає такі відомості про кількість жителів: 2-3 ремісники, 9 ланів і 1 священик [96,314], реєстр 1628 р. – 6 ремісників, 9 ланів і 1 священик [99,743]. Інвентар 1614 р. зазначає 38 платників податків (серед них 4 ремісники і 1 священик), 41 загородника (серед них 9 ремісників), 91 комірника і халупника (серед них 19' ремісників) [142,25]. Якщо припустити, що платники податків займали $\frac{1}{4}$ всіх жителів Буданова, це дало б цифру 36 чоловік на 9 ланів (в інвентарі – без священика їх 37), це означає, що представники міста, які склали присягу не подали в інвентар щонайменше 126 загородників, комірників і халупників (1 лан – 17 осіб). Тому чисельність населення Буданова в 1609 р. підрахована на основі реєстру, становить лише 201 особу, Подимний реєстр подає значно більшу цифру – 992 особи. Але найточніші, на нашу думку, дані подають нам заяви міської влади про спустошення міста під час першого періоду національно-визвольної боротьби українського народу 1648 – 1649 рр. Так, на 1650 р. у Буданові було зруйновано 179 будинків [110,540] і якщо використати вищезазначений множник 6 осіб для 1 християнського будинку, тоді отримаємо цифру – 1074 жителів, що проживали у місті.

Подібні розбіжності у визначені чисельності міського населення містять дані інвентарю і податкового реєстру 1628 р. стосовно м. Коцюбинців (Теробовлянський повіт). Так, податковий реєстр зазначає тільки 7 ланів і 1 священика [96,318], що дає в результаті математичної дії цифру – 165 осіб, натомість інвентар 1624 р. показує 92 підданих, тобто 552 особи [139,2]. За даними спустошень міста в ньому проживало щонайменше 642 особи [106,401].

Ще більші розбіжності отримуємо при розрахунку чисельності населення у м. Білому (Теребовлянський повіт), порівнюючи реєстр ланового 1628 р. [137,15] з реєстром подимного 1635 р. [97,1501]. Так, реєстр ланового подає такі відомості: 6 ланів, 1 священик, 1 млин, а реєстр подимного - 210 будинків. При множенні одержуємо: у 1628 р. – 120 осіб, у 1635 р. – 1260 осіб, що в 10 разів більше, ніж було показано. Відмінності у розрахунку чисельності міщан існують і для більшості королівських міст, хоча й дещо менші. Як, приклад, реєстр ланового і шосу 1628 р. для Теребовлі називає розмір податку – 96 злотих шосу, а також 22 лани, 36 ремісників, 2 священика, 22 загородники, 7 пекарів, 7 перекупок. При множенні отримуємо лише 802 особи, а використовуючи дані люстрації 1627 р. [139,5] – 1638 осіб християнського віросповідання, що сплачували податки (273 християнських будинки).

Отже, як бачимо, для розрахунку чисельності населення галицьких міст і містечок доцільніше використовувати дані подимного реєстру і відомості про спустошення міст, що містяться в інвентарях і люстраціях.

Ще одним доказом цього є свідчення подимного реєстру 1635 р. про кількість жителів у м. Вишньовчиках м. Білому. У м. Білому було в наявності 210 будинків, 1260 жителів, а у Вишньовчиках – 50 будинків– 300 жителів [97,1505]. Враховуючи, що неоподаткована частина жителів-християн становила 10 % у кожному місті, маємо цифри: 1386 осіб – у м. Білому, і 330 – у м. Вишньовчиках.

Даний реєстр подимного містить також відомості про руйнування міст у період 1648-1649 рр., зокрема для Теребовлянського повіту [97,1510] (див. Додаток В).

Як бачимо, ця таблиця не подає кількості вцілілих під час війни будинків, бо представники міст були зацікавлені показати більше число зруйнованих будинків, щоб звільнити місто від сплати податків. Припустимо, що кількість знищених будинків приблизно така ж, як і кількість заселених будинків. Цю гіпотезу можна перевірити на прикладі м. Білого, яке мало в 1635 р. 210 будинків, з яких в 1648-1649 рр. знищено 199, що становить 95 % від загальної кількості. Якщо прийняти знищення в інших містах таким же чином, отримаємо для решти 19' міст (без м. Білого) – 309 будинків,

використовуючи показник 6 осіб, отримаємо 18546 мешканців і плюс 10 % неоподаткованого християнського населення, у загальному – 20400 осіб.

Відомості про чисельність міщан у королівщинах подані у люстраціях і інвентарях 1616-1649 рр. (табл. 1.5). Таблиця не подає даних, які взаємно-виключаються. Наприклад, якщо відомо кількість будинків у тому, чи іншому місті, тоді не подається кількості ремісників, купців, оскільки, на нашу думку, ці категорії населення оподатковувались двічі: один раз – з будинку, другий – за професією. Не зазначено також кількості міських ланів, коли відома кількість господарів, що працювали в маєтках вїттів і старост.

Згідно, з даними розрахунками бачимо, що християнське населення 8 королівських міст становило 10107 осіб. Якщо врахувати, що неоподатковане і неподане в інвентарі і люстрації населення міст (шляхта, католицьке духовенство, мешканці юридик, залога фортець, слуги, старости, представники магістратів, убогі люди) становило 20 % відносно до решти населення, тоді в загальному кількість населення 8 міст 12128 осіб. Підсумовуючи дані з різних джерел, отримуємо для 30 міст 35624 жителі, а на 1 галицьке місто припадає 1187 осіб. При застосуванні цих відомостей до всіх 79 галицьких міст одержуємо всього 93773 мешканців-християн. Міське єврейське населення становило в 8 королівщинах 4901 особу.

Отже, всього в Галицьких містах проживало приблизно 98675 осіб. На одне місто припадало 1250 осіб. Найбільшими містами Галицької землі в першій половині XVII були: Коломия (1627 р.) – 493 будинки, Галич(1627 р.) – 429 будинків і Теревовля (1616 р.) – 391 будинок.

Таблиця 1.5

**Кількість жителів королівських міст
на підставі люстрацій і інвентарів 1616-1649 рр.**

№	Назва міста	Рік	Кількість ланів	Кількість оподаткованих будинків християн	Кількість землеробів		Кількість купців і ремісників	Кількість священиків	Загальна кількість жителів
					Кметів	загородників			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

1	Галич	1627	9	424		40		6	1908
2	Коломия	1627	6		362		100	7	2958
3	Маркова	1616		40					240
4	Молоткова	1616		40					240
5	Підгороддя	1616		189	64	15	2	1	493
6	Рогатин	1616			72			2	1559
7	Теребовля	1616		391				3	2382
8	Тустань	перед 1648		40		17		1	333
Разом			15	942	798	72	102	20	10107

Порівняно з добре заселеними сусідніми краями Лівобережної і Правобережної України і самою Польщею міста Галицької землі були не багатолюдні. Так, в одному місті Брацлавщини в середньому проживало 1044 чол., на Волині —1045 чол., на Київщині (1629 р.) – 2076 чол., Сяноцькій землі – 804 чол., в Белзькому воєводстві – 1457 чол., в Перемишльській землі – 1532 чол., в Мазовії (1630 р.) – 1565 чол. [53,60].

Менша заселеність Галицьких міст пояснюється: по-перше, великою густотою; по-друге, – кровопролитними нападами турецько-татарських завойовників 1605 – 1633 рр., які забрали в ясир з 26 міст 6812 міщан, що становить по 26 жителів на 1 місто; по-третє, – епідеміями і голодом.

Значний урбанізаційний рух у Галицькій землі відбувався у 40-хх рр. XVII ст. Це пояснюється економічними (селяни, партачі) і релігійними причинами (євреї). Наприклад в 1641 р. власники землі Галицького і Коломийського повітів внесли до Галицького гроду 21 скаргу про втечу 155 селянських родин з їх маєтків [19',530-550]. Втікачі розселились у новоутворених містах: Більшівцях, 10 родин – в Букачівцях, 3 – в Отині, 5 – в Товстому, 14 – в Тисмениці. Так, з 1555 родин 55 втекло до міст, що становить 35,5 % від загальної кількості. З цих 55 родин 50 осіло в містах і містечках Галицького і Коломийського повітів, а 5 родин – в м. Товстому Теребовлянського повіту. Подібні події повторились у 1643 р., коли до Галицького гродського суду поступило 60 скарг про втечу 401 родини [19',708-710]. Зростання кількості втікачів до міст свідчить про те, що населення новоутворених міських

поселень було звільнено на декілька років від податків і повинностей, які були, досить великими у селах.

Специфічне розташування Галицької землі на прикордонні Речі Посполитої безпосередньо відбивалось на містах, які відчували на собі і татарські наїзди і війни. Так, окремі містечка були знищені після татарських нападів 1612 – 1634 рр.: Большовці (1609 – рік заснування), Отиня (1610 р.), Суходіл (1609 р.), Завалля – в Галицькому повіті [16,300], в Коломийському – Чернелиця (1592 р.), Кам'янка (1644 р.), Гримайлів (1617 р.), Янів (1600 р.), Микулинці (1595 р.), Скалат (1606 р.) [16,301].

Частина колишніх містечок перетворилась у села або взагалі зникла: Баранів, Губарі, Зубів, Ланчине, Лемва (1611 р.), Обертин, Петликівці (1612 р.), Красієв, Ольшаниця (1617 р.), Борщів, Васючин, Завалля, Нижнів, Стецева (1620 р.), Красилів, Вікно, Оріховець, Чернелів, Куропатники (1625 р.), Ляцьке, Саранчуки (1629 р.), Вербів (1630 р.), Чортовець (1631 р.), Жуків (1640 р.), Хотимир (1642 р.).

Збереглися акти про повторне заселення міст. Так, привілейовані локації в 1601 р. отримали Надвірна [145,10] і Потік, а в 1606 р. – Коломия [145,12], в 1616 р. – Снятин [145,13]. У більшості випадків повторна відбудова міст пов'язана з татарськими руйнуваннями. Лише зміна розташування Коломії пов'язана з розливами Пруту. В 1629 р., вже на новому місці, місто було заселене і звільнене від податків [133,4].

Нові міста виникали особливо в 20-40 роки XVII ст. після нападів татар: Бариш, Монастириськ, Отиня, Тустань, Підгайці, Гримайлів [122,10].

Правовою підставою для повторного заселення міст були не тільки привілейовані локації, а й спеціальні королівські і старостинські привілеї, які звільняли нових і колишніх мешканців від податків на 4-8 років. Подібні привілеї за 1569-1648 рр. отримали: Калуш, Коломия, Підгороддя, Снятин [122,10-13]. Особливо, такі привілеї надавались після татарських нападів 1616-1624 рр.

Аналіз податкового універсалу 1624р. показує, що королівські привілеї не призвели до повного скасування податків в зруйнованих міських поселеннях, і що новозаселені села і міста 4-и роки платили податки нарівні з іншими [122,24].

Як бачимо, прикордонне розміщення Галицької землі зумовлювало як появу великої кількості нових міських поселень навколо оборонних замків, так і їх часте руйнування (через татарські набіги), або перетворення на села. Це свідчить про те, що значна частина галицьких містечок була заснована штучно, і вони не стали великими торгово-ремісничими центрами, тому, що були тісно пов'язані з землеробством.

Підсумовуючи досліджені дані, ми зробили такі висновки:

Прикордонне розташування Галицької землі, зростаючі потреби в захисті місцевого населення від нападів кримських, буджацьких, ногайських татар, і прагнення шляхти збільшити свої прибутки зумовили значне збільшення чисельності Галицьких містечок в досліджуваній період на 31,7 %. Це зумовило й зміни декількох демографічних показників, а саме зростання густоти міських поселень до 5,1 на 1000 км², і чисельність міщан до 98675 осіб. Специфіка створення галицьких містечок відобразилось і на їх правовому статусі, згідно з яким більшість міських поселень були приватновласницькими (57). Тенденція зростання впливу магнатських родів на фоні послаблення королівської влади проявляється і у скороченні королівщин і розширенні приватновласницьких володінь протягом всього досліджуваного періоду.

2.3. Соціальна, національно-етнічна і конфесійна структура міського населення

У галицьких містах і містечках існував поділ населення на три соціальні групи: патриціат, поспільство і плебс. В склад патриціату великих галицьких міст входили багаті купці, власники гуралень, млинів, броварень, солодовень, з ремісників - ювеліри, кушніри, постригачі і в деяких випадках хірурги, а також шляхтичі, які проживали у містах. Наприклад, Войцех Ясковський, теребовлянський шляхтич, був

учасником виступу проти старости і теребовлянським райцею в 1606 р. Теребовлянські акти згадують в 1614 р. шляхтича Мацея Бетрасовича, міщанина Тарнополя [83,479,504].

Поспільство творили цехові майстри, бідніші купці і орендарі міських будинків і ріллі.

Третю суспільну верству становив плебс, який складався з збіднілих міщан, які не користувалися правами, а саме: ремісничі челядники, партачі, колишні селяни, комірники, халупники, жебраки і т.д.

В малих містечках землеробського типу в патриціат входили власники млинів, броварень, солодовень, а також заможніші купці і власники господарств. Плебс складався з загородників, челядників, комірників, рукодільників, халупників і жебраків.

Встановлення соціального складу населення Галицьких міст зустрічає значні труднощі, оскільки тут не були так чітко визначені межі між соціальними групами, як у містах Західної Європи. В склад міських рад, крім купців, входили також цехові майстри, представники як привілейованих, так і бідніших ремесел. Наприклад, в Тарнополі в 1611 р. в склад міської ради входив кушнір Марко. В Теребовлі в 1619р. райцею був кушнір Антон. В 1631р. в склад Галицької ради входили: бургомістр Гриць-різник і райця Вінсент-кравець і т.д. [147,18].

Професійний склад населення міст і містечок Галицької землі в першій половині XVII ст. можна встановити тільки приблизно. 20 % становили ремісники, причому в окремих містах цей показник коливався від 6 до 57 %, як видно на прикладі 8 міст: 5 королівських і 3 приватних [86,747]. Купці становили 10 % від усього міського населення і включали частину євреїв-корчмарів і транспортних працівників. Населення зайняте у сільському господарстві становило 50 % і включало рибалок, пасічників, садівників, хмелярів. Решта населення – державці, частково вихідці з міщан, і шляхти, духовні особи, працівники міської і старостинської адміністрації, міська військова залага, панські слуги, міські пушкарі конвоїри і побережники, вчителі, лікарі і т.д. – становили невеликий відсоток міського населення – 12 %.

Отже, більшість міських поселень Галицької землі були землеробського типу. Окремі великі міста і містечка, наприклад Рогатин, Галич, Тереховля, Чортків, Тернопіль можна віднести до торгово-ремісничих центрів, в яких ремісники і купці становили більше 50 % населення.

Міське населення Галицької землі ділилося на українців, поляків, євреїв, вірмен, молдаван, а також невелику кількість становили угорці, греки, цигани. В джерелах немає згадки про німців, яких зустрічаємо в інших землях Руського воєводства.

Найчисельнішу групу населення в містах Галицької землі становили українці. Про це свідчать згадки у джерелах про священників грецького обряду і наявність церков у кожному міському поселенні. По 2-3 церкви знаходилось у таких містах: в Галицькому повіті: Бучач – кілька церков, Галич – 6 церков, Яблунів, Єзуполь – кілька, Калуш – кілька, Підгороддя – кілька, Рогатин – 3, Тлумач – 2, Тисмениця – 3, Вербів – 2, Войнилів – 3 [15,511-516]; в Тереховлянському повіті: Буданів – 2, Тереховля – 3 [89,304-305]; в Коломийському повіті: Ділятин – 2, Коломия – 7, Снятин – 4 [17,261-263]. Відомості про чисельність священників у містах нам подають скарги шляхтичів на міщан, які нападали на їхні маєтки у 1648-1649 рр., зокрема довідуємося про 4 священників в Тереховлі, 3 – в Хоросткові і Тлумачі, 2 – в Чорткові, Товстому і Заблотові, які відігравали основну роль у боротьбі з шляхтою [31,420,425].

Крім церков, в містечках Галицької землі були багаточисельні монастирі. Перевага української людності зазначається серед поспільства. Так, в Тереховлі, де становище старост займали представники православного роду Балабанів, українці мали певні переваги. Наприклад, мовою зібрань поспільства була українська. Про це свідчить відповідь громади Тереховлі на пропозицію тереховлянського шляхтича Яна Боковського щодо виборів нового ландвійта. “Одностайним голосом кричали - записав писар - не хочемо іншого, нехай буде старий” [108,347]. В переважаючій кількості міст Галицької землі українське населення користувалося такими самими привілеями, як і польське населення.

У малих містечках міські урядники вибиралися переважно з українців, а у великих містах, де існували великі громади поляків, українці засідали в міських радах і лавах разом з поляками. Також і в цехах не спостерігалось такої дискримінації українців, яка існувала в містах Львівської землі і найбільше у Львові. Цеховими майстрами, крім поляків, були і українці. Наприклад, в Бучачі в склад міської ради в 1597 р. входили Яків Кавець, Василь Хоросевич, Марко Синич; в склад лави: Іван Маркович, Охрим Маркович, Іван Яськович і Андрій Фортуна (поляк) [3,34]. Так, в склад міської ради Галича в 1631 р. входили: бургомістр Гжесько (поляк), Симон - швець (поляк), Мельхіор Козак (українець), Степан Дерка (українець); лавниками в тому ж році були Шеркавські, Іван Мишка (українець); римарі – Яків і Павло, Каспер Косьолек (поляк), Грицько Ланішен (українець), Яцек Дериктана. [11,660]. Так, цеховим майстром кушнірів цеху в Підгайцях в 1635 р. був кушнір Іван. В 1628 р. одним з двох цехових майстрів швецького цеху в Рогатині був українець Хома [20,212].

До Берестейської унії 1596 р. українське населення визнавало православ'я. Православна релігія відігравала значну роль для збереження української культури і взагалі українців, як окремої нації в складі Польсько-Литовської держави.

Від часу приєднання Червоної Русі до Польщі в XIV ст. робилися перші спроби підпорядкувати папі римському православну церкву і вони повторились під кінець XVI ст., коли папство зміцнилось у боротьбі з Реформацією. Адже утворення багатонаціональної Речі Посполитої вимагало її внутрішньої консолідації.

Значну роль у приготуванні унії відіграв львівський єпископ Дмитро Соліковський, який був опікуном єзуїтів і фанатичним ворогом іновірців. Завдяки старанням Соліковського, єзуїти розпочали під кінець XVI ст. пошуки українських магнатів і вищого духовенства для підтримки унії католицької і православної церкви.

Серед єзуїтів велику роль у приготуванні унії відіграв Петро Скарга, який займав певний час духовну посаду в Тисмениці.

В 1596 р. польському урядові вдалось нав'язати церковну унію частині українського народу при допомозі католицького духовенства і окремих

представників вищого православного духовенства. Більша частина українського населення виступила проти насильного нав'язування нової віри і підпорядкування папству православної церкви.

Унія призвела до тривалих суперечок між католиками та православними, а подекуди навіть до кривавих сутичок у Галицькій землі. Так, наприклад, в Тереховлі в 1614 р. православні мешканці міста захопили церкву Святого Миколая, в якій вже рік правив службу уніатський священник Григорій Левкович [100,56].

Католицькі магнати, власники міст підтримували унію. При допомозі сили вони старалися нав'язати українським міщанам уніатських священників. Так, в 1604 р. православні священники Лук'ян і Яким з Дарахова, Федір, Григорій і Клим з Войнілова, інші підвладні владика Львівського Гедеона Балабана скаржилися на власницю Войнілова і навколишніх сіл Софію Сенявську, яка примушувала їх до прийняття унії [14,28].

Польський уряд ліквідував православну ієрархію, щоб примусити українське населення прийняти унію. Всі єпископства були передані в руки уніатів.

Примусове прийняття унії і придушення прав православних викликало щоразу більшу ненависть українського населення до польського уряду, польських магнатів і тієї частини українських магнатів і шляхтичів, які перейшли на католицьку віру. В цій боротьбі велику роль відіграли українські релігійні братства, які були організовані при церквах. Шляхта, поставивши за мету зламати опір православного руського населення, приймає на сеймі 1647 р. конституцію, в якій говориться, щоб право обрання священника в церкві належить дідичам [14,13].

Найчисельнішу групу населення в галицьких містах, крім українців, становили поляки. Через відсутність списків мешканців польської національності у містах Галицької землі, як єдине джерело інформації про розвиток польської колонізації можна використати дані про виникнення нових костьолів і кляшторів. У той час національний поділ відповідав поділу релігійному. Поляки визнавали католицьку віру, а українці, греки і валахи - православну чи уніатську.

З реляції Львівського архієпископа Дмитра Соліковського 1600 р. видно, що католицькі костьоли і протестантські збори існували в той час в 31 галицькому місті.

Згідно з реляцією архієпископа костьоли були найбільш представлені в 1600 р. в Галицькому повіті в 16-ти містах: Бариші, Хотимирі, Галичі, Єзуполі, Калуші, Кукільниках, Коропці, Мартинові, Монастириську, Підгайцях, Рогатині, Тлумачі, Тисмениці, Усті Зеленому, Васючині, Войнілові; набагато менше костьолів було в Тереховлянському повіті – у 8 містах: Баворові, Буданові, Чорткові, Коцюбинцях, Тарнополі, Товстому, Тереховлі, Золотниках, і ще менше їх було у Коломийському повіті – у 6 містах: Коломиї, Коршові, Кулачківцях, Надвірній, Снятині, Жукові [128,36].

Кількість костьолів подана Соліковським є неповна. З інших даних видно, що крім міст, згаданих у реєстрі Соліковського, костьоли, монастирі, протестантські збори були в 1600 р. ще й у Бучачі і в Горожанці Галицького повіту, Михальчі Коломийського повіту[96,104;95,78].

Отже, можемо припустити, що чверть всього польського населення займала в 1600 р. 17 міст Галицького повіту (з 36 наявних міських поселень), 8 міст Тереховлянського повіту (з 24 міст) і 8 міст Коломийського повіту (з 19'). Як бачимо, перед 1648 р. католицькі святині існували в 20 містах Галицького повіту в розрахунку на 36 наявних міст в цьому повіті, що становило 55,6 %; а також в 16 містах Тереховлянського повіту на 24 міста (66,7 %) і в 10 містах та містечках Коломийського повіту на 19' міст (52,6 %). Всього католицькі костьоли і монастирі існували в 46 міських поселеннях, що становить 58,2 % від всієї кількості міст і містечок Галицької землі. Ці дані свідчать не тільки про високу активність католицького духовенства в Галицькій Русі напередодні національно-визвольної боротьби українського народу 1648 – 1657 р.р. під проводом Б.Хмельницького, а й про розвиток польської колонізації на той час.

Підсумовуючи вище сказане слід сказати, що хоча 58 % Галицьких міст у кінці XVII ст. були в більшій чи меншій ступені осередками католицизму, та найбільше скупчення поляків було тільки у таких містах і містечках, як Галич, Коломия, Рогатин, Тереховля, Устя Горошане, Бучач, Васючин, Чортків. Але навіть у цих містах чисельність поляків не переважала чисельності українців. Про це ми судимо з даних про кількість церков у названих містах: Галич – 6 церков і кілька монастирів,

Рогатин – 3 церкви і монастир василіанський, Тереховля – найменше 3 церкви, Бучач – кілька церков і монастир василіанський [29,158,163;110,44,51].

Уряд Речі Посполитої зрівняв у правах польське і українське населення, крім того, польське населення користувалося окремою опікою у приватновласницьких містах, які належали польським магнатам. Поляки входили в склад міських урядів, а в деяких поряд з українцями займали посади бургомістрів, райців. У цехах, поляки також нерідко займали посади цехових майстрів.

Поряд із багаточисельними національними групами - українцями і поляками, третє місце за чисельністю в Галицьких містах займали євреї. З джерельних даних стає відомо, що євреї населяли 35 міст з 79 наявних. Саме такими містами і містечками в Галицькому повіті були Бариш, Більшівці, Бучач, Бурштин, Доброводи, Галич, Горожанка, Єзуполь, Кукільники, Красилів, Коропець, Монастириськ, Отиня, Потік, Семаківці, Вербів, Підгайці, Рогатин, Маркова, Тлумач, Устя, всього 22 міста [6,415-420]. В Коломийському повіті єврейські поселення існували в 7 містах: Гвіздець, Коломия, Косів, Кулачківці, Михальче, Снятин, Уторопи [11,142-145]. Найчисельніші єврейські кагали, крім Галича, були в 3 містах Тереховлянського повіту: Тереховлі, Тарнополі, Чорткові [111,304].

Про кількість євреїв в окремих галицьких містах нас інформують дані люстрацій, а також сума подимного і шосу. (див. Додаток Д).

Згідно з таблицею ми бачимо, що у 9 названих містах проживало приблизно 2796 євреїв. Приблизно на одне місто припадало в середньому 310 осіб. Цю цифру не можна застосовувати до решти міських поселень, де проживали євреї. Для дрібних містечок потрібно прийняти середню цифру - 81 особа, на основі даних люстрацій про Буданів, Янів, Струсів, Снятин. Застосовуючи цю середню цифру, отримуємо для 26 міст, нерозглянутих в таблиці, 2106 осіб єврейського походження. Підсумовуючи, отримуємо цифру 4900 євреїв, які населяли всі Галицькі міста в першій половині XVII ст. Отже, у всіх Галицьких містах і містечках в першій половині XVII ст. проживало приблизно 4900 євреїв, що становило 5 % від усього міського населення.

Отримані дані дозволяють вирахувати відсоток єврейського населення в

окремих містах Галицької землі. (див. Додаток Е).

Відсоток євреїв коливався в розглянутих містах від 1,1 % до 26,6 %. Таке нерівномірне розселення було викликане різними чинниками: розташуванням біля торгових шляхів, можливостями розвитку ремесла і торгівлі. Важливу роль в єврейській колонізації відігравала також політика власників міст.

У 1593 р. євреї, які осіли в приватних маєтках, були вилучені з-під королівської юрисдикції і віддані у власність власників міст [146,51]. Останні, бажаючи збільшити свої доходи, надали єврейським поселенцям привілеї, які затверджували городські уряди. У зв'язку з цим, про євреїв є більше згадок в джерелах, аніж про інші народності.

Перші спроби щодо впорядкування правового становища євреїв були зроблені в другій половині XVI ст. Видання документів такого роду започаткував засновник і дідич міста Тернополя, великий коронний гетьман Ян Тарнавський. У привілеї 1550 р., виданому для тернопільських міщан, він підкреслив також і права й обов'язки євреїв [97,804]. У пізніших роках тернопільські євреї отримали окремий привілей, який визначав їх права і обов'язки. Але цей документ був знищений під час пожежі в Тернополі в 1623 р. У зв'язку з цим, євреї звернулися до власників Тернополя – Томаша і Катерини Замойських, щоб вони підтвердили всі колишні привілеї, які були надані єврейському населенню попередніми власниками, тобто “окремим привілеєм їх знову відновили”. Привілей був записаний в Теребовлянському гроді 13 вересня 1625 року [147,31]. 10 листопада 1625 р. євреї отримали два привілеї: перший – на право торгівлі, другий – на будівництво синагоги, будинку для равина, школи, лазні, лікарні, які згоріли [147,50-51].

В 1578 р. привілеї, які визначали правове і економічне становище, отримали також снятинські та теребовлянські євреї, а перед 1626 р. і коломиїські євреї [96,71;14,86]. Останній відомий нам привілей отримала рогатинська єврейська община в 1636 р. від Владислава IV, який перебував в той час у Львові [105,48].

Власники міст були зацікавлені у єврейській колонізації своїх поселень, для цього видавали вищеназвані привілеї. Ці документи мали на меті надати внутрішню автономію євреям у міських поселеннях, а також зрівняти їх у правах з українцями і

поляками у економічній сфері. Привілеї дозволяли єврейському населенню вільно розселятися у містах, займатися ремеслом, торгівлею, речами необхідними для проживання, такими, як і християни. Згідно з привілеями євреї повинні були виконувати такі ж повинності, як і християнське населення. “Податки міські, – говорилося в привілеї від 1636 р. для рогатинських євреїв, – повинні платити так, як і решта міщан, а інших приватних податків не повинні платити, згідно давніх прав і звичаїв” [105,48]. У деяких містах євреїв примушували до оборони міських стін нарівні з християнами. Про це свідчить, наприклад, привілей для євреїв Тернополя: “...євреї повинні мати свою гармату в порядку, ...щороку на замок давати 2 камені пороху. Щороку чотири рази разом з християнами виходити в розвідку. Також для насипання валів, ремонту, обмундирування давати людей,... виходити в сторожу в разі небезпеки разом з християнами...” [147,52].

У великих містах, навіть в тих, де євреї користувалися окремими привілеями, для них існували певні обмеження. Євреї не могли бути обрані до міських рад і до цехів. У деяких містах євреям забороняли поселятись на ринку і поблизу костюлу. Так привілей Замойських для тернопільських євреїв з 1625 р. твердив, що “не можна купувати, будувати чи наймати будинки в районі міського ринку, крім тих, які вже були куплені” [147,34]. Подібний привілей видав Стефан Баторій в 1578 р. для Тербовлі, який забороняв євреям заселяти ринкові вулиці [146,250].

Головним заняттям єврейського населення було ремесло і торгівля. Привілеї надані євреям містять заборони щодо занять землеробством. “Рілля ніхто – говорилося в привілеї для тернопільських євреїв – не повинен купувати, ні тримати, крім самих християн” [147,35]. Багаті євреї були орендаторами податків, броварень, солодовень, млинів і соляних жуп. Серед євреїв були ремісники-партачі, які переслідувались нарівні з християнами-ремісниками, що не входили в цехи. Такі ремісники були змушені платити податки на користь цеху і міського голови.

Значна частина євреїв займалася торгівлею як внутрішньою, так і зовнішньою. У всіх містечках Галицької землі на ярмарках торгували єврейські купці. Найбільш підприємливі представники купецтва здійснювали деякі подорожі до Волощини, Туреччини, Греції і привозили дорогі вироби, прикраси, тканини, зброю, взамін на

українських коней та інші товари. Велику роль відігравали євреї у торгівлі волами [138,74]. Деякі євреї наймалися на роботу до іноземних купців в якості перевізників і товарознавців. Таким перевізником був на початку XIV ст. єврей Песох “львівський і теребовлянський міщанин” [47,158].

Окрему групу населення в Галицькій землі становили караїми. Прибули вони до Польщі з Криму в кінці XIV ст. У Галицькій землі їх головним осередком був Галич. Караїми заселили Галич ще за часів правління Стефана Баторія. У джерелах збереглася згадка про спеціальний привілей, виданий для галицьких караїмів Жигмонтом III в 1593 р. [15,44]. Частина караїмів осіла також в Тисмениці [16,84]. Подібно до євреїв, караїми займалися торгівлею і ремеслом. У джерелах караїми фігурують разом з євреями.

Серед усіх груп населення особливої уваги заслуговують вірмени. З документів відомо, що вони групувались в основному в Снятині, де творили окрему общину. В 1619 р. вони мешкали разом з греками в так званому “новому місті” – новозбудованій частині Снятина [11,611]. У своєму житті вірмени керувалися привілеями, які видавали власники міст. Прикладом цих документів є привілеї, які отримали львівські і кам’янець-подільські вірмени, де їх багаточисельні общини виникли в XV-XVII ст. Снятинські вірмени в 1628 р. отримали привілеї, які регулювали життя їх общини [18,34]. Подібні привілеї отримали в 1677 р. тисменицькі [113,41] і станіславські вірмени [17,931].

Привілеї, надані вірменам, надавали їм перш за все автономію внутрішнього життя. Так, в привілеї Жигмонта III від 26.07. 1625 р., наданому снятинським вірменам, говорилося, що “...вони будуть судитися, як вірмени в Кам’янці і Львові” Король дозволив, крім того, “вибирати вїта і старост з поміж себе”. Вірменські міщани отримали право апеляції до дідича чи до старости. Привілеї дозволяли вірменам будувати власні храми. Їх також було зрівняно в правах і обов’язках з іншими жителями міст. Вірмени отримали також право створення власних цехів. Опираючись на ці привілеї, вони творили власний уряд і суд [18,34-36].

Значну роль вірмени відігравали в торгівлі. Великими групами вірменські купці відправлялись у торгові подорожі до Молдавії і Туреччини. Привозили до Польщі золоті вироби, прикраси, куриво, а вивозили коней і інші товари.

Вірмени нерідко орендували панські маєтки. Так, вірменин Ян Лукасевич був в 1595 р. дідичем цілого староства на 3 роки за річну оплату 5200 золотом, 2 барила мушкателю, 2 барила меду, 2 бочки солоної риби, 200 баранів і 16 волів у рогатинського старости Петра Ополовського [15,14].

Вірменська народність користувалася в Галицькій землі тими ж правами, що й поляки і українці. Немає у джерелах відомостей про переслідування вірмен. Цехові обмеження відпали після прийняття унії в 1630 р. [134,10]. Деякі з представників вірменів зайняли посади в старостинській адміністрації і навіть в тих містах, де вони не створювали окремих общин. Так, наприклад вірменин Лазар Тарасович виконував функції бургграфа теребовлянського замку. У 1642 р. на нього була подана скарга Войцеха і Андрія Понятовських за вбивство Якоба Понятовського, дідича Хмелівки і Романівки [95,88].

Вірменські ремісники і купці відіграли значну роль в розвитку ремесла і торгівлі в Галицькій землі, наприклад, в шведському ремеслі. Вони впровадили невідоме до тих пір сап'янництво, а також позитивно впливали на розвиток закордонної торгівлі.

Молдавани творили тільки в деяких міських осередках четверту групу населення. Переважно вони осідали окремими родинами в містах і асимілювались з українцями, з якими сповідували однакову релігію. Великі групи молдаван і волохів прибули в Польщу на початку XVII ст. Частина з них осіла в галицьких містах, які належали великим магнатським родинам: Потоцьким, Вишневецьким, Корецьким. Найбільша молдавська община була в Снятині, який був розташований на польсько-молдавському кордоні. Молдавани дійсно становили тут четверту групу населення і проживали на передмісті, яке називалось "Молдавським". Один з місцевих молдаван Василь Цинта очолював в 1646 р. повстання снятинських міщан проти старости Петра Потоцького [134,26]. Інший молдаван Влах Гаврилович займав в той час посаду снятинського лавника [134,28]. Частина міщан-молдаван займалася

торгівлею волами. Знання мови дозволяло їм закупівлю цього товару в Молдові. В 1637 р. борщівські волохи Іван Консорек і Давид пригнали на Львівський ярмарок партію волів, яка нараховувала 160 штук [101,308].

Галицькі магнати набирали свої приватні війська із числа волоських найманців. У скарзі снятинських міщан на старосту Потоцького знаходиться згадка про свавілля його драгунів-молдаван [34,501]. Також теребовлянський староста Єжи Балабан мав свій військовий підрозділ, який складався з молдаванами і розміщувався у Теребовлі.

Приватні війська галицьких панів склалися також з угорців. Деякі з них осіли надовго в містечках Галицької землі. На початку XVII ст. в Коломиї мешкав “міщанин коломиїський Ференц Горбаш”. В 1613 р. він був страчений у Галичі за участь у нападах на шляхту [31,442].

Дуже мало відомостей в джерелах залишилось про греків. Відомо тільки з привілею 1628 р., виданому для мешканців Снятина, в якому надавалися певні права для греків [25,37].

Джерельні відомості про соціальну, національно-етнічну і конфесійну структуру міського населення дозволяють зробити певні висновки:

Неповне відокремлення ремесла від землеробства у галицьких містечках зумовлює відсутність у більшості з них чіткого розмежування між окремими соціальними групами: патриціат, поспільство, плебс. Професійний склад населення підтверджує аграрну специфіку містечок, оскільки 50% жителів було зайнято у сільському господарстві, і тільки у більших містах і містечках: Галичі, Тарнополі, Теребовлі, Рогатині і т.д. 57% становили ремісники і 10% купці. Національна структура населення показує перевагу українців, які складали 70% міщан (приблизно 69172 особи), при значному засиллі поляків – 20% (19730 осіб) і євреїв – 5% (4900 осіб). Не дивлячись на дискримінаційну національну політику польської влади по відношенню до українців, полонізація і окатоличення захопили лише великі міста і міську верхівку, не зачепивши поспільство.

На основі вищевикладеного матеріалу ми можемо зробити такі висновки щодо другого розділу дослідження:

політико-правовий статус Галицької землі як польської провінції був визначений ще у XV ст., а Люблінська унія 1569 р. лише закріпила національно-релігійний і соціально-економічний гніт щодо місцевого населення.

соціально-економічне становище Галицької землі у другій половині XVI ст.– першій половині XVII ст. характеризується розвитком сільського господарства, промислів, ремесла, внутрішньої і зовнішньої торгівлі;

досліджуваний період характеризується подальшим утворенням фільваркового господарства, що відбувається шляхом скорочення селянських земельних наділів і подальшим закріпаченням селян: на фоні зростання магнатсько-шляхетської власності;

друга половина XVI ст. – перша половина XVII ст. характеризується зростанням податків і повинностей для міського населення, як грошових, так і натуральних, на користь феодалів і Польської держави, наприклад, грошова рента, поволощина, бджолина і овеча десятина, в окремих містах, а також "зернова міра", стація, і дводенна панщина у приватновласницьких містах;

посилення національно-релігійних утисків галицького населення: наступ на права православних, насильне навернення до римо-католицької церкви, зумовлене Контрреформацією в Польщі в XVI ст., разом з соціально-економічними утисками викликають масову боротьбу народних мас Галицької землі. Вагомими формами боротьби були: подання населенням скарг в суди, відмова працювати, втечі, збройна боротьба, опришківський рух, а також ідеологічне протистояння православних братств, що в цілому стало сприятливим фундаментом для майбутньої національно-визвольної боротьби українського народу у 1648-1657 рр. під проводом Б.Хмельницького;

процес виникнення галицьких міст і містечок в другій половині XVI ст. – першій половині XVII ст. зумовлювався в основному оборонним і господарським чинниками, про що свідчить переважаюча кількість міст, що розташувались навколо замків, побудованих з метою оборони місцевого населення; а також штучно створених шляхтою для збільшення своїх прибутків;

загальна чисельність галицьких міст і містечок на 1647 р. – 79, з них найбільше

перебувало у Галицькому повіті – 36, що становило 45,5 % від загальної кількості міст;

прикордонне розташування Галицької землі і меркантильний інтерес шляхти зумовили зростання чисельності міст і містечок за період 1551-1647 рр. на 31,7%, що втричі перевищило приріст міст у цілій Речі Посполитій за даний період;

густота міських поселень Галицької землі була значною – 5,1 на 1000 км², або 41,7 % від загальної кількості міст Речі Посполитої, але частина містечок мали землеробський характер на відміну від торгово-промислових центрів інших воєводств;

міське населення Галицької землі складало приблизно 98 тис. осіб, а на одне галицьке місто припадало близько 1250 осіб, що є дещо меншим показником порівняно з іншими воєводствами Речі Посполитої;

згідно з правовим статусом, найбільше галицьких міст були приватновласницькими (57), що становило 72 % всієї кількості міст;

найбільша частка королівщин була зосереджена у Галицькому повіті – 9; у Коломийському повіті – 6, а у Тереховлянському – лише 4 королівських міста;

політичну картину Речі Посполитої другої половини XVI ст. – першої половини XVII ст. відображає скорочення королівщин, тобто послаблення королівської влади на фоні зростання впливу магнатських родів, про що свідчить збільшення приватновласницьких міст. Так, зросла кількість магнатів, що були власниками 4 і більше міст за період 1551-1647 рр., і зросла кількість шляхтичів, що володіли 1 містом з 9 до 13;

аналіз соціальної і професійної структури міського населення Галицької землі ще раз доводить той факт, що галицькі міста мали переважно аграрний і оборонний характер, про що свідчить відсутність у багатьох з них чіткого розмежування між багатьма окремими соціальними групами населення. Професійний склад населення це підтверджує: 50 % жителів невеликих містечок було зайнято у сільському господарстві і тільки в більших містах і містечках – Галичі, Тарнополі, Тереховлі, Рогатині і т.д. – 57 % складали ремісники і 10 % – купці;

щодо національно-етнічної структури то зрозуміло, що переважна більшість

міського населення – українці (69172 особи). Але великий відсоток склали поляки, євреї, вірмени, менший – греки, караїми, молдавани. Полонізація і покатоличення українського міщанства встигли захопити лише великі міста і міську верхівку, не зачепивши поспільства;

у великих галицьких містах керівні позиції у міських урядах посідали представники патриціату, але в рівній мірі це були українці і поляки, яких було зрівняно у правах після утворення Речі Посполитої у 1569 р. Але подібний факт не знаходить відображення у інших землях Руського воєводства, в тому числі у Львові, де українці були усунені з усіх керівних посад на користь католиків;

різноманітність національного складу найбільших міст і економічна орієнтація, перевага іноземців, які займалися ремеслом і торгівлею, гальмували економічне зростання українських бюргерів цих міст;

навіть великі міста, строкаті за своїм національним складом і розділені на різні національні юрисдикції, не могли результативно захистити міські права від наступу феодалів чи польського уряду. Цій боротьбі заважали як національно-релігійні, так і соціальні суперечності між різними міськими общинами. Крім того, польський уряд сприяв поглибленню такого ворогування, видаючи відповідні закони і різні за своєю суттю привілеї.

РОЗДІЛ III

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ГАЛИЦЬКИХ МІСТ І МІСТЕЧОК В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVI СТ. – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.

3.1. Правове становище міст

Правове становище галицьких міст і міщанства було зумовлене правовими нормами політичної системи Речі Посполитої. В другій половині XVI ст., а особливо в XVII ст. почався період економічного занепаду Речі Посполитої: розорення її міст, скорочення ремесел, торгівлі. Найголовнішими причинами такого становища були:

економічне й політичне панування шляхти, слабкість королівської влади, економічна незміцнілість міст і міщанства.

Магнати і шляхта зосереджували в своїх руках основну політичну владу. Найвищим законодавчим органом феодальної Польщі був шляхетський сейм і сеймики. Королі з другої половини XVI ст. стають виборними. Необмежена влада шляхти дала можливість їй впливати на політичний розвиток країни.

В другій половині XVI ст. – першій половині XVII ст. галицькі міста і містечка за своїм правовим статусом поділялися на: королівські, приватновласницькі і церковні. Проте правове становище міст постійно змінювалось. Послаблення королівської влади приводило до того, що над містами зростала анархічна влада шляхти. Процес декоролізації міст Галицької землі, як і у України в цілому відбувався, можливо, навіть швидше, ніж у самій Польщі, оскільки цьому сприяла віддаленість українських воєводств від адміністративно-політичного центру Речі Посполитої.

Королівські міста розташовувались на так званих королівщинах і, як правило, були адміністративними центрами королівської влади на місцях. Згідно з даними податкових реєстрів 1606р., 1607р., 1609р., 1628р., 1635р., вони становили у Галицькій землі – 24,1% (Див. Таблиця 1.3). Для порівняння: у Київському воєводстві – 22,3%, у Подільському – 5,4%, у Волинському – 4,4%.

Таблиця 1.3

Міста і містечка Галицької землі за 1551-1647рр.

Назва повіту	Загальна кількість міст і містечок	% по відносно кількості міст Галицької землі	Міста королівські		Міста приватні		Міста церковні		Міста невідомих власників	
			кількість	%	кількість	%	кількість	%	кількість	%
Галицький	36	45,5	9	25,0	25	69,4	2	5,6		
Теребовлянський	24	30,5	4	16,7	20	83,3				
Коломийський	19'	24,0	6	31,6	12	63,1			1	5,3

Разом	79	100,0	19'	24,1	57	72,2	2	2,5	1	1,2
-------	----	-------	-----	------	----	------	---	-----	---	-----

Таким чином, найбільша кількість містечок, були приватновласницькими. У Галицькій землі їх частка становила 72,2%.

Церковні містечка були лише у Галицькому повіті (Кукільники і Семаківці) і їм належить 2,5%. Перевага приватновласницьких міст прямо свідчить про децентралізацію королівської влади у Польській державі.

Заснування міста, поява в ньому ярмарку, визначення адміністративного статусу – все це вимагало санкцію вищої влади – короля.

Нормативним актом для заснування міста була королівська грамота. Так, наприклад для заснування містечка Красилова у 1578р. Янушу Острозькому була дана грамота короля Стефана Баторія: “король дозволяє Янушу побудувати замок в Красилові Галицького повіту. Заселити це місце людьми вільними” [21,410].

Королівські грамоти не лише дозволяли заснування міст і містечок, але й встановлювали, коли мають відбутися ярмарки. Наприклад, в грамоті для міста Снятина сказано “запровадити 4 ярмарки в рік; торги щотижня у четвер і п'ятницю” [30,226].

У грамотах визначались і привілеї міщан “засновувати корчми: медові, пивні, горілчані, мають право жителі шинкувати, купувати, продавати” [4,132].

Польська держава систематично видавала правові акти, що закріплювали певний об'єм економічних привілеїв і юридичне становище міщан. Наприклад, жителям Рогатина, надавались грамоти, які або зменшували їхні повинності, або оберігали їх від свавілля воєвод – “воєвода не повинен брати мито від дров, сіна, коліс, саней; дворища і вигони не повинні роздаватися людям княжим, панським і духовним; судити не має права ні воєвода, ні його радники, тільки вїйт, бурмістр і райці” [18,71].

З метою заохочення поселенців, на повторне заселення міст, знищених внаслідок татарських наїздів, королі і старости видавали спеціальні привілеї, звільняючи нових жителів, а деколи всіх міщан від податків, від 4 до 8 років. Подібні привілеї отримали за 1570 – 1648рр.: Коломия, Калуш, Підгороддя, Снятин

[128,34]. Великі привілеї, що звільняли нових поселенців від податків, отримали містечка Галицької землі після татарських набігів у 1612-1624рр. У 1624р. податковий універсал не довів до повного скасування податків з погорілих і зруйнованих містечок: “всі, і новостворені містечка, які 4 роки не сплачували податків, повинні сплатити податок порівні з іншими”[128,61].

Державними законодавчими актами регулювався адміністративний устрій міст. Важливим елементом правового становища міст було набуття ним магдебурзького права. На відміну від Чехії і Угорщини, де німецьке право розповсюджувалось на міста і оточуючі їх землі, у Польщі воно охоплювало лише міста. Грамоти на магдебурзьке право проголошували 3 принципи: відміну діючих раніше звичаїв литовського і руського прав, відміни влади і суду над міщанами державців, намісників і всіх інших чинів королівської адміністрації на місцях; утворення самоуправління – ради, що вибиралась громадянами: “... людям осілим і які будуть приходити надаємо право магдебурзьке обирати війта, обирати бурмістра з райцями, справи судові вирішувати відносно права магдебурзького.[3,85]” Таким чином міським общинам надавався імунітет в сфері управління і суду.

Королівська грамота ставила і певні вимоги перед міщанами: необхідно було розбудувати місто, економічно зміцнювати його, покращувати санітарні умови: “у Войнилові потрібно збудувати ратушу, вагу, постригальню, ятки всілякі, лазню спорядити ремесла, дотримуватись всіх цих привілеїв у привілейованих міст [145,20].

На членів громади, в грамоті на магдебурзьке право покладался військовий обов'язок, міщани повинні були виступати проти ворога при старості або намісникові” [12,439]. Це свідчить про те, що однією з головних причин надання особливих прав містам, була їх оборонна значимість. Адже однією з головних зовнішніх проблем Речі Посполитої були постійні набіги татар.

Магдебурзьке право мало відмінити існуюче руське і литовське права в містах, проте воно відразу після впровадження не стало існувати в своєму класичному вигляді.

Магдебурзьке право було необхідне для подальшого розвитку галицьких міст, а щоб існувати воно змушене було пристосовуватись до існуючих традицій, видозмінюватись і включити в себе елементи руського права. Наприклад, в Теревовлі, посполиті здобули собі право на вибори в орган, який контролював міську владу – колегію 12 мужів [146,75]. Як відомо, за магдебурзьким правом управління повинно здійснюватись у виборних колегіях, а за руським звичаєм, зверхність влади визнавалась тільки за зборами всіх членів громади. Тому, в багатьох містах, крім зазначених ради і лави виникає третій орган – колегія, яка складалась з виборних цехових ремісників і займалась контролем магістрату.

Не дивлячись на те, що королівські міста, користувались магдебурзьким правом, у них існувало таке явище, як юридики. Юридики – це шляхетська та церковна власність на території міст (двори, будинки), яка впліталась у господарський організм міст, але не підлягала їм ні юридично, ні економічно. Користуючись своїм привілейованим становищем, шляхта і духовенство одержували дозвіл від короля на володіння згаданою власністю з метою економічного збагачення, власники юридик поселяли у своїх володіннях ремісників, купців, які платили їм податки і виконували повинності. Існували юридики монастирські, церковні, королівські, шляхетські. Частина власників юридик намагалась перетворити своїх підданих на залежних селян. Так, наприклад, галицький плебан Криштоф Заберовський, який володів частиною галицького передмістя, примушував “20 костьольних підданих, які займали 12 дворів до відпрацювання дводенної панщини, на тій підставі, що вони, як селяни і дідичі піддані від 1625р. два дні в тиждень робили” [106,511]. Велика кількість юридик вносила плутанину і всякі зловживання в господарське управління країною, заважала економічному становищу міст і роз'єднувала міщанську масу на окремі групи, інтереси яких не збігались.

Я.Ісаєвич вважає, що розвиток міст у формі підлеглих феодалам юридик було явищем негативним [36,27]. Іншої думки Компан О.С., яка наголошує на позитивній стороні цієї інституції. На її думку, з часом юридики використовувались ремісниками і торговельним населенням для того, щоб позбутись непосильних

тягарів. Вони переходили під опіку осіб і урядів, які могли їм забезпечувати більшу свободу дій [51,128].

Питання юридикізації є дуже складним і суперечливим, але можемо сказати, що юридики несли в основному негативну суть. По-перше, це була ще одна спроба феодалів втрутитись у справи міст, які вийшли з-під їх юрисдикції і здобули самоуправління, по-друге, наявність в одному місті багатьох юридик вело до розпорошеності міщанства як єдиної суспільної верстви і до загальної децентралізації країни. Польські королі надавали містам магдебурзьке право, щоб зміцнити свої позиції в державі і здобути підтримку міщанства у справі централізації Речі Посполитої. Юридики виводили з-під впливу короля велику кількість міщанства і посилювали шляхту і велике магнатство, послаблюючи в цілому Польщу.

Якщо порівнювати вплив юридикізації і рутенізації на управління в самоврядних містах, то бачимо, що остання переважає над першою, щодо впорядкування міської влади на магдебурзькому праві. Так, завдяки рутенізації, німецьке право швидше пристосувалось до умов у галицьких містах, оскільки дозволяло більшій кількості міщанства брати участь у діяльності міських органів влади і здійснювати контроль над ними. Магдебурзьке право, включаючи в себе елементи звичаєвого права, ставало більш зрозумілим руському населенню, і цим об'єднувало його на підставі спільної мети – покращення добробуту у містах. Юридикізація впливала негативно на самоуправлінські міста, бо виводила частину міщан з-під влади магістратів, що ослаблювало сили міського населення у боротьбі за здобуття широких виборних прав на основі магдебургії.

Звичайно юридикізація і рутенізація мали місце і в інших містах Руського воєводства, але ми вважаємо, що їх вплив був найвідчутнішим у Галицьких містах, що пояснюється віддаленістю Галицької землі від центральних воєводств Речі Посполитої, (звідси – видозміна класичного зразка магдебурзького права, який існував в Німеччині і Польщі, і його пристосування до місцевих умов шляхом поєднання з руським (звичаєвим) правом.

На поширення юридикізації вплинуло віддалення від центру Речі Посполитої, адже на фоні ослаблення королівської влади зростало свавілля магнатів, які не тільки відчували себе дрібними "королев'ятами" у власних маєтках і керували там на свій розсуд, але й втручалися у королівську власність – міста і містечка, – створювали у них юридики з метою посилення своєї влади.

Юридичне становище міщанства визначалось не лише їхніми привілеями і правами, а й обов'язками перед королівською владою. Під обов'язками ми розуміємо повинності, які виконували міщани, і податки, які вони сплачували. Одним з головних видів податків був грошовий чинш, який сплачували до каси староства від кожного житлового будинку. Плати були різними, вимір грошей залежав не тільки від розміру міста, але й від привілеїв, наданих йому. Розмір чиншу коливався в межах від 5 грошей в Тустані до 2 злотих (60 грошей) в Марковій і Молодкові [12,150-151]. У Снятині міщани платили по 12 грошей від дому, в Тереховлі по 15 грошей, в Калуші по 30 грошей, в Рогатині розмір чиншу становив 48 грошей [92,340-341;132,23;15,8]. В деяких містах, наприклад Коломиї, міщани були повністю звільнені від податків за будинки, а в Галичі платили податок загальний в розмірі 20 злотих в рік [2,48,76].

Крім чиншу, міщани платили ґрунтовий податок. Предметом оподаткування були лани, міські ліси (в Галичі становили приблизно 1/16 лану), ниви (в Тустані – 1/8 лану), морги (в Галичі – теж що й ліси). Величина ґрунтового податку на користь старости була вища, ніж податку від будинків. Найнижчий ґрунтовий податок платили коломийські міщани, де міських ґрунтів було дуже багато (100 ланів). Так, тут в 1627р. податок становив 40 грошей від лану землі (10 грошей від чверті землі) [95,89]. Мешканці Бабинець, передмістя Рогатина, платили на 50% більше, ніж коломийські міщани, по 60 грошей, ще більший податок був у Підгородді – 68 грошей за лан (17 грошей з чверті) [15,11;4,98]. Найбільшу величину ґрунтового податку платили жителі Тустані – 8 злотих за лан [10,348].

У деяких королівських містах підставою для оподаткування на користь феодалів, була міська нерухомість. Так, в Яблоніві перед 1648р. норма цієї оплати становила: по 9 грошей від багатих міщан і по 4,5 грошей від бідніших [96,101]; в

Завалі міщани платили в 1570р. по 15 грошей від господарства [26,432], а в Усті Королівському – 72 гроші (1/5 гривні) [27,53]. Ці податки використовувались частково на утримання коронного війська, яке перебувало на Україні.

В приватних містечках теж платили чинш від господарства. На відміну від королівських міст сплата грошових повинностей була диференційована. Інвентар Буданова 1614р. розрізняв 5 категорій господарств. Розмір чиншу відповідно становив 36 грошей, 18 грошей, 12 грошей, 10 грошей, 6 грошей від господарства [136,11]. Подібна ситуація була у Вербові, де в 1622 – 1624рр. ланники платили по 1 гривні (48 грошей), півланники по 0,5 гривні (24 гроші), загородники – по 10 грошей, комірники – по 6 грошей в рік [136,13].

Міський чинш з будинків і ланів значно зріс у першій половині XVII ст. в порівняно з другою половиною XVI ст. Так, в Калуші в 1549р. податок від будинків становив 20 грошей, а в 1616р. – 30 грошей [6,308;10,79]. В Підгородді чинш за лан землі зріс за 50 років від 24 грошей до 68 грошей [6,410;8,81].

Городяни великих міст сплачували грошовий чинш і від професій. Наприклад у Коломиї (1627р.) пекарі, кушніри і бондарі платили по 8 грошей, гончарі – по 15 грошей, а в Рогатині пекарі платили по 33 гроші [133,40;15,13].

В малих містечках ремісники платили тільки чинш від нерухомості – відповідну кількість виробів в рік.

Вносили городяни й різні місцеві грошові данини, які призначалися для будівництва певних об'єктів та інших потреб. Наприклад, у Рогатині в 1616р. населення платило “лазебне” по 4 гроші з дому, найімовірніше на будівництво лазні [95,84]. А мешканці Теробовлі примушені були вносити гроші для утримання турецьких і татарських послів, які зупинялися тут проїздом [144,10].

Існували також різні податки, сплачувані крамарями, купцями від кількості проданих товарів, а також шинкарями від кількості проданих бочок.

Державні повинності міст визначались постановами сейму та розпорядженнями короля і включали прямі й опосередковані податки як окремих громадян, так і міст в цілому. До 1629р. населення міст платило державні податки

(побор): від житлових будинків (шос), землі (ланове), від ремісничих, торговельних господарств, млинів, окремо від безземельних, священників, євреїв.

В 1629р. був запроваджений єдиний прямий податок – подимне. З цього часу одиницею оподаткування був дим – житлові будинки і об'єкти промисловості. Розміри подимного встановлювались постановою конституції 1629р. За цією постановою в головних містах з великих будинків стягувалось 3 польські злотих, з середніх – по 2 злотих, з невеликих міських домів, а також з млинків, папірень, кузень, гут – 0,5 злотих [121,1].

Конституція вального сейму уповноважила до збору подимного панів і дідичів міст: наказано щоб ... для князів, бояр, кушнірів, папірняків, мельників був встановлений вищий податок, а для безземельних найманих робітників, селян – менший, так, щоб усі будинки платили мінімум по 1 польському злотому [18,290-291].

У великих королівських містах за збір подимного відповідали міські ради. Наприклад, міська рада Теревовлі уповноважила в 1629р. райців Бертана Грабовського, Петра Микитича, Василя Данилишина до стягнення податку, встановленого в цьому році. Скарга бурмістра і райців (1630р.) свідчить про те, що вищезгадані особи “податок зібрали, частину віддали, а 100 злотих віддавати не хочуть...” [97,862].

Розмір подимного в наступні роки зріс в 2-4 рази (залежно від потреб держави). В 1642р. шляхта ухвалила подвійне подимне [18,331]. Відповідно доходи держави з подимного були набагато вищі ніж з ланового і шосу. У зв'язку з цим шляхта руська вже в 1634р. виступає на Вишнянському сеймику з побажанням “відмінити подимне і встановити колишні податки” [14,58].

Купці і перекупники згідно з сеймовою постановою 1629р. платили купецьку донативу розміром 100 тис. злотих в рік. Король мотивував впровадження нового податку в універсалі від 22 березня 1629р. [5,46]. У наступні роки цей податок зріс у 40 разів [5,113].

Галицькі міста часто затримували сплату донативи через високі податки і часті наїзди татар. Так, збирач податків у Руському воєводстві Якуб Домжинський скаржився в листопаді 1634р. на міські ради: Галича, Рогатина, Снятина, Коломій,

які нібито навмисне ухиляються від сплати купецької донативи, ухваленої, під час польсько-турецької війни [67,941].

В 1632р. було затверджене оподаткування ремісників, комірників і поденників відповідно до більш давніх норм податків [87,106].

Серед опосередкованих податків на користь держави найважливішим було чопове від вина, пива, горілки і меду. Податок платили по половині від виробництва напоїв і їх продажу. Обкладалось усім податком 11% вартості виготовлених напоїв. Чопове платили в основному міщани, а в деякі роки і шляхта. Королівський універсал від 20.06.1600р. у справі чопового твердив: “... ті представники шляхетського стану, які мають будинки в наших королівських містах і варять пиво, продають чи дають солод із фільварків до міст і містечок, теж повинні платити чопове, як і міщани“ [87,130].

Сеймик встановив норми оплати чопового: за паління горілки в містах і містечках – 24 гроші, в селах – 12 грошей, а за шинкування від кожної кварта і в місті і в селі, – по квартнику [14,38].

Державним податком була також прасолка з Галицької землі від купців і чумаків, які займалися торгівлею і перевозом солі.

У 1629р. було встановлено акцизу від імпортованих і експортованих товарів, вартістю 18% [5,47]. Акцизу платили, як іноземні купці, так і місцеві, які займались закордонною торгівлею.

Важкими для міщан були державні підводні, або стаційні повинності. На городян окремих королівських міст був покладений обов'язок доставляти підводи королівським урядникам і іноземним купцям, а також утримувати їх під час перебування в місті. Певні відомості про обсяг цих повинностей подає нам скарга тербовлянських міщан на Йозефа Кам'янця – перекладача, посла від кримського хана, і на Томаша Чіліцького – пристава цього посла, через накладення на місто важких обов'язків пов'язаних із прибуттям османського посольства. “Приїхали в середу – в свято Всіх святих (31. X. 1601р.) – скаржились міщани, - шляхтич Чіліцький наказав приготувати коней на 33 підводи і 1,5 барана і піввола стації, вівса – 3 маці, сіна – на злотий, пива – на злотий, меду – на злотий, хліба – на 40

грошей, горілки – 4 кварта на 8 грошей, свічок – на 3 гроші, риби – на 8 грошей. Коней без потреби попусували: татари забрали, перекладач взяв собі 6 коней, а Чіліцький – пару” [85,216].

Скарги міщан на надмірні труднощі, пов'язані з переїздом іноземних послів, призвели до опублікування 15 лютого 1607р. спеціального королівського універсалу: “Знаємо ту справу, – писав король, звертаючись до гродських урядів, – що іноземні послы, які їдуть до нашого двору, чинять великі шкоди, беручи підводи і різні стації. Наказуємо, щоб ні одному послу не давали підвод і стацій, а лише нашим урядникам...” [87,12].

Великим тягарем для міського населення було покриття витрат на військові потреби шляхетської республіки. Так, у першій половині XVII ст. на вимогу уряду городяни зобов'язані були спорядити для служби у війську певне число людей. Державною повинністю королівських міст був обов'язок утримувати королівські війська під час зими на так званих “лежах”. Ця повинність називалась – гіберна. Її вартість визначалась самими жовнірами, тому це призводило до зловживань і свавілля. Так, наприклад, жовнірська стація, згідно з статутом краківського каштеляна Станіслава Конєцпольского, визначена в 1645р. для Галицького староства, становила 35 злотих з 1 лану, відповідно жовніри отримали – 111 флоринів, 15 грошей, що було втричі більше встановленої норми [10,68].

Вартість гіберни перевищувала в кілька разів вартість інших податків, які платили міщани на користь феодала і міста. Вони дуже неохоче виконували цей обов'язок на користь держави і збирання стацій не обходилося без застосування сили. Про часте насильство зі сторони офіцерів постійного війська, і людей, які видавали себе за жовнірів, нас інформують скарги мешканців королівських, духовних, приватних галицьких міст, які подавались до Терєбовлянського і Галицького гродів. Ці скарги приводили до видання королівських і гетьманських універсалів “про свавілля жовнірів”.

Окремі факти збору гіберни свідчать про значні беззаконня коронного війська відносно місцевого населення. Так, в 1601р. під час інтервенції польських військ на Молдову були пограбовані мешканці Янова і Підгаєць [85,77]. Ці зловживання

польських жовнірів дуже негативно позначились на становищі галицьких городян. Верховський сейм 1613р. був змушений визнати, що жовнірські лежі на Україні були великим тягарем для населення [86,49].

Городяни виконували повинності також на користь церкви та духовенства. Зокрема, міщани Войнилова давали костюлові десятину з міських ланів і міщанських фільварків у формі муки і грошей [28,351]. В деяких містах костюл брав опосередковані податки. Наприклад, в Коломиї місцевий священник отримував частину доходів старости, у такому обсязі: “горілчаного – 1/3, десята міра з млинів всякого збіжжя” [196,84].

Подібно до інших руських міст, наприклад Львова, Перемишля, міщани галицькі оподатковались на користь міст, але розмір податків невідомий через відсутність інформації у джерелах. Кожне місто черпало доходи з експлуатації власних маєтків (міських ланів, сіл, які належали до міста), чиншів, які платили міщани за утримання будинків, пивниць, яток, суконниць.

Загальним обов'язком міщан і передміщан було ремонтувати стіни, вали, рови, дороги, мости. Це були загальні шарваркові повинності. Почесним обов'язком міщан була участь в обороні міста у випадку нападу ворога. Приготування міста для оборони і нагляд за будівництвом міщанами міських фортифікацій належали до обов'язків війтів.

Значними для міщан були і натуральні повинності. Величина цих податків була невелика і характеризувалася тенденцією до зниження у першій половині XVII ст.

Великі королівські міста добилися звільнення від натуральних оплат. Наприклад, в Калуші ще в 1579р. міщани платили від дому, крім 20 грошей, по 2 курки і 12 яець, а вже в 1629р. – тільки по 1 злотому чиншу [31,151,440]. В Галичі городяни платили в XV ст. з лану півтори маці вівса і 1 мацу пшениці [42,116]. В XVI – XVII ст. цього податку вже не було [43,10]. Міщани Снятина були зобов'язані віддавати дідичу в 1570р. пшоно, овес, 20 свиней, а в 1629р. вони були звільнені від цих оплат [95,351,404]. В Тереховлі городяни були звільнені від натуральних податків між 1572 і 1576рр. Так, в 1575р. мешканці Тереховлі платили 20-го барана,

десятину пшона, вепра і поволовщину, а в 1576р., як занотував автор люстрації, “не платили жодної поволовщини і десятини” [140,2;142,12].

В першій половині XVII ст. (1616-1648рр.) з 10 королівських міст, про які є дані, в чотирьох (Галичі, Рогатині, Снятині, Теревовлі) не було натуральних податків, в інших чотирьох (Калуші, Підгородді, Тлумачі, Тустані) міщани платили тільки поволовщину і тільки в двох – Коломиї, Яблонові, крім поволовщини, була десятина пшона, двадцятина вівса, 20-го вепра.

Передміщани були зобов'язані всюди платити натуральні податки. Жителі передмістя Галича – Залукви, платили в 1621-1627рр. з “ниви по маці жита, вівса по 2 маці і десяту копу з 20 ланів землі” [25,263]. Подібна норма була у передміщан Рогатина – Бабинець: з чверті лану по маці вівса рогатинської міри, 1 гуску, 2 курки і 3 яйця [15,9].

В малих приватних містечках Буданові і Вербові міщани теж платили натуральні податки, але вони були нижчі, ніж у передміщан. У Буданові в 1614р. натуральна рента з лану землі складала – мацу вівса і 2 каплуни; у Вербові в 1622р. – тільки 2 каплуни. Півланники платили в обох містечках половину норми; загородники, комірники були звільнені від оплат. Але всі міщани в обох містечках були зобов'язані до поволовщини сьомого року і десятини пшона [25,770,781-783].

Обтяжливою для міщан була “збіжна міра” за користування панськими млинами, броварнями, солодовнями. Ця форма данини перевищувала всі натуральні повинності.

Міщани деяких міст, особливо приватновласницьких, та передміщани були зобов'язані відробляти панщину. З 8 міст, про які є відомості щодо повинностей міщан на користь феодалів, тільки у 2 приватних містечках була стала панщина – Буданів та Вербів. У Буданові ланники були зобов'язані до дводенної кінної панщини, а півланники – до дводенної пішої панщини [25,804-805].

У двох королівських містах, Галичі і Коломиї, “підзамкові” безпосередньо були зобов'язані до сталих послуг на користь старости – 1 день в тиждень. До цих обов'язків примушували переважно ремісників [31,179].

Окрім робіт, які виконували городяни, 1-2 дні в тиждень, їх зобов'язували до сезонної роботи від 1 до 6 днів у рік. Так, наприклад, мешканці Буданова повинні були працювати “3 дні навесні, 3 дні восени” [25,300]. До сезонних робіт примушували також міщан калуських, передміщан галицьких, стецевських, яблонівських, підгородських.

Серед відробіткових повинностей всюди були визначені обов'язки населення підтримувати в хорошому стані панські млини (ремонтувати будівлі, чистити млинівки, поправляти греблі). До цих робіт залучалось населення навіть великих міст, так, люстратори 1627р. занотували, що населення Галича повинно ремонтувати млин, чистити млинівку, доставляти мукомельні камінці тощо [19',100].

Різноманітністю відробіткових повинностей було і сторожування. Міщани почергово сторожували при міських брамах, на укріпленнях в панських маєтках та полях, на під'їзних шляхах до міст і містечок.

Таким чином, як свідчать історичні документи, населення галицьких міст було обтяжене сплатою значних грошових натуральних податків як на користь держави, так і феодалів, а також змушене було відробляти повинності і панщину, що зближало вільних міщан із залежним селянством.

Підсумовуючи правове становище міст і міщанства Галицької землі в складі Речі Посполитої, слід сказати, що більшість міст і містечок мали приватний статус, що зумовлювалось міцними позиціями магнатів і шляхти і слабкістю королівської влади в державі.

Вагоме місце серед Галицьких міст за правовим статусом займали самоуправлінські міста на основі магдебурзького права. Особливістю цих міст була їх відносна незалежність від королівської адміністрації, що дозволяло здійснювати управління міст, опираючись на широку участь міського населення, виборність посадових осіб, їх періодичну звітність. Магдебурзьке право у самоврядних містах набуло національних рис, включивши елементи руського звичаєвого права, а також зазнало впливу юридизації, про що свідчить специфічна політична кон'юнктура, яка склалась у Польській державі на користь магнатів.

3.2. Адміністративний устрій міст

Адміністративне управління міст Галицької землі в XVI ст. – XVII ст. визначалося їх політичним, економічним становищем, соціальною структурою населення і суттю польської влади на Україні. На загарбаних галицьких землях, починаючи з XIV ст., польсько-шляхетський уряд насаджував свої адміністративні установи, які мали здійснювати колоніальний режим.

Як і до Люблінської унії, Галичина, згідно з польським адміністративним поділом, входила у Руське воєводство, яке складалось з Львівської, Перемишльської, Сяноцької, Холмської і Галицької земель. Воєводство ділилось на повіти і волості. Галицька земля безпосередньо включала: Галицький, Терехівський і Коломийський повіти. Частина воєводства, яка була власністю короля, називалась королівщиною. Територія адміністративних одиниць не були постійними, особливо це стосується королівщин, що пов'язано із їх скороченням в державі і зростанням приватної власності шляхти.

Посади воєвод знаходились у руках шляхти та магнатів і надавались їм королями за особливі заслуги. Посади старост також займали представники багатой верхівки. Подекуди один староста обіймав посади у кількох місцях. Так, О. Балабан в 20 - 30-х роках XVII ст. займав посаду Терехівського, Рогатинського старости [86,200].

Воєвода і старости повністю контролювали життя таких міст, де знаходились їх резиденції. Їх адміністрації розміщувались у замках міст. Вони очолювали військові гарнізони, які перебували на території замків. Функції старости і воєводи часто переплітались. Влада старости залежала від воєводи лише у воєнних справах. І воєводи і старости здійснювали нагляд за найманим військом, займались заселенням пусток, збиранням податків. Воєвода судив, виносив вироки, забороняв або дозволяв приймати у містах новоприбулих.

Над владою воєвод і старост стояли різні світські і воєнні уряди – великого маршалка, великого канцлера, коронного і литовського підскарбія, великого

коронного гетьмана, польного гетьмана. Вони не відігравали жодної ролі в адміністративному управлінському апараті, але до кожного з них були приписані села, міста і містечка.

Наявність багатьох урядів приводила до хаосу в управлінні. Представники різних урядів часто виносили протилежні рішення щодо міст, не узгодивши між собою. Це дозволяло урядовцям порушувати права міського населення і приносило їм великі прибутки.

Щодо адміністративного управління в Галицьких містах, то воно визначалося правовим статусом конкретного міста. Кілька найбільших міст, які були королівськими, користувалися магдебурзьким правом, управління тут називалося магістратським. Окремі галицькі міста користувались звичаєвим руським правом. Приватновласницькі міста не мали свого незалежного самоврядування.

Особливо цікавим і складним є адміністративний устрій міст з магдебурзьким правом. Із 79 міст Галицької землі 26 управлялись на основі німецького права, що становило 30% від загальної кількості міст. Так, магдебурзьке право в досліджуваній період отримали наступні містечка: Бариш (1559р. – дата надання права), Калуш (1601р.), Підгороддя (1565р.), Потік (1570р.), Снятин (1618р.), Яблонів (1553) [,]. Магдебурзьким правом користувалися також такі міста і містечка: Борки, Буданів, Букачівці, Чортків, Підгайці, Тлумач, Товсте. Рогатин, Тарнопіль, Терехів. Галич, Кукільники, Єзупіль.

Найважливішою перевагою міщан і передміщан, які користувались магдебурзьким правом, було їх звільнення від селянських податків і повинностей, що підтверджує королівський привілей, наданий снятинським міщанам в 1618р. [103,16]. Проте більшість галицьких міст були приватновласницькими (57), тому в них спостерігається тенденція власників прирівняти правове становище міщан до становища підданих. Так, войниловські міщани, не дивлячись на магдебурзьке право, отримане в 1552р., вважалися за правами і обов'язками нарівні з селянами [34,501].

Вагомим привілеєм міщан на магдебурзькому праві було їх звільнення з-під юрисдикції старост. Цей факт констатує привілей від 30.11.1576р., наданий королем

Стефаном Баторієм теребовлянським міщанам: “Хочемо, щоб кожна людина була на магдебурзькому праві, і щоб були вільні від замкової служби і ніяких справ не виконували в замку для старости, ніхто не повинен скаржитись у замок, крім скарги на грабунки ворога [87,140].

Королі, надаючи містам магдебурзьке право, звільняли їх мешканців від всякої влади, юрисдикції і зверхності воєвод, каштелянів, старост-державців, бургграфів, підкомірних, суддів, підсудків, возних і інших дигнитаріїв і урядників Королівства Польського” [87,24].

У справах, малих і великих, мешканці міст на магдебурзькому праві повинні відповідати лише перед вйтівським судом, якому “надано право у всяких випадках головних ... судити, карати, рубати голову” [87,26].

Міським правом користувались тільки повноправні християни, які могли довести своє походження на основі легального одруження батьків. У деяких великих містах уряд вимагав відповідної оплати від бажаючих отримати громадянство чи купити нерухомість у місті.

У вивченні структури адміністративного управління міст Галицької землі з магдебурзьким правом у XVI ст. – першій половині XVII ст. є принципові розходження у визначенні його складу і функції.

Компан О.С. називає міський уряд магістратським, який поділявся на раду, радецький уряд, що складався з райців (радців) на чолі з бурмістром, і лаву, лавничий суд, що складався з лавників (присяжних) на чолі з вйтом [51,117].

М. Владимирський-Буданов називає більш складну систему управління. На його думку, “рядові колегії” були такі: магістрат, скабінат, квадрагінтавірат і інші поліційні канцелярські уряди [10,2].

Рада з бурмістром була вищою владою відносно до лави. Рада (магістрат) творила довічну колегію, що сама себе доповняла. Право вибору вйта належить до цілого міста, а право вибирати консулів (радців) і лавників належить магістрату [10,4].

В ухвалі про порядок суддів і справ міських згідно з магдебурзьким правом у Польській короні значилось, що “бурмистр і рада мають раз на тиждень, або і більше мають сходитись у ратуші, радити про добро громади і запобігати шкоді,

лагодити і розсуджувати різні суперечки, вживати заходів, щоб їжа і напої в місті не були занадто дорогі. Крім того, вони мають наглядати пекарів, різників і шинкарів, запобігати шахрайству в мірах і вазі під час продажу товарів, дивитись, щоб корці та інші міри мали на собі міський знак. Рада повинна попереджати сварки в місті, боронити від кривди сиріт і вдів, не дозволяти і викорінювати шкідливі і безчесні ігри – карти, кості...” [15,30].

Закони Речі Посполитої, королівські привілеї гарантували широке самоврядування міст за магдебурзьким правом, необмежену участь міського населення у виборах до магістрату і невтручання королівських урядників у внутрішнє життя міських поселень. На практиці ці положення не зберігались, тому ні одне галицьке місто не користувалось вповні привілеями, яке надавало німецьке право. У всіх містах, враховуючи великі королівські – Галич, Тереховля, Рогатин, переважаючий вплив на вибір до міських рад мали феодалні чинники – дідичний віст, староста. Так, про це свідчить спосіб вибору членів магістрату у Тереховлі, за ординацією Стефана Баторія 1576р.: “Райці повинні обиратись: один – від старости, другий – від вїйта, третій – від простої людини, і вони троє, мають обрати четвертого райцю” [90,336]. У компетенції вїйта і старостинської організації був контроль над діяльністю органів самоуправи. І тому не дивно, що до складу міських рад входили представники шляхтичів, на що вказує значна кількість джерел.

Підтвердженням цього є люстрація Снятина від 1628р., яка показує бургомїстру і міському уряду “... з усього провіанту, який належить місту, з усіх виробів, які поступили, за чверть року виставити рахунок перед міським плебсом, а за рік – перед паном старостою або старостинським урядом” [10,458].

Досить часто вїйти і старости поводили себе безсоромно. Знаходячись безпосередньо у містах і тримаючи владу у своїх руках, вони також не гребували засобами, щоб пожитись за рахунок міщан та міст взагалі. Як промовляє скарга населення Галича в 1611 році, вїйт Фелікс Косинський насильно загарбав частину міських земель і обернув на свій пожиток, грабував, ув'язнював і глумився над населенням, побив бурмістра, лендвїйта та інших представників міської адміністрації [18,51].

Міське самоврядування на основі магдебурзького права базувалося на рівній можливості для усіх громадян – брати участь у виборах членів магістрату, і тому велике невдоволення з їх боку викликало втручання Королівської адміністрації у призначення на посаду бургомистра, райців чи лавників, тобто їх намагання зосередити в своїх руках владу через поставлених “зверху” осіб. Міське населення, намагаючись зберегти за собою зверхність у виборах найвищих міських урядів і усунути від цього старост, звертаючись за допомогою до вищих судових інстанцій. Вищий суд для міст Червоної Русі, в тому числі й галицьких, які управлялись на основі магдебурзького права, знаходився у Львові. Суд “Вищого права Львівського” засідав у Львівській ратуші і складався з райців і представників міських рад червоноруських міст і містечок. Він розглядав суперечки між міськими урядами і старостами у справах вибору міських посад. Прикладом такої справи є суперечка між рогатинським старостою і міською радою, і як наслідок цього – винесення вироку колегією “Вищого права Львівського” про незаконність вибору бургомистра [112,68].

Судові процеси на терені міст і містечок Галицької землі вели війти і лавники, бургомистри і райці, старости, гродські урядники, пани світські і духовні. При такій кількості урядів і осіб, які судили і виносили вироки, між ними виникали конфлікти. Найчастіше доходило до конфліктів між містом і дідичним війтом у тій практиці, яка приносила значні доходи. Наприклад, в 1594р. скаржилися галицькі міщани на дідичного війта шляхтича Станіслава Горського, який “розповів присяжним, щоб до ратуші перед паном райці ніде не зупинялись, а право судили не в ратуші, а в корчмі”. Міщани також скаржились до уряду присяжного лендвійта у Львові, що дідич не допускав їх ні до кого з апеляцією і взагалі чинить кривду” [12,81].

Кожен міщанин, незадоволений судом війта, мав право апеляції до вищої інстанції – до громадського і ассесорського суду, що відбувався під час засідання сейму. Ассесорські суди розглядали справи про привілеї, в тому числі і міські, про скарги на королівських старост, апеляції міщан. справи національних груп, колоністів в Речі Посполитій, розглядались референдарським судом. Коли мова йшла про спільні інтереси всього міста, в якому окремі народності мали свої

юрисдикції, то в зверненні до короля і сейму зазначалось, що воно іде від імені “всіх народів” цього міста, і далі перераховувалось, яких саме [14,187].

Міське населення Галицьких міст сприймало буквально положення магдебурзького права про свою широку участь у самоуправлінні, виборність урядових посад “знизу” і їх звітність перед міщанством, і саме тому активно виступало за збереження цих демократичних норм і на захист своїх прав від свавілля королівської адміністрації, цим самим намагаючись поставити себе у рамки правових відносин з Польською державою.

З огляду на те, що галицькі міста були невеликими, функції міських колегій – рад і лав – часто не розділялися. Вони разом вирішували судові і адміністративні справи. Кількість райців і лавників залежала від величини міста. Звичайно їх було по 2 – 3 чоловіка.

Значний інтерес представляє скабінат (лава) лавників. Його вибирали або з колегії мужів (квадрагінтавірат), або з цехмістрів і поспільства. Головний рід діяльності лавників – це карний суд. Крім властивої судової влади, до колегії лавників належало право проводити вступне слідство. Слідча частина процесу не була відділена від судової. Розслідування відбувалось на суді через свідків, акти та присягу. Результати розслідування записувалися у книги лавничого суду. Зрештою одна зі сторін могла домагатися слідчих з колегії консулів, в такому випадку акти розслідування вписувалися у книги ради [51,117].

Віце-війт, був постійним провідником колегій лавників, а війт, як член ради часто виступав у ролі опозиційної влади [10,204].

Магістрат був повністю в руках патриціату, проте бюргерство посилювалося і збагачувалось. Воно прагнуло і вимагало рівноправної участі в адміністративному управлінні міста.

Створення “Квадрагінтавірату” стало результатом довготривалої боротьби бюргерства з патриціями. Вперше ця колегія була створена в 1577р. у Львові, який був прикладом для всіх червононоруських міст у справах управління. Вона становила 40 чоловік (мужів). На цій основі міщани Тереховлі теж здобули право вибрати з-

поміж себе представників у орган влади, який контролював магістрат – у так звану “Колегію 12 Мужів” [94,700].

На чолі “Квадрагінтавірату” стояв регент, що називався інколи маршалком. Його вибрано з числа дванадцяти мужів або з лави щороку. Регент, який обирався в раді, приносячи присягу, обіцяв: “У моїм регентським уряді, на яким мене обрано, буду вірним урядові, буду слухняним і дотримуватимусь прав, привілеїв, декретів і вольностей, наданих цьому місту, так, щоб в нічому не було місту втрати, а також всіх зусиль буду докладати, щоб добро міське помножити..., таємниць міста нікому не видаватиму, за винятком такого винятку, коли б це було необхідно зробити перед найвищим судом” [94,702].

На нашу думку “Квадрагінтавірат” – це орган середнього міського стану, його діяльність була спрямована життям міста, для контролю міських фінансів, припинення зловживань патриціату і посадових осіб міста. Проте організованість бюргерства була слабкою і тому колегія Мужів була замкнена в собі, як і рада з лавою. А О.С. Компан взагалі вважає, що “Квадрагінтавірат” складався з “привілейованої міської верхівки і разом з нею зловживала” [51,200].

В. Антонович у своїй розвідці “Українські міста”, розглядаючи діяльність міських властей стверджував: “Райці, бурмістри ... захоплюють міські доходи і орудують ними самовільно або обертають їх на свою користь; райці розширюють границі ... влади ... до повної самоволі над особою і маєтком міщан ... марнування громадських сум і недостача одвічальности стрічаються на кождім кроці” [1,358].

Неодноразові скарги на зловживання міських урядів, викликали вихід королівського декрету від 25 травня 1577р., в якому вказувалося, щоб “магістрат не накладав міські податки на міщан без публічної ... згоди цього міста.” [5,206]. Проте, не дивлячись на свавілля міської адміністрації у королівських галицьких містах, магдебурзьке право було для них закономірним і прогресивним станом. Міста на даному періоді існування для боротьби з феодалами потребували окремої юрисдикції, тобто права на самоуправління. На цій основі магдебурзьке право стало для них захистом від свавілля феодальної шляхти.

Приватні власники, надаючи своїм містам магдебурзьке право, мали на меті здобути ту саму користь, що і в містах королівських і тому вони копіювали устрій міської управи останніх. Прикладом таких містечок є Бариш, Буданів, Букачівці, Чортків, Підгайці, Золотий Потік, Товсте, Тарнопіль, Тисмениця, Устя Горошане, Войнилів, Кукільники, Єзупіль. Проте становище панських міст відрізнялось від королівських. Магдебурзьке право приватних міст повністю залежало від шляхтича. Уряд ніколи не визнавав панських міст містами в юридичному розумінні. Коли на конституційному сеймі піднімалось питання про поліпшення побуту міст, то під цим розумілися лише міста королівські.

Під польським юридичним поняттям містом визнавалося таке поселення, якому було надано право вічної ґрунтової власності того, що стояло на його власній землі. Однак, приватні володільці, надаючи місту магдебурзьке право, ніколи не давали йому такого права. Наслідком цього виборний міський уряд не мав власті орудувати нерухомим маєтком міста. Перепродаж застав, дарунок та відступання в спадку ґрунтів, взагалі орудування суспільними міськими ґрунтами, могли мати місце тільки серед міської громади межі її членами [10,180].

Як суд, так і управа у приватних містах належали власнику. Міські урядники були тільки нижчими орудниками і слугами, поставленими для поліційної і фіскальної цілі. Вищою судовою інстанцією був вїт, поставлений паном. Вибір міських властей та розклад податків підтверджується власником. Пан видавав постанови про порядок виборів, про ваги та міри, про всякі дрібниці внутрішнього побуту, а час від часу – писемні закони або “диспозиції” [5,144].

Власник, за зразком короля, ставив у своїх містах вїта – найвищого урядника міста. У великих містах вїтівські уряди були у держанні і знаходились переважно в шляхетських руках. В окремих випадках вїтівства обіймали міщани. Наприклад, в 1615р. власник Баришу Ян Єжи Радзивіл надав вїтівство міщанину Старосіцькому [30,520]. У Тисмениці уряд вїта очолював в 1591р. міщанин Хоминський [34,111]. Вїт-шляхтич в королівських містах був державним урядником, особою державного значення, а вїт міст панських був особою другорядною.

У приватних містах існував свій уряд, який складався з бурмистрів або радців. Але так як тут саме існування магдебурзького права було умовне і нічим не гарантоване, вибори не могли бути незалежними. Правда, деякі пани в своїх постановах обіцяли цю незалежність. Кожен факт виборів являв собою результат особливої ласки з боку дідича, а не наслідок постійного права.

Господарі на власний розсуд правили у власних містах, по-своєму розставляли довірених осіб у міському управлінні, не дивлячись на те, що окремі з цих міст формально користувались магдебурзьким правом.

Крім приватних і королівських міст, на основі магдебурзького права, в Галицькій землі існували міські поселення на підставі звичаєвого польського і руського права, але цілісних даних в джерелах не збереглося про жодне з них.

Розглянутий матеріал дає підстави зробити висновок, що в Галицькій землі переважали приватновласницькі міста. Королівські міста, які користувались магдебурзьким правом, мали більшу перспективу для розвитку, ніж приватні. Відсутність феодальної залежності у містах з самоуправлінням давало їм змогу прискорити розвиток ремесла, торгівлі, промислів, а також укріпити свої позиції бюргерству. Незважаючи на відкриття можливостей для піднесення міст, були умови, які сковували розвиток міст, – це свавілля і зловживання королівської і міської адміністрації, що негативно позначилося на становищі міст Галицької землі і міського населення в цілому.

На основі вищевикладеного матеріалу можна зробити такі висновки по третьому розділу дослідження:

в другій половині XVI ст. – першій половині XVII ст. більшість міст і містечок Галицької землі мали приватний статус, що зумовлювалось децентралізацією королівської влади в Речі Посполитій і зміцненням позицій магнатів і шляхти;

вагоме місце за правовим статусом займали самоуправлінські міста на основі магдебурзького права, яке гарантувало відносну незалежність міст від королівської адміністрації, надаючи можливість здійснювати їх самоуправління на основі широкої участі міського населення;

магдебургське право у галицьких містах набуло національних рис, включивши елементи руського звичаєвого права, що дозволило йому інтегруватись з місцевими самоврядними традиціями;

юридизація, як особливість міст на магдебургському праві, несла негативну суть, оскільки вела до розпорошеності міщанства як єдиної суспільної верстви, посилення шляхти і магнатства, ослаблення Польщі в цілому;

правове становище міщанства приватних, королівських чи духовних міст визначалось через державне законодавство Речі Посполитої – Литовський статус 1588 р., сеймові конституції;

застосування державного права щодо міст і міщанства здійснювалось через численні грамоти (на заснування міста на надання магдебургського права), акти, які були пов'язані з податками, привілеями і повинностями міщан;

згідно з особливим правовим статусом найбільше впорядкованим був адміністративний устрій королівських міст на магдебургському праві, який отримав назву магістратський;

наявність у магістратських містах демократичних принципів магдебургського права – виборність усіх посад, можливість апелювати до вищих судових установ, що поєднувалось із спробою контролю магістрату, доводить дієвість елементів правових відносин між соціальними групами міського населення і політичною системою Польської держави;

відсутність феодалної залежності у містах з самоуправлінням давало їм можливість прискорити розвиток ремесла, торгівлі, промислів, а також укріпити свої позиції бюргерству;

незважаючи на відкриття можливостей для піднесення міст, були умови, які сковували їх розвиток – це свавілля з зловживання королівської і міської адміністрації, що негативно позначилося на становищі міст і міського населення Галицької землі;

побудова засад правової держави на сьогоднішньому етапі в Україні повинна базуватися на багатому національному досвіді галицьких самоуправлінських міст, що передбачає запровадження у місцеве самоврядування демократичних норм

магдебургського права, а саме: виборність урядових осіб і їх періодична звітність перед всім міським населенням;

покращенню роботи магістратів (міських рад) може сприяти діяльність контролюючого органу (квадрагінтавірату) з числа представників міського населення, який водночас буде зв'язуючою ланкою між городянами і міською владою через засоби масової інформації.

РОЗДІЛ IV

Ремесло і промисли міст і містечок Галицької землі

4.1. Нові явища в характері і структурі ремісничого виробництва.

Основою економіки галицьких міст у XVI ст. – першій половині XVII ст було цехове ремесло. В ньому, внаслідок технічного прогресу з'явилися нові галузі виробництва, що свідчить про подальшу диференціацію ремесла. Дані процеси призвели до збільшення числа ремісничих спеціальностей, а це в свою чергу – до зростання кількості виробленої продукції. Згідно з цими показниками найрозвинутішими у галицьких містах були такі ремесла: будівельно-керамічне, харчове, металообробне, шкіряне, деревообробне, одягово-волокняне, обслуговуюче, хімічне, артистичне.

Найкраще представленим ремеслом у Галицьких містах було будівельно-керамічне, у якому виявлена більша кількість ремісничих спеціальностей порівняно з іншими ремеслами. Даним ремеслом займались: мулярі, теслі, стрихарі, склярі, гончарі, гутники, малярі.

Розвиток цього ремесла пов'язаний із широким рухом будівництва у кінці XVI ст. – першій половині XVII ст. У цей час відбувається відбудова міських поселень, зруйнованих під час татарських наїздів. Так, в 1621р. була зруйнована Коломия. В 1624р. за наказом Станіслава Потоцького почалась відбудова міста. Інвентар 1627р. свідчить, що “за три літа місто стояло зі своєю обороною: валом, баштами, брамами ...” [34,68]. Також в 1612р. був зруйнований доценту Снятин, а вже в 1618р. він отримав привілей на нову локацію міста [75,600]. Місто постало в 30 - 40-х рр. XVII ст.

Крім відбудови міст, відбувалось також оновлення старих і побудова нових замків і фортець. З 1570р. по 1648 рр. їх з'явилося близько 20. Замки були побудовані у таких містах, як Борщів, Буцнів, Буданів, Чортків, Горожанка, Янів, Коцюбинці, Копичинці,

Золотий Потік, Скалат, Струсів, Теробовля, Устя Зелене (Устечко), Завалів, Золотники, Снятин, Васючин і Гримайлів, а фортеці – Бучач і Підгайці. [117,58;95,46;100,78].

На той час було збудовано багато костьолів, монастирів, церков, каплиць. В кінці XVI ст.– першій половині XVII ст. були відновлені костьоли в Чорткові, Єзуполі, Золотому Потоці, Галичі, Теробовлі, Більшівцях, Тернополі, Рогатині, Тлумачі, Тисмениці, Войнилові, Жукові, а також церква і кляштор Василіан у Бучачі, церква Св. Миколая в Буданові і єврейська синагога в Тарнополі [17,150;15,4;117,104;70,61].

Будівництво нових міст, замків і фортець, святинь вимагало використання великої кількості ремісників: мулярів, тесль, підмайстрів, учнів, некваліфікованих робітників.

Збереглися незначні відомості про мулярів. Акти свідчать про наявність таких майстрів у Теробовлі (муляр Степан), Буданові, Гримайлові (муляр Петро і вапняк Миколай) [91,89;96,115;100,74]. Брак даних пояснюється тим, що в податкових реєстрах подані ті майстри, які підлягали міській юрисдикції і платили податки. Велика частина мулярів була під юрисдикцією старост, магнатів, костьолів, тому вони не були записані в податкові реєстри.

До спеціалістів, які займались будівельно-керамічним ремеслом, належали також теслі. Про них теж збереглися незначні відомості в податкових реєстрах. Наприклад, в податковому реєстрі 1600р. Галича фігурує 6 тесль [18,311]. Дані про цих майстрів черпаємо також з інвентарів шляхетських маєтків. Так, інвентар Буданова 1614р. згадує 1 теслю [96,49]. Збереглися також відомості про теслю Яна - чортківського вйта і Степана з Теробовлі [89,600,708].

Замки, фортеці, святині будувалися в основному з каменю, а приватні будинки з дерева і цегли. Випалюванням цегли займалися майстри-стрихарі. В актах залишилась згадка про стрихарів, які були зайняті на будові в шляхтича Танського, який виплатив цим ремісникам “10 злотих за 4 тижні роботи” [36,261].

З будівництвом були безпосередньо пов'язані склярі. Довідуємося про їх існування у Калуші, де був “1 скляр, який не платив чиншу, а лише працював при дворі”, а також у Вербові, інвентар 1624 р. згадує 1 скляра серед комірників [6,117;25,44]. Люстрація Теробовлі з 1570р. подає 2 склярів, з яких кожен платив по 26 грошей податку [92,688].

В будівництві були зайняті також гончарі. Так, наприклад, у Войнилові вони виготовляли посуд і кафель до печей. Про це свідчить скарга войніловських міщан на дідича Кухарського, який “не заплатив 16 злотих за посуд для молока і 13 злотих за кафель до печей”[66,1570]. Гончарі мали також свої верстати в Буданові (інвентар 1614р. згадує тут сина гончаря), Чорткові (серед міщан, які напали на шляхтича, акт свідчить про 1 гончаря), Галичі (податковий реєстр 1604р. згадує вісім гончарів), Коломиї (в 1627р. було 7 майстрів), Тербовлі (в 1601р. в склад міської ради входив гончар Станіслав) [96,531;110,491;18,140;85,240].

Будова замків і святинь вимагала використання праці висококваліфікованих малярів. Частина майстрів прибувала з більших польських міст і з-за кордону. Але у актах є згадки і про місцевих ремісників, наприклад, у Галичі (податковий реєстр 1609р. називає 3 малярів), у Коцюбинцях – 2-х малярів, Янові – 1-го маляра [18,36;105,264;98,840].

Як бачимо, будівельно-керамічне ремесло характеризується найбільшою диференціацією (7 спеціальностей). Даний факт ще раз доводить, що ці міста мали в основному оборонний характер, залежно від прикордонного розташування Галицької землі, що й зумовлювало широкий рух будівництва оборонних споруд, замків, фортець для захисту від нападів кримських і буджацьких татар.

На другому місці, за характером поширення і за рівнем спеціалізації, стояло харчове ремесло. Дане ремесло теж включало 7 спеціальностей: пекарі, різники, пивовари, солодовники, медовари, крупарі, гуральники. Найчисленнішу групу становили пекарі, які виробляли найнеобхідніше – хліб. Їх кількість постійно змінювалась у містах залежно від потреб населення. Найкраще це видно на прикладі Коломиї, де в 1564р. було 150 пекарів, в 1570р. – 72, а після татарських нападів – 20 пекарів. Крім приватних пекарень, в Коломиї існувала 1 міська, “збудована на ставку коломиїськими міщанами” [6,114;17,150,153].

Другим великим осередком пекарства був Рогатин, де в 1616р. було 20 пекарів [15,3]. Тут існував єдиний відомий нам пекарський цех. Велику кількість пекарів посідав також Галич, Тербовля, Тернопіль [6,401,404].

Кількість пекарів була набагато більша, ніж інших ремісників, тому їх продукція перевищувала потреби міського населення. Можливо, скарбові урядники зараховували до пекарів і дрібних продавців печива.

У містах, які розташовувались далеко від шляхів сполучення, пекарів було небагато. Так, інвентар містечок Буданова і Вербова називає по 1 майстру [96,313]. В документах є окремі згадки про 3 пекарів в Тустані, кілька в Підгайцях і в Янові [26,411;30,99;98,362].

В малих містечках, в основному – приватних, пекарі дуже залежали від сваволі влади і дідичів. Так, наприклад, в 1634р. пекар Клим з Войнилова скаржився на дідича Кухарського, який неправильно зняв з нього штраф вартістю 3 флорини за те, “що купив на ринку, а не в нього півмаці зерна” [66,1200]. Пекарі ділились на багатих, які займали декілька прилавків, мали кілька підмайстрів і бідних, які не мали прилавків, або мали один. З заможних пекарів виходили, мабуть представники міської влади. В актах не залишилось про це свідчень.

На другому місці серед харчових ремесел за розмахом виробництва і кількістю ремісників стояли різники. Вони доставляли для міського населення другий необхідний продукт – м'ясо. Кількість різників теж змінювалась в залежності від потреб міста.

Як видно з порівняльної таблиці (див. Додаток 3) кількість яток різників у 1616р. – 1617р. не зменшилась, крім Снятина і Теревовлі, де одну ятку спалили татари в 1612р.

В 20-х роках XVII ст. після нових нападів татар їх кількість зменшилась. Так, наприклад, в Галичі 1621р. було лише 4 різники, тобто в 2 рази менше, ніж перед нападами татар з 1618р. по 1621р [18,541].

У менших містечках кількість різників коливалась від 1 до 3. Так, наприклад, у Вербові їх було 3, Тарнополі – 2, Коцюбинцях – 1, Горожанці – 1 [20,48;147,31;97,1349]. Відомо про різників в Буданові, Янові, Калуші. Але тільки в Галичі, Теревовлі і Рогатині були різницькі цехи.

Різники об'єднані в цехи, отримували спеціальні привілеї, які не дозволяли підміським ремісникам займатись цим ремеслом. Свідченням цього є скарга галицьких передміщан у 1627р. на утиски галицьких різників [18,171]. Різницьким ремеслом

займались напевно євреї і караїми. Так, в 1623р. тернопільські євреї домоглися від Замойських дозволу “на побудову ятки для торгівлі м'ясом” [146,281]. Подібний привілей отримали в 1634р. рогатинські євреї від Владислава IV [29,138]. В інвентарі Коломиї 1627р. є згадка, що різники “польські, руські, єврейські повинні платити на замок по 40 каменів лою за виконання ремесла” [31,84]. Цехові майстри виступали зазвичай проти продажу м'яса євреями і караїмами. Люстрація 1627р. свідчить про те, що галицькі різники забороняли караїмам продавати м'ясо в ятках, встановлювали свою монополію, щоб утримати високі ціни [2,14].

Гуральництво, солодовництво і медоваріння були в той час джерелом значних доходів як для міщан, так і для власників міст, старост, вїтїв, міських рад. Старости і власники міст старалися монополізувати виробництво алкогольних напоїв, тому забороняли міщанам самостійно їх виготовляти. Так, наприклад, в 1637р. мешканці Теробовлі внесли скаргу до Буського гродського суду на теробовлянського старосту Єжего Балабана, який забороняв їм займатися “палінням горілки, варінням пива і меду” і примушував їх купувати напої в своїх власних броварнях і гуральнях [3,678].

Духовенство теж мало прибутки з виробництва алкогольних напоїв. Прикладом цього є привілей даний коломийському єпископу на виробництво і шинкування горілки, в якому говориться, що “... священик мав дозвіл на шинкування горілки, на десяту міру в млині і на вільне шинкування без міри частини солодів”. Люстрація стверджує, що те право залишалось і надалі, бо костьол інших прибутків не мав.

Гуральні, на нашу думку, були в більшості міст Галицької землі. Гуральництвом займалися міщани в усіх містах, але збереглися дані про гуральні лише в Монастириську, Галичі, Теробовлі, Снятин. Гуральництвом, пивоварінням, медоварінням займалися рогатинські євреї. Про це свідчить привілей Владислава IV від 1634р: “... дозволяється шинки усіх напоїв, варіння пива, виготовлення меду, паління горілки...” [15,14].

Пивоваріння було дуже поширеним ремеслом і міщани мали право на вільне виготовлення і продаж пива. Наприклад, в Тарнополі, міщани були власниками броварень на підставі привілею наданого їм в 1550р. Яном Тарнавським. Цей документ дозволяв: “міщанам, разом або кожному виставити солодовню і броварню і в них без жодної оплати

варити пиво” [122,10]. Жителі міста скористались і побудували декілька броварень. Через кілька років вони змушені були вже платити податок на користь власника міста, за заняття цим ремеслом. Інструкція видана в 1615р. “Абрамові, орендареві тернопільського мита” стверджувала, що кожний , “хто варив пиво, повинен дати за міру і за броварство 1 злотий, 2 шеляги” [92,64].

Міщани теребовлянські здобули в 1576р. привілей на вільне заняття солодовництвом і броварством з одним застереженням, що привілей обіймав тільки міщан, а передміщани повинні були купувати напої в місті” [137,12]. Права міщан, однак не були збережені старостою, про що свідчить цитований вище уривок скарги теребовлянських міщан на старосту Єжего Балабана в 1637р.

Відомості в актах свідчать про існування пивоваріння в Галичі, Коцюбинцях, Буданові, Підгородді, Тисмениці, Снятині, Вербові. Люстрація 1570р. згадує про існування броварів в Рогатині, 1 – в Підгородді, 1 – в Галичі, 1 – в Калуші, 1 – в Теребовлі, 3 – в Снятині [135,16]. Це були замкові броварі. Крім того, існувала значна кількість приватних шляхетських, духовних і міських броварів. Згадок про них у джерелах немає.

Крім вищеназваних ремесел, розвивалось і солодовництво. Люстрація 1570р. називає 3 солодовні, які належали до замку в Рогатині, 2 – в Снятині, по 1 - в Підгороддю, Галичі, Калуші, Теребовлі [135,18]. В Галичі, крім цього існувала солодовня, яка не належала до замку, а “до міста і була розташована на міському ґрунті і міщани мали з неї прибутки” [40,75]. Одна снятинська солодовня існувала ще в 1622р. (після татарських нападів) [26,314]. Є відомості також про замкові солодовні в Коломійі, Теребовлі, Марковій, Підгородді, Букачівцях. Реєстр 1628р. свідчить про наявність 2 солодовень в Тарнополі [93,684]. Тисменицька солодовня існувала ще до 1631р. Це підтверджує привілей від 14.01.1631р., даний Потоцькими тисменицьким домініканцям, який дозволяв вільне виробництво солоду і варіння пива в тисменицьких солодовні і броварні [113,50]. З різних згадок довідуємося про існування солодовень в Буданові, Бариші.

В деяких приватновласницьких містах власники примушували міщан до виробництва напоїв в панських солодовнях і брали за це значні оплати. Так, наприклад,

теребовлянські міщани скаржилися на старосту Єжего Балабана, який брав у них 2 міри від солодів і іншого збіжжя, а також не дозволяв варити пива [124,210].

Солодовні приносили значні доходи війтові і представникам міських рад, тому вони домагалися спеціальних королівських привілеїв на їх впровадження. Так, магістрат Галича отримав привілей на побудову солодовні ще в 1405р. від короля Владислава II Ягайла [4,26].

Дуже рідко зустрічаємо згадки про ремесло медовара у містах. Мед виготовляли у броварнях чи спеціальних медоварнях. Цим ремеслом займалися, наприклад, снятинські вірмени. В 1618р. вони отримали привілей на будівництво броварні і виготовлення меду [26,44]. Медоварінням займались також рогатинські і тернопільські євреї. Останні отримали право на виготовлення і шинкування меду на підставі привілею власників міста – Замойських, виданого в 1623 році [97,1070]. В Тернополі працювало декілька медоварень. Займався даним ремеслом і тернопільський орендар мита – єврей Абрам, який виготовляв мед в панській броварні і повинен був платити “5 грошей податку, в той час в міській броварні платили тільки по 1 грошу” [92,39].

Можна констатувати, що харчове ремесло досягло значного розмаху у галицьких містах завдяки зростанню кількості міст у першій половині XVII ст., а також власне міського населення, що відповідно привело до збільшення його життєвих потреб у використанні харчових продуктів. І по-друге, окремі види цього ремесла – гуральництво, медоваріння, пивоваріння – приносили значні прибутки вищим світським і духовним особам краю, тому вони були зацікавлені у постійному нарощуванні обсягів виготовленої продукції.

Металообробне ремесло теж набуло великого поширення у галицьких містах. Воно включало 6 відомих нам спеціальностей: ковалі, слюсарі, замочники, мечники, котлярі, ювеліри. Найбільше представленою у галицьких містах була ковальська професія. Акти свідчать про ковалів у Буданові, Галичі, Горожанці, Янові, Калуші, Кам'янках, Коломиї, Потоці, Рогатині, Теребовлі, Тлумачі, Снятині, Вербові і Войнилові [91,560-564].

Ковальство займало почесне місце серед інших професій, що давало право ковалям займати посади у міських урядах таких міст, як Потік, Теребовля, Коломия [66,71;81,124].

Ковалі не формували окремих цехів, а групувалися разом з представниками інших професій. Так, наприклад, в Коломиї вони створили один цех із слюсарями, римарями, сідлярами. Такий факт мав місце і в Рогатині. Статут цього цеху, прийнятого в 1578р., свідчить: "... всі ті, які працюють молотком, мають належати до їх цеху..., таких, як колодіїв, стельмахів, ювелірів" [15,4]. В 1629р. до ремісничого цеху в Рогатині належали: ковалі, слюсарі, римарі, котлярі, колодії, сідлярі [15,6].

Ковалі виконували чимало самостійних робіт повністю ковальським способом. Поряд з плуговим залізом, лемешами, череслами, залізними боронами робили підкови, сокири, оковували колеса, робили лопати і наконечники для лопат, завіси, "бігуни" до дверей, ключі, замки, гаки, якими під час пожеж розтягали палаючі речі, кайдани для в'язнів, ланцюги для колодязів. Ковалі ж робили і ланцюги для міських і замкових брам, мостів, залізні обручі для гармат, залізні дрюки для ламання каменю, кії залізні, тобто підставки для рушниць, спеціальні клини для копання колодязів, копістки залізні, "оскарди", якими насікали жорна, пута залізні для коней, вухналі – гвіздки для кування коней, різні види холодної і вогнепальної зброї, ковані брами тощо.

Найбільша кількість ковалів була зайнята в Галицьких соляних жупах, які розташовувались в таких містах, як Маркова, Молодків, Калуш, Козова, Ділятин, Уторопи. Ковалі виготовляли панви і черени, що вимагало значного застосування праці і великої кількості сировини. Так, на спорудження 1 великої панви використовували 100 листів заліза (блях), 30 шин [176,136]. Залізо для цього привозили із Сласька [176,140].

Ковалі отримували сталу винагороду за працю. Але джерела не подають точних відомостей про суму їх заробітку. Тільки у люстрації від 1661р. є згадка про загальну суму річного заробітку жупника, горника, коваля [111,800]. У містах рільничого характеру ковалі нерідко мали своє господарство. Частина ковалів працювала на користь замку і не платила ніяких податків. Так було в 1570р. в Калуші, де "коваль знаходився в присязі замку" [96,53], а також в Кам'янках, працював "один двірський коваль, який нічого не платив, тільки робив для двору, що йому скажуть" [90,30].

Незважаючи на те, що метал не був основним технічним матеріалом у XVI ст. – першій половині XVII ст. порівняно з деревом, каменем чи глиною, спеціалізація в

металообробному ремеслі була не меншою, а навіть більшою. Пояснюється це складністю процесу виробництва металевих речей за умов ручної техніки. Високі вимоги до ремісничої продукції не дозволяли ремісникам розсіювати свою увагу і час на виробництво різних речей з металу і змушували спеціалізуватись на окремих їх видах. Звідси й поява таких ремісничих спеціальностей, як слюсарі, замочники, мечники.

Про слюсарів існує менше відомостей у актах, ніж про ковалів. Збереглися дані про працівників цієї спеціальності у таких містах як Галич, Коломия, Тарнопіль, Тереховля, Завалів, Чортків, Войнилів [18,34,50-53].

У великих містах в слюсарській спеціальності існувало два різновиди – замочники і мечники. А у малих містах слюсарі виконували не тільки свою роботу, а й виготовляли зброю, тобто займались зміцненням оборони міст. Наприклад, у Войнилові слюсар Яцик робив цілий рік козли, стрільби і інші слюсарські роботи, за що він отримував 18 злотих в рік [18,53].

Як і ковалі, слюсарі займали посади у міських радах. В Тернополі в 1609р. виступає Якуб “serrifaber consul” Тарнопільський [103,44], а в Коломиї в 1619р. – Матіаш, – “serrifaber consul” (бургомістр – М.Г.) [29,603].

Постійні набіги татар вимагали професії мечника. Акти свідчать про їх наявність у Буданові, Коломиї, Рогатині, Галичі, Тереховлі, Чорткові [6,241,244].

Для захисту Галицької землі від наскоків турків, татар, валахів було необхідне власне виробництво зброї. Перша відомість про відлив речей із заліза, виробництво зброї і амуніції знаходиться в люстрації 1661 – 1664рр. Так, найбільшою майстернею з виробництва зброї була Галицька гізерня, в якій було 8 працівників: 1 майстер, 1 гутник, 6 підмайстрів. Праця висококваліфікованих спеціалістів добре оплачувалась. Майстер отримував щодня 6 злотих, гутник – 5, підмайстри отримували по 2 і 0,5 злото на тиждень [17,394]. Продукція гізерні йшла тільки на потреби Галицької фортеці і щодня вироблялось 975 куль, а також гранати, гармати, котли.

До металообробного ремесла зараховуємо також ювелірів. Вони в основному групувалися у великих містах (у невеликій кількості). Наприклад, податковий реєстр Галича 1609р. свідчить про 1 ювеліра [18,66]. Акти згадують також про одного ювеліра в

Теребовлі – “Каспера Ястребського – ювеліра і жителя теребовлянського” [99,38]. Ювеліри були також і в Рогатині. Про це свідчить статут металообробного цеху, який був затверджений Стефаном Баторієм у 1578р., на прохання рогатинських міщан. За цим документом, ремісникам дозволялось створити цех, до якого могли вступати і ювеліри [7,214].

Існують відомості про ювеліра у Тарнополі: “Мартина, який в молодості втік в Тарнопіль” [97,328]. Ювеліри належали до ремісничої аристократії і входили в склад міських рад. Так, рогатинський ювелір Григорій Олександрович став в 1636р. за дозволом старости Олександра Балабана, бургомістром міста [14,81].

Отже, металообробне ремесло найяскравіше розвинулось у професіях коваля і мечника (зброяра), що диктувалось перш за все потребою у більш якісних виробках із металу, які поступово витісняли продукцію з інших технічних матеріалів - дерева, каменю, а це дозволяло значно підвищувати продуктивність праці. Поширення професії мечника пояснюється необхідністю оборони Галицької землі від постійної зовнішньої небезпеки, що й викликало удосконалення виробництва зброї і амуніції у міських гізернях.

Шкіряне і хутряне ремесло, подібно до харчового, було абсолютно необхідним у житті кожного міста, тому воно знайшло свій значний вияв і у галицьких містах. Це ремесло було розгалужене на шість відомих нам спеціальностей: кушнірі, шевці, гарбарі, сідлярі, римарі саф'яники. Найбільше відомостей збереглося про кушнірів (згадки про них у 19' містах). Дані інвентаря свідчать про 2-х кушнірів в Буданові, Коцюбинцях, Вербові [109,61,74]. Податковий реєстр 1609р. згадує 12-х кушнірів в Галичі, 3-х майстрів кушнірів і 1-го товариша в Снятині [106,211]. Великим осередком кушнірства була Коломия, так в 1627р. тут було 12 кушнірів [26,131].

Значна кількість кушнірів була у Чорткові, який належав в той час до Марії Могилянки. Так, у скарзі шляхтичів Мартина Петриківського, Петра Петриківського, Андрія Володийовського і Яна Грабовського на чортківських міщан, які напали на них, згадується про 6-х кушнірів, з яких один, Василько, був міським райцею [106,501]. У Рогатині й Теребовлі існували окремі цехи кушнірів, які виникли в 1567 – 1578рр., а в 1629р. вони отримали підтвердження привілеїв і статутів через королівських люстраторів

[5,20,112]. Третій кушнірський цех виник дещо пізніше – в 1585р., в Галичі [25,44]. Через 50 років на основі галицького статуту був створений і статут кушнірського цеху в Тисмениці [113,50].

Про четвертий цех є тільки окремі відомості. В теребовлянських гродських актах є скарга Івана – “цехового майстра кушнірського цеху” в Підгайцях на слугу Миколая Кам'янецького, який поранив його і його підмайстра” [98,344].

Згадки в актах свідчать про існування кушнірських цехів також у Войнилові (скарга кушніра Федора на дідича Кухарського, який побив його дружину), Тернополі, Золотниках, Калуші (був 1 кушнір, який працював при дворі), Потоці (православні кушніри Онисько і Юрій були покарані в 1630р. за напад на монастир домініканців), Добротові, Янові, Заболотові (в скарзі шляхтичів на міщан, які допомагали козакам у військових діях 1648 – 1649рр., згадується кушнір добротівський Федик, кушніри з Янова Федько Галичанка і Симон) [89,401-405;90,611-618].

Кушніри ділились на дві групи за майновим рівнем. Перша група виготовляла вироби з гірших видів хутра для бідних верств населення і холопів, друга група шила дорогі хутра для шляхти і багатих міщан. Представники першої групи в основному не мали власних будинків, були комірниками, побережниками, багаті кушніри займали становище в міських радах, були райцями, лавниками. Наприклад, в 1609р. тернопільським райцею був кушнір Марек [110,24]. Також в 1619р. теребовлянським райцею був кушнір Антон [110,58].

У великих галицьких містах окрему групу в кушнірському ремеслі становили партачі (позацехові ремісники). Партачами були бідні ремісники, які не мали відповідної суми, щоб вступити до цеху, або євреї, яких не приймали з релігійних причин.

Велику групу серед майстрів шкіряного ремесла складала шевці. На підставі джерельних даних ми можемо свідчити про їх існування в 1579 - 1648рр. у 18 містах. Так, податковий реєстр 1609р. згадує 10-ох шевців в Галичі, 3-х – в Снятині, 1-го – в Золотниках [110,24-26]. Інвентар Буданова називає 7 шевців, інвентар Вербова – одного. Інвентар Рогатинського староства дає свідчення про 11 шевців в Рогатині, а інвентар Коломиї – про 12 швецьких верстатів [15,10;17,140]. Крім цього акти подають відомості

про наявність шевців у таких містах, як Копичинці, Горожанка, Войнилів, Потік, Чортків, Суходіл, Янів, Калуш, Заблотів.

У Теревовлі існував окремий шевський цех, який виник в 1578р. Підтвердження привілею і статуту цех отримав у 1629р. і 1636р. після спалення міста татарами [17,250;95,116]. У 60-х роках XVI ст. був закладений шевський цех в Тернополі (за Яна Тарнавського). А у 1636р. новий власник міста Томаш Замойський підтвердив статут цеху [17,254]. В 1578р. шевці створили на підставі привілею Стефана Баторія власний цех в Рогатині [104,119]. Статут цеху був підтверджений в 1539 – 1623рр. Сигізмундом III і Владиславом IV в 1633р.[104,121].

У середовищі ремісників-шевців теж були партачі. Цехові майстри постійно воювали з ними, опираючись на статuti цехів і королівські привілеї, встановлювали свою монополію у закупівлі сировини. Свідченням цього є привілей, виданий у 1625р. Замойськими для тернопільських міщан-євреїв у якому є спеціальні застереження: "... євреї можуть купувати шкіри тільки після шевців, у дні торгівлі влітку о 5 годині, а взимку о 4 годині, ... щоб не чинити шевцям ніяких перешкод в ремеслі" [30,76]. Подібні привілеї мали шевці Рогатина, яким дозволялось конфіскувати шкіру в євреїв, якщо вони заповували її раніше цехових майстрів [104,123].

У тривозі за збут своїх товарів цехові майстри шевських цехів, намагалися обмежити конкуренцію зі сторони ремісників з інших міст. Цехові статuti ставили вимогу іногороднім ремісникам, щоб вони платили певну суму коштів на користь цеху. Траплялись випадки конфіскації товарів у чужинців. Так, наприклад, в 1628р. скаржилися шевці з м. Острога Мартин Кострик і Войцех Михалович: "на цехових майстрів Якова та Хому і на інших ремісників Рогатина ..., що в них на ярмарку майстри взяли певний дохід на свій цех: 1,5 злотих, 2 пари взуття: червоного і жовтого" [123,64].

Шевці користувалися послугами гарбарів. В малих містах вони інколи створювали спільний цех. Головним осередком гарбарства була Коломия, де в 1627р. згідно з інвентарем було 7 гарбарів [17,141].

У деяких містах, наприклад, Рогатині з шевського ремесла виділялось окрема спеціальність – саф'яники.

Була поширена також спеціальність сідляра. Залишились незначні відомості про дане ремесло у містах Буданові, Галичі, Тлумачі [92,101;18,84]. У Коломиї ця спеціальність зникла після татарських нападів у 20-х рр. XVII ст. Так, люстрації 1564р., 1570р., 1572р. називають сідлярів разом в цеху з слюсарями, римарями, ковалями [95,144,151]. А інвентар 1627р. згадує лише римарів, слюсарів і ковалів [17,141].

Ремесло римарів було представлено також в Галичі, Чорткові, Калуші, Коцюбинцях і Буданові [70,378,390].

Як бачимо, шкіряне і хутряне ремесло належить до такого типу виробництва, яке зростає відповідно до збільшення міського населення, тому воно представлено достатньо великою кількістю ремісників. Ще однією особливістю шкіряного і хутряного ремесла, крім поширеності, є його примітивність, тобто примітивні знаряддя праці, менша затрата сил і менше мистецтво порівняно із металообробним чи деревообробним ремеслами. Але слід відзначити, що велика кількість ремісників у даному ремеслі свідчить про те, що вони працювали на ринок, відповідно більше втягувались у товарно-грошові відносини.

Деревообробне ремесло теж займає значне місце серед ремесел, що розвивались у галицьких містах, адже згідно з даними, воно було розповсюджене у 18 містах. У XVI ст. – першій половині XVII ст. дерево залишалось головним технічним матеріалом феодального виробництва. З дерева робилось безліч речей першої потреби, і цим пояснюється спеціалізація деревообробного ремесла у якому відомі професії: бондарі, стельмахи, колодії, токарі, столярі.

Найбільш поширеною серед майстрів по дереву була спеціальність бондаря. Розвиток винокуріння, броварництва і солеваріння спричинив особливий розвіт бондарства у галицьких містах. Акти називають бондарів в Буданові, Галичі, Коломиї, Войнилові, Вербові, Чорткові, Тарнополі, Тереховлі, Рогатині [29,48-52;91,304-306]. У Рогатині вони з'явилися дуже рано, бо вже в 1576р. діяв чималий цех. Крім бондарів, які належали до цеху, привілей Стефана Баторія від 1576р. згадує ще й партачів: "...бондарів партачів ... грабувати з допомогою замкового чи міського урядів" [43,147].

Велика кількість бондарів знаходилася в містах, де видобували сіль, а саме: Калуші, Косові, Делятині, Уторопах, Марковій, Молодкові. Центри виготовляли бочки, в які

набирали зважену сіль. Продукція бондарів, зайнятих у соляних жупах, була досить значною. Так, наприклад, в Марковській жупі виготовлялось щорічно 2000 бочок, на які використовували 150 возів дерева [18,281].

Бондарі входили інколи до магістратів і займали в них керівні посади. Наприклад, в 1612р. бургомістром м. Войнилова був бондар Пампук [29,60].

До деревообробного ремесла належали також стельмахи. Інвентар 1642р. свідчить про наявність по одному стельмаху в Буданові, і Коцюбинцях [144,13]. У Галичі в 1609р. було два стельмахи [6,201]. Скарга калуських шляхтичів на міщан в 1648р., пов'язана з національно-визвольною боротьбою українського народу під проводом Б.Хмельницького, згадує у Калуші стельмаха Миколу [40,74]. В скарзі шляхтичів на теребовлянських міщан від 1648р. є відомості про стельмаха Семена [93,150].

До цього ремесла належали також колодії і токарі. Інвентар 1614р. згадує про них лише в Буданові [140,5]. З деревообробною професією пов'язані також столярі. У податковому реєстрі 1609р. є згадка про галицького столяра і одного підмайстра [110,30].

Отже, розвиток деревообробного ремесла у галицьких містах, а особливо бондарства, тісно пов'язаний із широким використанням дерева як основного технічного матеріалу виробництва, а також із розповсюдженням солеварного промислу у багатьох галицьких містах, що потребувало значної кількості продукції із дерева.

Одягово-волокняне ремесло було дуже поширеним у містах, про що свідчить велика кількість ремісників, приналежних до цього ремесла. Але рівень спеціалізації тут був нижчим порівняно з іншими ремеслами, представлений чотирма професіями: ткачі, поворозники, постригачі, кравці. Ткачі були як у малих містечках: Буданові (8 ткачів), Хоросткові (1 ткач), Янові (1 ткач), Копичинцях (1 ткач), Вербові (6 ткачів), Войнилові (1 ткач), так і у великих містах, де вони утворювали окремі цехи [96,550-552].

Найшвидше організувались у цех ткачі Рогатина, які затвердили свій статут ще при Сигізмунді Августі, а в 1578р. король Стефан Баторій підтвердив його ще раз [17,300]. За прикладом цеху в Рогатині був заснований цех ткачів – платяників у Теребовлі. Ткацький цех існував також в Галичі, де в 1609р. за реєстровим податком було 6 ткачів, і був цех уСнятині в цьому ж році, що об'єднував 8 ткачів [110,30;34,88].

Ткацтво – одне з найменш оплачуваних ремесел. Ним займались найбідніші представники міщан. Так, наприклад, з 36 ткачів в Буданові ні один не мав власного будинку, всі були комірниками [142,24]. Дуже рідко ткачі займали посади у магістраті (в 1646р. у Тереховлі лавником був ткач Єжи.).

З ткацьким ремеслом в певній мірі було пов'язано ремесло поворозників, що виготовляли шнури. Ці майстри рідко згадуються в актах. Тільки в Галичі податковий реєстр 1609р. згадує 4 поворозників [110,31].

Постригачів зустрічаємо тільки у великих містах, бо обладнання постригальні вимагало значних коштів. Постригацтво на противагу від ткацтва було ремеслом витратним, тому що майстри платили подвійні податки. Так, наприклад подвійну норму платив постригач з Галича [18,74]. На відкриття цього ремесла міста отримували спеціальний королівський привілей. В 1539р. такий привілей отримала міська рада Рогатина [95,514]. Постригачі могли займати посади в міській раді, наприклад, в 1620р. майстер Петро був райцею в Рогатині [13,108].

Кравецтво теж було дуже поширене в містах Галицької землі. Кравці мали окремий цех у великих містах: Тереховлі, Рогатині (статут затверджений Сигізмундом Августом в 1566р.), Тарнополі (затверджений в 1636р. Томашем і Катериною Замоїськими), Галичі (згадка 1612р. про цехового майстра кравецького цеху Павла Стрілецького) [122,10-15]. У джерелах є згадка про існування кравецького цеху в невеликому містечку Єзуполі. Крім того, є свідчення про існування кравців у Бучачі, Буданові, Хоросткові (скарга шляхтичів 1648р. згадує 1 кравця), Янові (згадка про майстра Ониська, який у 1600р. втік з Підгаєць до міста), Калуші (в 1648р. згадується 5 кравців), Потоці (в 1630р. свідчення про напад православних кравців Ігната і Матіоли Гусакових на кляштор домініканців), Снятині (податковий реєстр 1609р. згадує тут 1 майстра), Войнилові (в скарзі міщан на дідича Кухарського в 1634р. згадується 1 кравець), Заболотові (учасниками національно-визвольної боротьби 1648р. були і заболотовські міщани і серед них – кравець Григорій) [122,15-20].

Опираючись на цехові статути кравецькі цехові майстри сперечалися з міськими і сільськими партачами і конфіскували товари в кравців з інших міст.

Так, наприклад, в 1646р. скаржився київський кравець і міщанин Іван на “цехового майстра кравецького цеху в Тереховлі – Якіма і на інших ремісників цього ремесла, ... що вони в день Св. Пантелемона на ярмарку, організованому в Тереховлі, не зважали на королівські привілеї, ... на вольності торгівлі, які надані київським ремісникам, ображали ремісників, забрали товари” [109,58].

Кравці займали інколи становище лавників (в 1612р. кравець Вінсент був галицьким лавником), міських райців (кравець Бартольд – міський райця в Галичі, райця Бучацький – кравець Якуб), бургомістрів (в 1620р. бургомістром Рогатинським був кравець Йоакім) [15,41,63].

Можна стверджувати, що одягово-волокняне ремесло стоїть на одному щаблі із харчовим і шкіряно-хутровим, оскільки ці виробництва виготовляли речі першої необхідності, тому і зростали пропорційно до збільшення кількості міського населення, чим пояснюється значна кількість ремісників, особливо ткачів і кравців у галицьких містах.

Багатотисячне міське населення Галицької землі мало потребу у закладах охорони здоров'я, аптеках, лазнях, перукарнях, тому у міських поселеннях поширюється ряд спеціальностей, що зайняті у цих сферах і об'єднуються під загальною назвою – обслуговуюче ремесло. До даного ремесла зараховуємо аптекарів, хірургів, цирульників, обслугу шпиталів і лазень, грабарів, музикантів. Аптекарі виступали в актах дуже рідко. Єдина згадка про аптекаря Собераю з Тереховлі [17,300], а також Матику з Коломиї [14,51]. Мало також відомостей збереглося про лікарів. З різних даних ми дізнаємося про двох лікарів з Тереховлі: Яна Ризнаря – доктора медицини, а також Анатоніма Нікозію – доктора теології і медицини [90,210;95,34]. У тому ж місті зустрічаємо цирульників, які виконували роботу хірургів, фельдшерів, перукарів. Цирульники обслуговували не тільки міщан, але й жителів навколишніх сіл. Так, наприклад зі скарги цирульника-єврея з Тереховлі Єзіхіля Волковича довідуємося, що він їхав до хворої у село Халоповичі, щоб надати їй лікарську допомогу [86,340]. В люстрації 1616р. знаходиться згадка про тереховлянських цирульників, які платили по 7,5 злотих податку [143,2]. У 1642 році функції цирульника в Тереховлі виконував хірург Ян [86,478].

Під час визвольної боротьби українського народу під проводом Богдана Хмельницького 1648 – 1657рр. теребовлянські хірурги загинули чи переселились до інших міст. Це підтверджує люстрація 1661 – 1664рр., в якій говориться, що хірурги платили 7 – 9 грошів, а тепер їх нема [26,158]. З рогатинських хірургів-цирульників акти згадують тільки хірурга Петра, який в 1620р. виконував функції бургомістра [24,607]. У Галичі лікарську допомогу надавав в 1612р. хірург Станіслав [21,348]. Зі скарги шляхтичів на міщан про напади на шляхетські двори довідуємося про існування циркульників в Буданові і Тлумачі [22,87]. У деяких містах, наприклад в Янові, крім циркульників, в актах згадаються також ветеринари [35,64].

Шпиталі виконували в XVI ст. – XVII ст. лікувальні функції і служили притулками для убогих. Ці заклади існували у всіх Галицьких містах і розташовувались при костьолах. Відомості про шпиталі збереглися у реляції архієпископа львівського Соліковського, виданій у 1600р., а саме про шпиталі при парафіяльних костьолах в Рогатині, Усті Горошаному, Коломії [128,50]. З 1609р. є дані про шпиталь для убогих, який існував при мартинівській парафії [40,88]. У Галичі в 1631р. шпиталь належав галицькому священику Заберовському [36,107]. Обслуга, яка працювала в таких закладах займалася в основному похованням мертвих. У люстрації Коломії 1654р. зазначено, що в шпиталі є “двоє слуг, які послуговують хворим і хоронять мертвих”[2,213].

Окремими шпиталями володіли євреї. Наприклад, у Тарнополі вони дістали спеціальний привілей Замойських, який дозволяв відбудову шпиталю і лазні, які згоріли у 1623р. [82,34].

У Галицьких містах існувала ще одна категорія ремісників, які обслуговували лазні. Відомостей про них акти не містять, але є свідчення у спеціальних привілеях про заснування самих лазень. У зв'язку з браком санітарних умов у приватних будинках міські лазні відігравали в той час значну роль, приносячи великий дохід їх власникам. З цієї причини міські магістрати намагалися отримати привілей на побудову і експлуатацію лазень. Так, в 1616р. такий дозвіл одержали рогатинські міщани [95,83]. Цей привілей вони здобули завдяки проханню галицьких послів, висловленому на загальному сеймі. Але лазня в Рогатині існувала ще в 1570р., про що свідчать дані про сплату річного чиншу

в розмірі 3 марки, що рівняється 4 флоринам і 24 грошам [31,79]. Снятинські міщани теж отримали в 1654р. дозвіл на побудову воскобійні, дьогтярні і лазні [26,124]. В 1623р. привілей на побудову недавно спаленої лазні, одержали і тернопільські євреї [92,710].

До ремісників, які утворювали окремі цехи, належали музиканти. Податковий реєстр 1609р. згадує в Галичі 5 музикантів [110,30]. Як видно їх заробітки були невеликі, бо сплачували наполовину менші податки, ніж ремісники інших професій. Велика група представників цього ремесла була виявлена у Рогатині. Люстрація 1661 – 1664рр. містить згадку про окремий цех музикантів, заснований рогатинським старостою Сигізмундом Ржеребським [147,240]. Існували музики також в Калуші і Підгайцях [147,245].

Отже, розвиток обслуговуючого ремесла у міських поселеннях пояснюється по-перше, потребами самого населення, починаючи від плебсу до патриціату, і по-друге, зацікавленістю міської влади у зростанні своїх прибутків на основі доходів, які вона отримувала від новозбудованих лазень чи шпиталів.

Найменш репрезентованим у галицьких містах є хімічне ремесло, яке включає такі професії, як селітряники, дьогтярі, воскобійники. Селітряники згадуються у малих містечках, але їх майстерні в цілях безпеки розташовувались поза містом. У документі про поділ маєтку міста Хотимира є згадка про “урочище на Сельцю”, де добували селітру. Також і у Войнилові, як бачимо зі скарги на державця Кухарського, існувало виробництво пороху на потреби замку. За виготовлення каменю пороху майстер отримував тут 3 злотих. Але праця не завжди регулярно оплачувалась. Є дані, наприклад, що Кухарський був винен майстрові Демкові 18 злотих за виготовлення 6 каменів пороху [65,870].

Дьогтярське ремесло було відоме тільки в Тереховлі і Снятині. Так, в 1654р. міщани Снятина отримали привілей на влаштування лазні, воскобійні і дьогтярні, згідно з давніми звичаями [6,250].

Міські воскобійні були в Галичі, Снятині (привілей 1654р. на воскобійню, дьогтярню і лазню), Чорткові (серед 58 чортківських міщан, які вчинили збройний напад на шляхту, згадується 1 воскобійник). Воскобійництвом займалися ремісники-євреї в Галичі і Тереховлі (в люстрації Галича 1566р. серед єврейської общини згадується один воскобійник) [90,311]. Міські воскобійники часто належали міським урядам. Прибуток від

них мав іти на різні витрати, пов'язані із міським управлінням, але насправді, використовувався членами міського уряду на власні потреби. Такою була воскобійня у Галичі. Тут поряд з вибиванням воску і виготовленням лою, виготовляли лойові і воскові свічки. Безпосередньо керував роботою і наглядав за нею спеціальний управитель.

Незначна кількість джерел не дозволяє зробити повний аналіз процесу виробництва селітри, дьогтю чи воску, але і цей матеріал дає можливість підсумувати, що майстерні такого типу приносили значні прибутки власне міським урядам, тому вони були зацікавлені у їх заснуванні.

В містах Галицької землі, а саме: в Галичі, Рогатині, Коломиї, Тереховлі, знаходили притулок гультяї. Міська влада використовувала їх як робочу силу. Інвентар галицького староства з 1627р. зазначає, що “лани коломийського замку повинні обробляти гультяї, які йдуть у місто на роботу” [10,121].

Отже, проаналізувавши вище подану інформацію, ми можемо підійти до такого попереднього висновку: найпоширенішим серед міських ремесел Галицької землі було будівельно-керамічне, розповсюджене у 38 містах, на другому місці – харчове – у 29 містах, третє місце займало металообробне – у 22 містах, на четвертому місці – шкіряне і хутрове ремесло – у 20 містах, п'яте – деревообробне – у 18 містах, шосте – одягово-волокняне – у 16 міста, сьоме – обслуговуюче – у 13 містах, восьме місце посідало хімічне ремесло, розповсюджене у шести міських поселеннях. (див. Додаток 3) Ці дані неповні, але вони підтверджують той факт, що Галицькі міста мали оборонний і аграрний характер. Ця специфіка зумовила розташування на перших п'яти місцях таких ремесел, як будівельно-керамічне, харчове, металообробне, шкіряно-хутрове, деревообробне.

Наступне питання – це групування ремісників згідно з кількістю міст, в яких вони були розповсюджені. Першу групу у цій категорії становили мулярі і теслі, які були представлені у 36 із 79 відомих міст Галицької землі, а це майже 46% (див. Додаток 3) Представники цієї спеціальності часто згадуються у податкових реєстрах люстраціях, інвентарях маєтків, що пов'язано із широкою розбудовою міст, фортець, костьолів у кінці XVI ст. – першій половині XVII ст. У другу групу входять кушнірі, які були розповсюджені у 19' містах. Третю і четверту групу становлять ковалі і шевці,

представлені у 18 містах. Відповідно наступне місце займають: бондарі (15 міст), кравці, крупарі (14 міст), різники (13 міст), пекарі і солодовники (12 міст), ткачі і пивовари (10 міст) і т.д. (див. Додаток З).

Згідно з дослідженим матеріалом, з'ясовується, що в містах Галицької землі було представлено 44 ремісничих спеціальності. Кожне з цих ремесел мало відповідний рівень спеціалізації. Найбільша кількість ремісничих професій була виявлена у будівельно-керамічному і харчовому ремеслах – по сім спеціальностей. Третій, четвертий і п'ятий ступені мали такі ремесла: металообробне, шкіряно-хутряне, обслуговуюче (по шість спеціальностей). Наступний шостий ступінь займало деревообробне ремесло (5 спеціальностей), сьомий – одягово-волокняне (4 спеціальності) і восьмий – хімічне (3 ремісничих спеціальності).

Проаналізовані дані (див. Додаток К) показують, що найбільша кількість ремісничих спеціальностей була представлена у Галичі – 30. Друге місце займав Рогатин – 26 спеціальностей. Третє місце – Терехівля – 24 спеціальності. Ці відомості (див. Додаток К), на нашу думку, неточно подані у реєстрових податках і люстраціях. Адже, важко припустити, що мале провінційне містечко Буданів мало більше ремісничих професій, ніж такі великі міста, як Коломия, Снятин, Тарнопіль. Крім того, згідно з актами тільки у 12 містах із загальної кількості 61, було представлено 9 категорій ремісників. Деякі свідчення є результатом некомпетентності (даних) реєстрових податків. Про це свідчить їх порівняння з інвентарями, актами маєткових справ і судовими скаргами. За даними податкового реєстру буданівські ремісники в 1616р. заплатили 16 грошей податку, а оскільки податкова норма в малих містах становила від 6 до 8 грошей, то одержуємо наявність 2-3 ремісників в Буданові [86,340]. В 1628р. місто нараховувало, за податковим реєстром 6 ремісників, а інвентар 1614р. називає 29 ремісників.

На підставі інвентарів приватних маєтків можемо вирахувати відсоток ремісників відносно до загальної кількості господарів у деяких приватних містечках, наприклад: Буданові, Коцюбинцях, Вербові (за 1614 – 1642рр.). За актами, у цих невеликих містечках розвивалися різні ремесла, які представлені 19' ремісничими спеціальностями (див. Додаток Л). Як бачимо, найбільший відсоток (17%) становило ремісниче населення у

Буданові, а найменший (6,2%) – у Коцюбинцях. Усього ремісники склали 11,15% від усього населення, при загальній кількості 55 майстрів у трьох містечках.

Ці дані знаходять підтвердження в інших документах. Так зі скарги войніловських міщан на орендаря Кухарського видно, що в 1634р. у Войнилові працювали: 10 шевців, 2 бондарі, 1 ткач, 1 кушнір і кілька гончарів, всього приблизно 20 майстрів [66,837].

Щодо королівських міст, варто сказати, то тут ще важче вирахувати точну кількість ремісників. Люстрації податків, інвентарі маєтків подають відомості лише про ті оподатковані об'єкти, які приносили дохід старостам. З цієї причини найчастіше фіксувались такі професії, як різники, шевці, пекарі, що платили податок на замок, а інші категорії не враховувались. З огляду на це, для обліку ремісників необхідно користуватись як реєстровими податками, так і різними незначними згадками. Звичайно, що і при такій методиці кількість королівських міст, де можна підрахувати приблизне число ремісників, буде занижена через брак даних. Це такі міста: Галич, Коломия, Підгороддя, Тереховля, Тустань, Снятин. (див. Додаток М)

Аналіз даних показує їх неповноту. Свідченням цього є те, що податковий реєстр 1609р. не називає таких професій у Галичі, як мечники, мулярі, стрихарі, римарі, крупарі, гуральники, обслуга шпиталю, цирульники, хоча інші джерела стверджують, що дані спеціальності розвивались тут. Адже важко припустити, що в столиці Галицької землі не було склярів, складувів, колодіїв, гарбарів, римарів, аптекарів, обслуги лазень, які були в наявності в інших містах нашого краю. Якщо припустити, що ремісничі спеціальності групували в середньому по 2-3 ремісники, тоді приблизна кількість галицьких майстрів склали на початку XVII ст. 189 – 200 чоловік.

Неповними є дані реєстру 1609р. і щодо кількості ремісників Снятина. Так, не зазначені такі ремісничі професії, як: слюсарі, дьогтярі, мулярі, теслі, воскобійники, гуральники, пивовари, солодовники, медовари, обслуга лазень, про існування яких відомо з інших джерел (див. Додаток М). Не згадані також у реєстрі пекарі і бондарі, без яких не може існувати жодне місто. Якщо прийняти до уваги, що кожне ремесло об'єднує 3 майстри, тоді отримуємо загальну кількість снятинських ремісників – 60.

Через відсутність інших даних ми змушені прийняти й свідчення реєстру 1609р. про незначну кількість ремісників у Тустані – всього 6, з яких 3 – пекарі. Також тільки 2-х майстрів називає цей реєстр у Підгородді, при цьому інвентар рогатинського староства 1616р. зазначає 2-х різників у місті, оподаткованих на користь замку. З інших документів дізнаємося, що у Підгородді працювали, крім того, крупарі і пивовари. Отже, приблизна кількість ремісників становила тут 10 осіб.

Завдяки інвентарю Рогатинського староства з 1616р. є можливість вирахувати кількість рогатинських ремісників оподаткованих на користь замку. В документі згадується 8 різників, 80 пекарів, 11 шевців [15,11-12], що в сумі становить 99 майстрів. Крім них, звичайно, в Рогатині була велика кількість ремісників інших спеціальностей, про що свідчить існування таких цехів: кравецький, кушнірський, ткацький, бондарський, шевський, металообробний, в які входили – ковалі, слюсарі, мечники, римарі, сідлярі, котлярі. З інших джерел відомо, що в місті працювали також і мулярі, саф'яники, мельники, гуральники, солодовники, медовари, обслуга шпиталю і лазні, музиканти. Знову ж, беручи до уваги цифру – по 2-3 ремісника в кожній спеціальності, одержуємо 160 – 175 осіб, які мали відношення до рогатинського ремесла.

Дані про розвиток коломийського ремесла подає інвентар 1627р. Тут згадується 7 бондарів, 12 шевців, 6 кравців, 7 гарбарів, 12 кушнірів, 12 майстрів, які належали до металообробного цеху, що згрупував римарів, слюсарів, ковалів, мечників, а також інвентар називає 20 пекарів, 8 різників. Всього в інвентарі 1627р. названо 84 ремісника, крім того – горілчаний шинок, солодовню[28,504]. З інших документів довідуємося про існування в Коломиї мулярів, теслів, гончарів, постригачів, крупарів, аптекарів і обслуги шпиталю. Припустимо, що кожна ремісничка професія об'єднує 2-х майстрів, отже в Коломиї в першій половині XVII ст. загальна кількість ремісників становила 100 осіб.

Отримані дані про кількість ремісничого населення в 6 королівських містах дають можливість встановити сумарну кількість майстрів у цих містах, це становить приблизно від 521 до 551 особи. При цьому на одне місто в середньому припадає від 87 до 92 ремісників (див. Додаток М).

Визначені цифри дозволяють вирахувати відсоток ремісників у розглянутих вище містах, який коливався від 9% - в Тустані, до 57% - в Галичі. (див. Додаток П). Середній відсоток ремісничого населення становить від 32,7% до 34,7%. Дана цифра є втричі вища за відсоток ремісників в 3-х приватних містечках, розглянутих вище: Вербові, Коцюбинцях, Буданові. Отже, підсумовуючи всі обрахунки, можна стверджувати, що загальна кількість ремісничого населення у 8 містечках (5 королівських і 3 приватних) становила від 3680 до 3830 осіб (28%) при загальній кількості всіх міських жителів 13400 осіб. Через відсутність інших даних припустимо, що цей відсоток вирахований на підставі відомостей, які стосуються міст (Галич, Коломия, Рогатин) і містечок (Буданів, Тустань, Підгороддя, Вербів, Коцюбинці), можна прийняти за дійсний для всіх галицьких міст.

Характерною рисою міських поселень Галицької землі був їх рільничий характер, що означало неповне відокремлення міського ремесла від землеробства. Так, ремісники часто володіли власними ділянками землі, що свідчить про слабкий поділ праці у галицьких містечках. Так, наприклад, з 29 ремісників Буданова, 3-х зараховуємо до категорії присяжних (коваль, бондар, кушнір), які мали власне господарство – чверть лану; 8 ремісників (ткач, гончар, кушнір, пекар, токар, муляр і 2 шевця) належали до категорії загородників, які володіли меншими ділянками землі, за що відробляли 2 дні панщини; 18 ремісників (6 ткачів, 2 колодії, 2 шевці, 2 сідлярі, коваль, мечник, стельмах, токар, кравець, солодовник) зараховувались до халупників і комірників і не мали власного поля [96,85].

У містечку Вербові 19 ремісників розподілялись так: 1 (пивовар) був ланником, 1 коваль – півланником, 14 (1 швець, 5 ткачів, 3 пивовари, 2 кушніри, 1 різник, 1 бондар, 1 пекар) – підсусідками і 3 (2 різники, 1 пекар) – комірниками [26,234].

Не дивлячись на тісний зв'язок з рільництвом, міське ремесло позитивно впливало на збільшення виробництва товарів як в місті, так і в селі, тому що привело до зростання обміну між містом і селом.

Правове становище ремісників залежало від статусу міста і його величини. В малих і середніх містечках, яких було більшість в Галицькій землі, міщани трактувались як піддані, зобов'язані в деяких випадках навіть до панщини. У великих королівських містах

– Галич, Коломия, Теробовля, Калуш, Снятин, Рогатин, – а з приватних – Тарнопіль, Тисмениця, Єзупіль, Чортків, – ремісники користувались значними свободами. Вони трактувалися як міські жителі і не притягувались до панщини.

Цехова організація є свідченням певного рівня розвитку міст, товарно-грошових відносин, зокрема товарності ремісничої професії. В зв'язку з цим спробуємо дослідити характер цехового устрою Галицьких міст другої половини XVI ст. – першої половини XVII ст.

Цехи сформувались тут в другій половині XVI ст., що є значно пізніше, ніж в інших землях Руського воєводства, а також в західноєвропейських державах. Так, відомо, що перші цехи виникли в італійських містах десь в IX – X ст., у Франції в XI ст., Німеччині – XI – XII ст. [51,160].

Дати виникнення цехів у Галицьких містах стали відомими завдяки співставленню їх статутів, затверджених старостою чи королем. (див. Додаток Р) Без сумніву, не всі дані є вичерпними, крім відомостей про цехи в Рогатині. Тут виникло з 1559р. до 1617р. 7 цехів, [15,4-5]. В Теробовлі існувало з 1578р. по 1617р. 3 цехи: кушнірський, шевський, кравецький, але відомо з інших джерел, що в місті в 30 - 40рр. існувала ще 2 цехи: ткацький, різницький [94,107,115]. Найбільшу кількість цехів групував Галич, хоча точні дані є тільки про один. Адже, відомо, що в Галичі було в декілька разів більше ремісників, ніж в Рогатині, який нараховував у той час 7 цехів. Можна з впевненістю стверджувати про існування ще одного цеху – кравецького. Про це свідчить згадка 1612р. про цехового майстра кравецького цеху Павла Стжелоцького [6,48].

У Тарнополі виник перший відомий цех шевців в 1561 [130,1], а в 1636р. – кравецький [130,2].

Цехові організації існували і в менших містечках, ніж Рогатин, Тарнопіль, Галич, Теробовля. Так, наприклад, в Підгайцях існував кушнірський цех. В актах є підтвердження – згадка з 1629р. про цехового майстра кушнірського цеху Івана і його челядника Федю [98,120]. Можливо декілька цехів було в Снятині. Свідченням цього є королівський привілей, виданий вірменам на честь заснування нового Снятина, в якому

наголошувалось, що “можуть вони ремесла розмаїті разом з людьми грецькими чинити, мають засновувати цехи свої, такі як в старому Снятині.” [134,53].

У малому містечку Єзуполі в 1658р. було 2 цехи: шевсько-ткацький і кравецький. Важко уявити, що ці цехи виникли після визвольної боротьби 1648 – 1657рр. [120,9]

Різного роду відомості свідчать про те, що цехи існували переважно у містах і більших містечках: Галичі, Тереховлі, Коломиї, Рогатині, Тарнополі, Підгайцях, Снятині. Малі містечка рідко мали цехову організацію – через невелику кількість ремісників. Крім того, у великих міських поселеннях було більше спільних інтересів у ремісників і купців, більший обмін між містом і селом, що частіше призводило до виникнення цехового устрою.

За основу цехової організації галицькі цехи брали статути Львівських цехів. Так, наприклад, ливарний цех у Рогатині опирався на статут Львівського ковальсько - слюсарського цеху [72,80].

Децю пізніше статути рогатинських і галицьких цехів ставали базою цехових документів інших галицьких міст. Так, ткацький тереховлянський цех опирався на статут однойменного цеху в Рогатині [105,39], а кушнірський тисменицький – на статут кушнірського галицького цеху [113,40].

Цеховий устрій Галицьких міст був подібний за своєю суттю до організації цехів у інших містах Речі Посполитої. Існували тільки певні відмінності у специфіці розвитку ремесла і міст. Так, на відміну від цехових статутів великих міст Львівської і Перемишльської земель, цехові статути галицьких міст не містили обмежень для українських майстрів з огляду на їх значну перевагу порівняно з ремісниками інших національностей. Ще однією відмінністю галицьких цехів було те, що їх статути не забороняли збільшувати кількість ремісників, яких приймали до цеху.

На практиці до цеху міг належати кожен, хто виконав вимоги статуту. Потрібно підкреслити, що ці вимоги були спрощеними, ніж в інших містах Речі Посполитої. Кожен, хто вступав, повинен був показати лист про народження, про цнотливе виховання, свідоцтво про здобуття ремісничої спеціальності, виплатити невелику суму вступного (від

2 до 4 злотих) і пригостити цехових майстрів[135,44]. Порівняно з витратами майстрів у Львові, в Галицькій землі вони були значно менші.

За право встановлення верстату, після отримання титулу майстра, теж здійснювалися певні оплати. Так, в кравецькому цеху Тарнополя новий майстер мав заплатити лише 24 злотих протягом року і шести тижнів [130,2].

В цехових документах міст не зустрічається згадка про обов'язковий показ майстром при отриманні титулу, спеціально виготовленої речі, “майстрової штуки”, яка б засвідчила його професіоналізм, що часто зустрічається в статутах інших регіонів. У більшості статутів також немає пунктів про примусові відробки підмайстрів. Лише статут кушнірського цеху в Тарнополі дозволяв їх, але з огляду на дозвіл майстра [130,3].

Всі цехи регулювали кількість учнів і підмайстрів. Так, наприклад, статут кравецького цеху в Тарнополі, прийнятий в 1636р. зазначав, що кожен майстер має право тримати 1 учня, а коли той закінчить навчання, тоді взяти іншого, “під страхом штрафу в розмірі 1 каменю воску” [130,2]. Учень при прийнятті на науку повинен був заплатити: “цеховому майстру – 6 грошей, писареві – один.” [83,708]. В деяких цехах учні не платили за виконувану роботу, але вимагались від батьків невеликі грошові оплати залежно від їх матеріального становища і успіхів учня. В кравецькому цеху м. Тарнополя учень платив у рік за науку 2 фунти воску [130,3].

Наступний ступінь навчання – це здобуття титулу підмайстра. Учень міг стати підмайстром через 3-5 років навчання, після відповідного екзамену і бенкету для підмайстрів. У деяких цехах існували проби для учня, який закінчив навчання, а після цього він отримував за працю винагороду від майстра, дещо меншу, ніж підмайстер. Згідно з статутом кравецького цеху в Тарнополі “визволений хлопець” отримував 2 гроші в той час, як підмайстер – 3 гроші щоденно” [130,4].

Цехи реєстрували своїх підмайстрів, про що свідчить статут кушнірського галицького цеху 1585 року: “кожного учня потрібно прийняти до цеху після навчання, здачі екзамену і тільки тоді вписати до реєстру”[135,50]. Кількість підмайстрів у майстра теж була регламентована. Цехи дбали про те, щоб майстри не утримували великої кількості підмайстрів, що призводило до майнового розшарування серед членів цеху. Цей

факт знаходить підтвердження в податковому реєстрі 1609р., де є згадки про 1 підмайстра в столярному цеху Снятина [110,40]. Статут кушнірського цеху в Галичі 1585р. дозволяв майстрам мати 2 підмайстрів [18,451]. З огляду на обмежену кількість підмайстрів, цехове керівництво намагалось справедливо розподілити їх поміж майстрами. Такий пункт ми знаходимо в статуті вище названого кушнірського цеху в Галичі: “Майстер, який мав би 3 підмайстрів, повинен дати одного з них при потребі іншому майстрові. Але під час утримання підмайстра взимку, коли заробітки нижчі, а кошти для утримання значно вищі, майстер не був зобов'язаний віддавати підмайстра, навіть, якщо у нього їх велика кількість.” [18,452].

У всіх цехах майстри могли приймати нових підмайстрів тільки з відома цехового майстра, в разі невиконання цієї вимоги їм загрожував штраф. Майстрів карали також штрафом розміром 1 гривня у випадку переманювання до себе підмайстрів від інших майстрів, шляхом підвищення зарплати.

Підмайстри не мали права самі собі вибирати майстра, в якого хотіли б працювати. Статут кушнірського цеху в Галичі підтверджує цей факт: “кожен підмайстер, якого майстер кликав до роботи, не повинен відмовлятися працювати через низькі заробітки” [18,453].

У цехах панувала сувора дисципліна відносно підмайстрів. За недбале виконання роботи їм загрожував штраф – дводенний заробітоку. Статут галицького кушнірського цеху вимагав, щоб :”кожен підмайстер статечно працював у майстра і не вимагав заробітку, і якщо якийсь підмайстер залишить роботу в п'ятницю чи суботу, не повинен отримати зарплати за цілий тиждень.” [144,17]. Підмайстрів мали не тільки цехові ремісники, а й партачі. Підмайстри, як і учні, були на утриманні майстрів і отримували невелику грошову винагороду за хорошу роботу. В кравецькому цеху Тарнополя вони отримували “щоденно 3 гроші” [130,4]. Майстер не мав права підвищувати винагороду з огляду на грошовий штраф, який становив, наприклад, в кушнірському цеху Галича- 2 безміни воску [18,453].

Інколи підмайстри отримували зарплату авансом. При погіршенні роботи вони повинні були “статечно відробляти довший термін, але грошей не повертали” [17,473].

У цехових статутах галицьких міст не згадується зовсім про тривалість робочого дня підмайстрів і учнів, але на нашу думку, вона не відрізнялась від затвердженої в інших містах Речі Посполитої, де підмайстри працювали залежно від ремесла і пори роки від 9 до 16 годин на добу, з перервою на обід [162,10].

Цехові статути затверджувались, як правило, у приватновласницьких містах – магістратом і власниками міст, а у королівських – королівським привілеєм. Статут, як підстава цехової організації, давав право виробництва і продажу товарів у місті, а інколи поза ним. Так, кравецький цех в Тарнополі застерігав нецехових ремісників, що “вони не мають права займатися ремеслом на відстані 2 миль від міста під загрозою конфіскації виробів” [130,5].

Статути регулювали також спільну купівлю сировини, намагаючись не допустити конкуренції зі сторони купців і нецехових ремісників. Рогатинські і тернопільські шевці мали, наприклад, спеціальний привілей, який давав право першості у закупівлі сировини перед купцями і шевцями євреями” [83,95].

Цехові правила забороняли конкуренцію серед майстрів у цеху і захищали від нецехових ремісників та купців з інших міст. Сприяли вони також продажу виробів на міському ринку. Тільки під час визначених ярмарків купці і ремісники з інших міст могли привозити свій товар, але й у цьому випадку цехи вимагали спеціальних оплат, і в разі опору могли конфіскувати товар. Так, наприклад, рогатинські шевці забрали вироби (взуття) на ярмарку в острозьких шевців Мартина Кострина і Войцеха Михайловича [28,512]. А в 1646р. теребовлянські купці провели подібну конфіскацію в київського купця Івана Биховянта [146,31].

Статути цехів регламентували виробництво і збут товарів, дбали про їх якість. Статут кушнірського галицького цеху 1585р. наказував, з огляду на штраф, – пів-каменю воску, щоб “кожен своє ремесло старанно виконував, і щоб вироби були зроблені дбало, з добрих шкір” [18,453]. Також статут кравецького цеху в Тарнополі, у 1636р. погрожував штрафом у розмірі фунт воску, з тих цехових майстрів, які “не догодили клієнту своєю роботою”. Цехові статути захищали клієнтів від обдурення зі сторони майстрів. Той же

статут кравецького цеху в Тарнополі за 1636р. говорив про вигнання з цеху за шестиразове ошукання клієнта [130,6].

Цех регулював уклад життя своїх майстрів, і був не тільки пов'язаний з виробництвом і продажем товарів, але й в плані релігійного життя і товариської допомоги. Цехи виконували функції взаємної підтримки і суспільного захисту. Важливим питанням була опіка над вдовами майстрів і сиротами. В кушнірському галицькому цеху вдови мали право на верстат чоловіка: “мають їм дати по 1 старшому підмайстру з кожного цеху, щоб у них працювали для отримання прибутків і догляду за дітьми”, – говорилося у цеховому статуті [18,454].

Цехи були також і військовими одиницями. Членів галицьких цехів зобов'язували до участі в обороні міст. Статут кравецького цеху в Тарнополі свідчив, що члени цеху повинні мати свою зброю: рушниці, мушкети, шаблі – для міської оборони” [130,6].

Цехи були першою судовою інстанцією для своїх членів. Суди в цехах називались “братерськими”. Вони розв'язували справи дрібних суперечок між ремісниками, питання про порушення пунктів цехових статутів, які стосувалися регламентації ремесла. За ці порушення найчастіше застосовувалися штрафи обсягом 1 гривня і віск. Найбільшим покаранням було вигнання з цеху. Це було однозначно з втратою здобутого титулу майстра чи підмайстра і права встановлення верстату. Апеляцію на вироки братерських судів, ремісники могли подавати до міських урядів і власників міст – у приватновласницьких містах, а у королівських – до короля. Наприклад, в Єзуполі шевці могли подавати апеляцію “до вйта, райців, і до самого дідича” [120,15].

У більшості випадків цехи об'єднували представників одного ремесла. У тому разі, якщо окремі ремесла не мали достатньої кількості майстрів, щоб створити окремий цех, створювався спільний – для представників різних професій. Наприклад, в Рогатині в 1629р. ремісничий цех об'єднував: ковалів, слюсарів, мечників, римарів, сідлярів і котлярів [72,80]. А в Коломиї в 1627р. існував цех, який включав ковалів, слюсарів, римарів, сідлярів [95,100]. В Єзуполі шевці і кравці утворювали цех [120,44].

Не всі міські ремісники Галицької землі належали до цехів. Поза цехами знаходились ремісники малих містечок, в яких цехи не існували. А у великих містах акти

згадують крім ремісників, ще й партачів. Вони проживали переважно в юридиках шляхти і духовенства. Склалися партачі з підмайстрів, які не склали іспит на вимогу цеху для отримання диплому майстра. У деяких випадках це були майстри, усунені з цехів за невиконання правил статуту чи за несплату грошей на користь цеху. Партачами також були євреї, яких не приймали до цехів з релігійних причин. Цехи постійно боролися з партачами, опираючись на допомогу міської чи старостинської влади.

Кравецькі цехи, які діяли у великих містах (Галичі, Рогатині, Тарнополі, Тереховлі) боролися з партачами і тандетниками. Статут кравецького цеху в Тарнополі за 1636р. свідчив: “ партач, без цеху не повинен жити і працювати в місті і передмісті, ані в селі на 2 милі від Тарнополя, щоб не перешкоджати роботі кравців у цеху, крім тих, що працюють на потреби замку” [130,6]. Статут погрожував міським і сільським партачам конфіскацією товарів і вигнанням: “... якщо буде знайдений партач, незалежно від релігії, який працює без цеху в місті, тоді замковий чи радецький уряд повинен його заарештувати і тримати до тих пір, поки він не заплатить 3 гривні штрафу.” [130,7].

Рогатинські кравці отримали привілей на конфіскацію товарів у партачів раніше, ніж затвердження свого цехового статусу. Так, в 1563р. Ян Тенчинський – рогатинський староста видав їм спеціальний лист, який дозволяв забирати товари у партачів і ув'язнювати їх за допомогою старостинського чи міського уряду.” [105,84]. А цех кравців виник тут на 3 роки пізніше [105,86].

Боротьба тарнопільського і рогатинського кравецьких цехів була спрямована проти тандетників, тобто кравців, які шили дешевий одяг для хлопів і перекупників, які ним торгували. Підставою для конфіскації товарів у цих кравців був мандат Сигизмунда Августа від 15.03.1568р., який дозволяв “забирати товари в майстрів, які виготовляли товари з простого сукна на шкоду кравецькому цеху” [112,26]. Статут тарнопільського кравецького цеху дозволяв тандетникам, “які роблять сукна, одяг”, вільну торгівлю лише під час ярмарку, і тільки після сплати до цеху 6 грошей. В інші дні торгівля була обмежена до гуртової. “А без ярмарку – говорилось в статуті – дозволялося їм продавати тільки групами по 10 чоловік, щоб не втратити роботу” [130,6].

Деякі обставини змушували укладати угоди з партачами. Наприклад, статут 1636р. у Тарнополі дозволяв євреям займатися кравецьким ремеслом після сплати 8 злотих в рік на користь цеху [130,7].

Цехові майстри кушнірських цехів у Рогатині, Галичі, Тереховлі також постійно боролися з партачами, що знайшло відображення в цехових статутах, затверджених міськими радами і королем. Статут кушнірського цеху в Тереховлі, затверджений Стефаном Баторієм 27.06.1578р. твердив, що “жоден з перекупників, євреїв не повинен займатися їхнім ремеслом, крім одного замкового кушніра”[88,51]. Люстратори, які проводили ревізію Тереховлянського староства в 1629р. підтвердили ці вимоги кушнірського цехового майстра [142,3].

Статут кушнірського цеху в Галичі застерігав, щоб “жоден партач не працював без цеху”. Погрожувалось суворими покараннями за нелегальне заняття ремеслом, а саме, якщо би “знайшли такого, то його потрібно забрати зі всією роботою і вигнати з міста, а якщо вина – не з його волі, тоді штраф – камінь воску” [18,453].

Гостру боротьбу з цехами проводила шляхта, що знайшло відображення в ухвалах вальних сеймів, які стосувались цехів. З них найважливішою є конституція 1565р., в якій зазначалося про ліквідацію цехів у всій Польщі [194,82]. Рішення конституції не увійшли в дію. Шляхта неодноразово на сеймиках і сеймах піднімала питання про ліквідацію цехової організації. Так, наприклад, в інструкції Вишненського сеймику 1590р., даній послам на вальний сейм, вимагалось, щоб вони виступили з проектом ліквідації різних цехів. Рішення сеймів на практиці не мали ніякого значення, про що свідчать факти подальшого затвердження польськими королями цехових статутів у всій Речі Посполитій.

Згрупувавши досліджені відомості ми підійшли до певних висновків, а саме:

Оборонний і аграрний характер міських поселень Галицької землі визначив переваги у розвитку певної групи ремесел: будівельно-керамічного, харчового, металообробного, що зайняли найбільшу частку в економіці галицьких міст і містечок. Названі види ремесел відзначались і найбільшою диференціацією, порівняно з іншими, а саме: будівель-керамічне і харчове (сім ремісничих спеціальностей), металообробне – шість. В цілому економіка міст і містечок

Галицької землі характеризувалась слабкою спеціалізацією ремесла (44 спеціальності) що ще раз підтверджує неповне відокремлення ремесла від сільського господарства, а також специфіку створення міст. Даний факт пояснює і формування цехової організації міст і містечок у другій половині XVI ст., що є значно пізніше ніж в інших регіонах Речі Посполитої і західноєвропейських міст. Цехи існували у більших містах і містечках: Галичі, Тереховлі, Коломиї, Рогатині, Тарнополі, Підгайцях, Снятині, що свідчить про велику кількість ремісників у них і наявність спільних інтересів між ними і купцями, а також про значний взаємний обмін ремісничою і сільськогосподарською продукцією з навколишніми селами, в порівнянні з іншими меншими містечками. Цехові статuti суворо регламентували всі сторони ремісничого виробництва, забороняючи будь-яку підприємницьку ініціативу, що стояло на перешкоді переходу до ринкових відносин вже в першій половині XVII ст.

4. 3. Розвиток міських промислів

XVI ст. – перша половина XVII ст. в історії Європи були періодом значних суспільно-політичних та економічних зрушень, що привели до ліквідації феодальної роздробленості і об'єднання окремих земель у централізовані держави. Основною передумовою утворення централізованих держав був дальший розвиток продуктивних сил, поглиблення суспільного поділу праці і зростання економічних зв'язків між окремими землями. Все це сприяло переходу до більш передових, розвинутих західноєвропейських країн на новий, капіталістичний шлях розвитку.

На XVI ст. припадає зародження капіталістичного виробництва в країнах Західної Європи, хоча спорадичні елементи його з'явилися у XIV – XV ст. в Італії, Нідерландах, прирейнських містах Німеччини. Східноєвропейські країни теж ішли по шляху економічного прогресу, проте повільний розвиток економіки привів до того, що зародження і розвиток нових, капіталістичних відносин відбувався тут в несприятливих умовах. Якщо в країнах Західної Європи друга половина XV ст. –

перша половина XVI ст. були періодом переходу від феодалізму до капіталізму, Східна Європа, навпаки, залишалась ще феодальною. Пристосування в ній феодального господарства до нових відносин спричинило посилення кріпосницького гніту, на відміну від Західної Європи, де розвиток буржуазних зв'язків привів до ослаблення, а потім і до ліквідації кріпосництва. Але незважаючи на різні напрями розвитку, країни Західної і Східної Європи розвивалися не відособлено, а в тісному, постійно міцніючому взаємозв'язку. В країнах Східної Європи феодальна система, на думку професора В.О. Голобуцького, теж виявляла певні ознаки розкладу, що привело, починаючи з кінця XV століття, до посилення відробіткової ренти і кріпацтва, яке означало не зміцнення феодальної системи, а, навпаки, її розклад, обумовлений розвитком товарно-грошових відносин, зародженням капіталізму [200,с.124] Умови для його виникнення і розвитку в Східній Європі були менш сприятливими, ніж на Заході, але й тут, незважаючи на посилення кріпацтва, мануфактурне виробництво виникає вже в XVI ст. Його поява прискорювалась запровадженням у виробництво мануфактурної техніки і виробничого досвіду, запозиченого у передових капіталістичних країнах Західної Європи [200, с.125].

Особливо сприятливим середовищем для виникнення мануфактурного виробництва були міські промисли. Вони вимагали більшої, ніж ремесло, концентрації робочих сил і засобів праці. Промисли не обмежувалися цеховими майстернями, тому були більш придатними для впровадження нових механічних процесів, прогресивних форм організацій виробництва й праці.

Промисли застосовувались за межами міст, але були більш пов'язані з містом, ніж з селом. Промисли постачали місту потрібну сировину. Це були головним чином підприємства засобів промисловості.

На терені міст Галицької землі мали місце такі промисли, як солеварні, водяні млини, броварні, гуральні. Броварні і гуральні включено в ремісниче виробництво міст через брак джерел, щоб проаналізувати їх спосіб виробництва. Досліджені акти дають відомості лише про кількість млинів, млинарських кіл на них, а також кількість гуралень, броварень, солодовень, і число працюючих у них ремісників.

Солеваріння було найбільше розвинутим галицьким промислом, тому про нього збереглося найбільше свідчень в джерелах. Це дає змогу проаналізувати хід видобутку солі, експлуатації солеварень, оплату праці їх працівників, обсяги виробництва.

Галицькі солеварні виникли вже в XIV ст. з огляду на велику кількість соляних ресурсів, а також умов, які сприяли їх експлуатації : багаті лісові ресурси, наявність хороших шляхів.

Сировиною для виробництва солі служила осадкова сіль (суровиця), що залягала на певній глибині під землею. Для добування солі доводилось копати спеціальні колодязі, які називалися вікнами. Біля них розміщувались солеварні (башні, вежі, шопи), що об'єднувалися у жупи. У Галицькій землі була одна жупа – Калуська, і вона об'єднувала всі існуючі солеварні. Так, за даними 1556р. в Галицькому старостві нараховувалось 20 веж, в Коломийському – 132 [79,39]. У них розміщалися сковороди, на яких виварювалась сіль. Більші сковороди називались панвами, менші – черенями, пательнями. Калуська жупа являла собою досить значний виробничий комплекс, яким складався з варниць, соляних колодязів, складів, будинків для робітників, адміністрації тощо [79,40].

Експлуатація веж (солеварень) відбувалась таким способом: ропу (суровицю) з колодязів витягали спеціальними дерев'яними відрами, що називались корзинами або цебрами. Вони виготовлялись з лози, обтягувались волівими шкірами та скріплялись залізними обручами. Корзини з ропою витягували на поверхню конопляними лінвами за допомогою коловоротів (кератів), що приводились у рух кінями, рідше волами, а в деяких випадках й самими людьми. Доставлену ропу набирали у цебри і розливали по залізних сковородах (панвах, черенях). У них при кип'ятінні випаровувалась суровиця, в результаті чого на дні осідали кристали солі.

Сковороди розміщались у варницях. Вони являли собою приміщення, збудоване з колод, покрите тесом без вікон, зате зверху був отвір для виходу з печі диму. Перед входом у варницю прибудовували менше приміщення (пристінки або стіни). В них складали дрова, щоб не намочувались дощем . У варницях крім печей

для сковорід, знаходились помости (полятки) для сушіння солі. В одній варниці, як правило, розміщались одна сковорода. В середньому одна вежа (варниця) коштувала близько 300 злотих, це були на той час значні кошти [76,110].

Для виготовлення однієї панви було потрібно в середньому 100 листів заліза (блях), 30 прутів і стільки ж шин, для одного черена – 30 листів заліза, 8 прутів і 12 шин [178,11]. Панви і черени розміщалися на залізних гаках (клюзах). На одну панву їх йшло – 49 [178,14]. Враховуючи вартість заліза, оплату фурманам (візникам) і ковалям за роботу, одна панва коштувала в середньому 37 злотих і 26 грошей [79,40]. Панви і черені перебували в експлуатації не менше року, потім їх необхідно було ремонтувати. Тому в жупах працювали ковалі.

Для експлуатації варниць використовувалась велика кількість робітників. Серед них існував певний поділ праці. Копання нових колодязів та пошук покладів солі здійснювали помічники (штольники). Їх роботою керував спеціаліст цієї справи – горник, розкопану сіль добували так звані “жабні” робітники, ратні, які працювали біля кератів і піднімали їх на поверхню. При коловоротах трудилися також погоничі. Ними були переважно хлопчики. Сіль виварювали зваричі. Їм допомагали лопатники і рубачі. Крім них, варницю обслуговував численний технічний персонал: кочегари, ковалі, бондарі, в’язальники, дроворуби тощо. Отже, як вважає дослідник Стрішенець М.М, на соляних промислах Прикарпаття існував поділ праці характерний для підприємств мануфактурного типу в їх початкових формах.

На панвах виварювалась дрібна сіль, на черенях “товп’яста” (формована в грудочки) [80,140]. За один день можна було виварити 3–4 панви. З одного вару виходило чотири колоди (міра) продукції [170,54]. На черені за день сіль виварювалась 8 разів, за чотири дні – 10 бочок, за 15 днів – 13, за тиждень – 16 [6,44]. В галицьких копальнях виготовлялась велика кількість солі. За рік в Слободі Маньовій – 1000 бочок солі, Молодкові – 1000 толп солі (з одного вікна) [14,308]. Всього Калуська жупа випускала за рік 2500 бочок солі, що коштувало 2500 злотих. Зокрема, Марковська вежа давала 2000 бочок – 2000 злотих, Молодковська – 500 000 толп солі – 1000 злотих. Крім того, баня в Слободі Маньовій давала 200 000

толп солі в рік, Снятинська вежа – 400 000 толп солі за 800 злотих [16,50]. Як відомо, 500 толп солі рівнялось 1 бочці солі, а вартість 1 бочки дрібної солі рівнялась вартості 1 покладу товпястої солі. Сумарна річна продукція всіх галицьких веж у королівських містах становила 6 700 бочок, що було в той час значною цифрою. Видобуток солі в галицьких містах в XVII ст. був вищим, ніж у XV ст. - XVI ст. Відомо, що в XVст. продукція соляних веж не покривала міських потреб, оскільки значну кількість солі вивозили за кордон.

Продукцію галицьких солеварень, передусім Калуської жупи, вивозили на продаж на Поділля [1,34]. Найбільш поширеним способом перевезення солі був гужовий транспорт. Вози були великі і малі. У них запрягали 2-4 воли [80,116]. Є також відомості про сплав солі човнами та плотами.

Галицька сіль надходила спочатку до Кам'янець – Подільського, а з потім відправлялась до Києва та інших міст. Розвезенням солі займалися прасоли (соляники). У Кам'янець-Подільському торговці мали право продавати сіль лише оптом. Посереднім пунктом було місто Бар [6,300]. Торговці, які возили сіль з галицьких веж, називались коломийцями, чумаками [126,204]. В одному лише місті Ніжині в середині XVII ст. проживало 18 коломийців, які їздили по сіль до Коломиї [1,63]. Коломийські торговці навпаки підтримували тісні торговельні зв'язки з Житомирщиною і Київщиною. З варниць, що розміщувались в селі Нижньому Березові поблизу Коломиї, коломийські купці возили сіль на схід України, зокрема в місто Бердичів [1,100].

За перевезення солі купці сплачували мито. На жаль, ніде в джерелах не згадувалась сума мита. Відомо тільки, що сіль була найважливішим джерелом доходів міських урядів. Доходи з жуп мало не тільки панство, а й духовенство. Ще в 1424р. король Владислав II Ягеллон дозволив львівському архієпископу брати з Калуської жупи 200 гривен в рік [9,86]. Королі давали також пенсії з обороту жуп приватним особам, які заслужили перед державою. Шляхта в 1634 р. вимагала, щоб в майбутньому король не зменшував доходів панства з руських жуп [14,262]. Як бачимо, галицькі солеварні давали значні прибутки панівним станам.

Міри солі були різними. Найбільш поширені – колода, півмірок, віртель, гарнець. У жупах вони були неоднаковими. Так, на території Руського воєводства розрізняли галицьку, дрогобицьку, львівську, перемишльську і стрийську колоди [187,94]. Віртелі і гарнці теж мали різні величини. Формована сіль мірялась мірками. Одна півмірка налічувала 1000 грудочок солі, шість півмірок склали колоду. Ціну на сіль установлювала адміністрація жуп. В середньому в усіх жупах бочка дрібної солі коштувала 18 грошей, формованої – 14 [70,54]. Ціна за межами жуп не збігалась і залежала від відстані і величини оплачених мит. Вартість бочки солі доходила до 24 грошей і більше [81,45]. Розрізняли сіль бочкову і суху.

Сіль була важливим предметом не тільки місцевої торгівлі, але й закордонної. Її вивозили в Росію, Польщу, Білорусію, Литву, Угорщину. Уже в 1400 р. до Москви відправився великий караван українських купців з коломиїською сіллю [37,108]. З відписки белгородського воєводи О.Тургенева в Посольський приказ за 1638 р. дізнаємося, що в Белгород безперервно приїжджали з сіллю українські купці. Тому виникла необхідність побудувати для них “гостинний двір” [46,85].

Продукція соляних промислів надходила і на територію Білорусії [3,400]. Багато купців з сіллю прибувало до Могильова, Гродно та інших міст [3,414].

Основним центром відправки солі за кордон було місто Перемишль [129,115]. З варниць Прикарпаття кожного року сюди надходило багато продукції. В 1565р., наприклад, з Дрогобицької, Калуської та інших руських жуп, на склад міста надійшло 12 тис. бочок солі [129,116]. З них Перемишльському костьолу віддано 30 бочок, архідияконові – 9 та ін. Всього подаровано було 150 бочок. Іншу частину, принаймні 2050 – 2060 бочок, продавали по 12 грошей за бочку, решта біля 10 тис. бочок відправлено за кордон. Річками Вісла і Сян сіль сплавлялась до Бидгоща [79,44]. Для сплаву 10 – 12 тис. бочок потребувалось 60 великих човнів (шкютів) та більше. Один шкут вмщав в середньому 100 бочок. Сплав тривав більше 4 тижнів. Витрати на його здійснення становили 6 тис. злотих [178,61]. Потім вони компенсувались за рахунок дорожчої реалізації солі. Якщо бочка на місці

виробництва продавалась за 20 – 25 грошей, то у Бидгощі на ринку - за гривну, тобто майже вдвічі більше [178,70].

У Галицькій землі вже з XV ст. солеварні були значним джерелом доходів галицьких старост, що керували державними варницями, які знаходились в основному в Галицькому старостві. З королівських веж, які розташовувались біля міст, найбільш відомими є солеварні Калуша, Маркової, Молодкова (Галицьке староство).

Перші відомості про Калуську жупу походять з першої половини XV ст. (1447р.) [124,5]. В 1464 р. Казимир Ягеллон подарував калуському костьолу 1 башню з 2 черенами [124,10]. Баня залишалась у власності костьолу і в наступні століття. В 1533 р. в околиці Калуша були діючими 2 варниці солі [17,723]. Подальший розвиток копалень можна простежити на підставі люстрації 1565 р. Вона свідчить про наявність декількох соляних вікон. Три з них належали старості, а інші - приватним людям [19',56]. Люстрація 1629 р. згадує про “доходи і пенсію з калуських веж католицького ксьондза” [19',84]. Під час визвольної війни 1648 – 1657 рр. вежі були знищені і тому люстрація 1661 – 1664 р. згадує тільки три башні (одна з них – ксьондза) [2,240].

Значна кількість соляних веж була в Молодкові і в Марковій. Видобуток солі почався тут в другій половині XVI ст. В Молодкові було тоді “2 панських вежі і 10 – людських” [14,37]. А в 1627р. при обох містечках було 2 вежі і 3 – Маньова, названа за монастирем у цій місцевості [17,400]. Галицькі вежі експлуатувались тільки з дозволу короля. З найдавніших часів давались дозволи дідичам віддавати солеварні в оренду під застави. Влаштування і експлуатація веж була дорогою справою, дідичі віддавали їх в оренду багатим городянам. В 1565 р. всі галицькі вежі орендував якийсь галицький міщанин [1,14]. В 1627 р. вежі біля міст Молодків і Маркова були віддані в оренду на 3 роки за 15 тис. золотих “з дозволу короля, Федорові і Петрові Ляковичам” [6,381].

Багаті селяни теж володіли вежами. За даними ревізій 1665 р. в Галицькому старостві нараховувалось 20 селянських веж. Відомо 9 селянських варниць біля Галича [3,468].

Дідичів, які керували королівськими жупами, називали соленьярами, або жупниками. Їх помічників називали піджупниками, а в снятинських вежах – горниками [126,200]. Приватні соляні вежі були у містах Уторопах, Гвіздцеві, Косові, Ділятині (Коломийське староство). Уторопська вежа відома ще з XIV ст. Перша згадка про неї походить з 1367р. [130,4]. З 1606 р. тут експлуатувались ще 2 соляних вікна [124,45]. Про Гвіздецьку вежу, яка виникла в 1457 р. [45,60], немає згадок в документах XVII ст. Косівські вежі з 30 черенами спочатку були державними [124,40], а з 1565 р. їх зайняли магнати Язловецькі [124,41]. В 1628 р. Косів з навколишніми селами і солеварнями було віддано в оренду Станіславському, терміном на 3 роки за 11 000 злотих [19',120]. В Ділятині сіль виготовляли з XVIст. [29,74].

Після видання Стефаном Баторієм устави 1576 р., яка дозволяла приватним особам експлуатувати копальні в своїх маєтках, солеварні стали предметом купівлі і продажу [12,30].

Шляхта і духовенство охоче здавали в оренду міщанам і багатим селянам засипані вежі чи ще не експлуатовані, що вимагало значних коштів. Так, наприклад, в селі Нижні Ключі біля Коломиї тримав в оренді 5-6 років засипане соляне вікно коломийський аптекар Матик. Біля 1589 р. він відкрив його і сам експлуатував [18,131].

Строки оренди варниць були різні. Як бачимо, міщанин Матик тримав вежу в оренді 5 – 6 років. Після нього її взяв його сусід Григор на 9 років [18,132]. В 1627 р. варниці біля Маркової і Молодкова орендувалися ще три роки [125,66]. З 1628 р. Косів з селами і солеварнями орендував шляхтич Станіславський теж три роки [31,354].

Найчастіше солеварні орендувалися на півроку або рік. Потім оренда знову поновлювалась. Форма орендної плати була грошова і натуральна, що вимірювалась виготовленою продукцією – сіллю. В 1565 р. дві вежі біля Галича, в яких розміщувалися панви, орендувалися за 90 злотих і 15 возів солі [15,227]. Якщо

рахувати кожний віз солі по 2 злотих, то сума всієї оренди становила 120 злотих. Дві вежі біля Калуша міщани Іван та Левко орендували за 84 злотих, або по 42 злотих за кожну. За оренду всіх солеварень Косова Станіславський платив 11000 злотих. Брати Ляховичі платили за оренду веж у Марковій і Молодкові 15000 злотих. Орендна плата за одну солеварню становила в середньому в рік від 18 до 42 злотих.

На варницях працювали наймані робітники та селяни навколишніх сіл. Кваліфіковані робітники (зварич, лопатник і рубач) були переважно найманими [29,240]. Тільки жупники, горники і ковалі отримували сталу плату. В Снятинських вежах їм платили за 12 тис. топл солі 5 грошей і 9 динарів [193,110]. Крім того, частину винагороди вони отримували натурою. Люстрація Коломиї 1570 р. зазначає, що зваричі продавали сіль на ринку і дохід міста від цього становив 10 тис. злотих у рік [2,91]. Рубачеві платили – 6 грошей зарплати [129,2]. Кочегарові, що топив пічку у вежах, за тиждень роботи виплачували по 8 грошей, якщо ж він один раз загасить вогонь у пічці – 7 грошей, якщо три рази – лише чотири [129,2].

Варниці обслуговував численний технічний та допоміжний персонал, значна частина якого була найманою. Ковалеві за виготовлення одної панви платили 3 злотих, череня – 2, за ремонт череня чи панви – 6 грошей, за виробництво гаків до сковорід – пів-гроша за кожний [11,83]. Бондареві за виготовлення бочки для солі платили 4 – 5 грошей, набивачеві за набивання 100 бочок солі – один злотий [11,85]. Ратні робітники, так звані кератові отримували за 100 бочок солі – 1 злото і 15 грошей [11,89].

Виробництво солі вимагало значної кількості дров. Дрова до варниць доставляли наймити та кріпосні селяни. За кожну фіру (віз) їм платили 2 – 3 гроша. В зв'язку з цією потребою в 1602 р. між Молодковим і Марковою було створене нове село Бабче. Згідно з локаційним привілеєм Сигізмунда III, виданим Андрію Лозінському, “селяни з півлановим господарством зобов'язані 12 років возити 12 підвод з деревом для Молодкової жупи” [177,69]. І в люстрації 1628 р. с. Бабче фігурує поряд із солеварнями Молодкова і Маркової [33,101].

Наведені вище факти свідчать, що на королівських варницях застосовувалась переважно наймана праця. За даними дослідника Стрішенця М.М., відомо, що число робочих днів, відпрацьованих найманими людьми, становило майже 63%. Кріпосна праця займала 29% і використовувалась переважно, на допоміжних роботах [76,9].

Наймити, селяни і міщани з грошовою оплатою праці використовувались і при транспортуванні солі на великих човнах (шкутах). За сплав шкута з сіллю до Перемишля платили всім робітникам по 30 грошей, а за доставку порожнього з одного місця до іншого – 6, для сплава одного шкута потрібно було 13 чоловік. У це число входив ротман (старший) і його помічник [6,48]. Щоб сплавити 60 шкутів, потрібно було 660 чоловік, 32 ротмани, 9 лодників, 6 писарів, 3 сигнальники, 3 кухарі, 6 бондарів. Вимагалось щонайменше 720 чоловік [6,49]. Чисельність людей в деякі роки була і більшою.

Кожному робітникові, зайнятому на сплаві солі до Перемишля чи Бидгоща, давали на день по 0,5 гроша на хліб. Загальна сума витрат за день лише на хліб становила 11 злотих, 29 грошей, 9 динарів [178,104]. Сторожам човнів платили за рік 26 злотих, ковалям – 24 злотих, пічникам – 30 злотих, гребцям по 3 злотих кожному [6,50]. Сума витрат, пов'язаних зі сплавом 60 човнів до Перемишля, становила 719 злотих, до Бидгоща – 6 тис. [6,68]

Грошову оплату одержувала і адміністрація жуп. На чолі жупи стояв жупник. Він здійснював керівництво всім виробництвом і отримував за рік, по 160 злотих. Піджупникові платили за кожний тиждень роботи 12 грошей, на сукно давали 8. Загальна плата щорічно становила 28 злотих і 24 гроша. На челядь адміністрації та на 6 писарів на рік виділялось 433 злотих і 5 грошей [80,120].

З них візникові, який возив супника в кареті, та на потреби гостей давали в рік по 64 злотих. Послужникам, що ходили до феодалів, міщан і селян та виконували інші розпорядження жупника, платили по 50 злотих кожному. Скарбникові, котрий міряв і видавав сіль, а також займався закупкою необхідних матеріалів, обладнання для виробництва, платили в рік по 12 злотих, на сукно давали 4. Загальна річна сума таких витрат складала 16 злотих. Писареві, що фіксував кількість надходження дров до варниць і видавав кочегарам, разом з їх помічниками видавали в рік 16 злотих, на сукно – 4 гроші.

Всього 4 злотих і 3 гроші [80,180]. Сторож за охорону варниць одержував в тиждень по 4 гроші. У рік йому виходило 6 злотих і 28 грошей. Двом сторожам мостів біля Перемишля, разом з грошима на сукно, давали щорічно по 32 злотих, третьому, що працював ще в день на складі, платили, разом з вартістю сукна, по 20 злотих [6,61-63].

Харчуванням робітників та іншими господарськими питаннями відав економ. Він мав помічника в особі підеконома. Вони завідували броварнями, корчмами, кухнями, житлом працівників, ставами, городами, лугами, що розміщувались недалеко від варниць. Обслуговуючий персонал також отримував грошову плату. Кухареві платили на рік 5 грошей, на сукно давали 4 злотих. Сума всієї оплати за цей час складала 12 злотих і 20 грошей [6,64]. Пекарям за тиждень роботи давали 4 гроша, кочегарові – 3. На рік останньому виходило 5 злотих і 5 грошей. Візникам дров за тиждень роботи платили по 4 гроші, за рік – 13 злотих і 26 грошей. Солоникам, пивоварам та їх помічникам на придбання цебрів, бочок для м'яса, капусти, зерна, кухонного посуду, дров до кухні та інше виділялось в рік 230 злотих [6,59-64]. Все це свідчить про те, що на галицьких солеварнях широко використовувалась праця наймитів. Навіть на селянських промислах обсяг робіт був таким значним, що й багатосімейному селянинові не під силу було справитися з виробництвом продукції без використання наймитів. Щоб виварити сіль тільки на одному черені потрібно було щонайменше 5-7 чоловік. Крім того, для організації виробництва необхідно було здійснити значні попередні роботи: викопати колодязь для сукровиці, виготовити прилади для її витягування на поверхню, поставити печі, черені, встановити керати, заготовити бочки для солі, побудувати вежі тощо. Щоб доставити до солеварні дрова та продати сіль необхідно було мати ще й транспорт. Звісно, організувати таке виробництво селянин міг лише за допомогою використання праці наймитів. Вони одержували переважно грошову оплату праці. Зустрічалися випадки розрахунку з ними натурою (сіллю і утриманням). Натуральна оплата значно скоротилась після 1565 року, коли на вежах відмінили кухню і стали видавати наймитам на харчування певну суму грошей.

Крім наймитів, на жупах працювали кріпосні селяни, на яких, разом з “жупним урядником”, витрачалось у рік по 550 злотих [8,63]. Праця кріпосних застосовувалась

переважно на допоміжних роботах. Феодальні елементи в солеварному виробництві були незначними і зводилися лише до обов'язків феодалів королівських земель доставляти до варниць дрова.

Отже, в солеварному виробництві галицьких міст XVI ст. – першої половини XVII ст. виступали типові мануфактури в їх початкових формах. Як вважає історик М.М.Стрішенець, у них були елементи капіталізму.

Крім солеварних промислів, у галицьких містах були поширені водяні млини. Цьому сприяли природні умови, багаті на річки та стави.

Існували млини для виробництва борошна, круп, пиляння колод на дошки та бруси, виробництва паперу, одержання олії, фолювання шкір.

Найбільше даних про млини і млинарські жорна (посади) збереглося у актах Тереховлянського повіту. Уривок податкового реєстру 1628р. згадує 16 міських поселень пов'язаних із даними промислами, із загальної кількості - 24 міста у цьому повіті. У чотирьох містах повіту, а саме: Тереховлі, Золотниках, Буданові, Косові існує брак даних про кількість млинів. В інших містах на підставі реєстру було 15 млинів із 35 мучними жорнами і 2 ступами [103,54]. Так, на одне місто, яке мало млин, припадало по 3 мучних жорна. Відомості про це записані в 1628р., тобто безпосередньо після татарських нападів, що й пояснює відсутність даних про наявність млинів у містах названих вище (див. Додаток С).

Свідчення про існування млинів у цих містах перед татарськими наїздами подає податковий реєстр 1607р. і інвентар Буданова 1614р. Так, податковий реєстр зберігає дані про один млин в Золотниках - на 3 мучних жорна, а також 1 млин в Тереховлі - на 4 мучних жорна і 1 ступцю [177,40]. Інвентар Буданова 1614р. називає 3 мельників, припускаємо, що там був млин на 3 жорна [144,10]. З інших документів довідуємося про існування млинів в Баворові на 3 жорна, Буцневі - на 2 мучних жорна і одну ступню, одного млина в Заблотові. Аналізуючи додаток С, бачимо що в містах Тереховлянського повіту переважали малі млини, (1-2 жорна), а середні млини на 3-4 жорна були у Баворові, Нижборку. Буданові, Золотниках, Купчинцях, Буцневі, великі млини на п'ять і більше жорен були у таких містах як Яблунів, Янів, Копичинці, Тарнопіль, Тереховля.

Про млини у Галицькому повіті є дуже скупі дані, що стосуються 16 міст (при загальній кількості 36 міст). Найбільше млинів було у Галичі. Податковий реєстр 1609р. згадує про два млини у Галичі, і інвентар 1628р. знову свідчить про наявність двох млинів. Докладно аналізуючи різні документи – люстрацію 1570р. і джерела 1661-1664рр. – робимо висновок, що в Галичі в 20-х рр. XVII ст. було що найменше три млини з 7 мучними, 2 ступними, 2 валяльними жорнами.

В інших 15 містах можемо встановити кількість млинів на основі різних згадок в інвентарях і податкових реєстрах. Так, крім Галича, по кілька менших млинів мали Бариш, Тлумач, Тустань; по одному млину - Більшівці, Букачівці, Хотимир, Калуш, Монастириськ, Підгороддя, Підгайці, Золотий Потік, Рогатин, Васючин, Вербів, Войнилів.

У Коломийському повіті в 20-х рр. XVII ст. після татарських нападів на Покуття, млини існували в п'яти містах: Ділятині, Коломиї, Кулачківцях, Снятині, Заваллі.

У всій Галицькій землі млини існували щонайменше в 40 міських поселеннях, що становить 50%. Переважали млини з мучними жорнами, але були і ступи для виробництва каш. Припускаємо, що в містах які, мали ступи (Бариш, Біле, Більшівці, Буцнев, Копичинці, Купчинці, Теробовля, Хотимир, Галич, Калуш, Підгороддя, Підгайці, Вербів, Коломия), існувала спеціальна категорія ремісників - крупарів.

Млини для валяння сукна зустрічаємо рідше. На підставі різних даних можемо встановити, що млини цієї категорії були в багатьох міських осередках, а саме в центрах шкіряного і ткацького ремесел: Галичі, Рогатині, Чорткові, Вербові.

Як бачимо, найбільш розповсюдженим у галицьких містах були млини на 2 –3 жорна (посади). Хоча зустрічаються і з більшою кількістю їх. В 1628р. у млині під Тернополем знаходилось 7 посадів, у Яблуневі – 6.

За даними професора І.Д. Бойка один посад обслуговувався двома – трьома робітниками [8,70]. Звідси виходить, що в млинах на 6 – 7 посадів працювало від 12 до 21 чоловіка. Така чисельність зайнятих людей давала змогу здійснювати розподіл праці в процесі виробництва. Історичні джерела, як правило, не згадують професії робітників мукомольного виробництва, об'єднують їх під загальною назвою мельники. Але дана

обставина не виключала наявності розподілу праці в процесі виробництва, механізація якого здійснювалась за допомогою енергії водяних коліс. Вони використовувались не тільки для розмелу зерна, шеретування та його товчення, але для валяння сукна, пиляння колод на дошки та бруси, виробництва паперу, одержання олії, приведення у рух молотів на руднях, нагнітання повітря при виплавці заліза тощо. В 1620 – 1627 рр. XVII ст. в Галичі знаходилось 3 млини на 7 мучних жорен, 2 ступи для шеретування крупів, 2 валюші (валила для виробництва сукна з овечої шерсті та гунь) [176,243]. Крім того, тут розміщувалися солодові ступи, що мололи солод. Подібний млин був і у Тереховлі, що мав 4 жорна, що мололи зерно і солод, і 1 ступу для крупів [79,162]. Названі млини становили своєрідні комбіновані підприємства, вимагали більшої порівняно з цеховим ремеслом кількості людей і неглибокого поділу праці. Це була кооперація людей, що ґрунтувалась на поділі праці.

Для вивчення соціально-економічної природи млинів, важливо з'ясувати питання чи вони експлуатувались безпосередньо власниками, чи здавались в оренду. Аналіз збережених документів говорить про те, що заможні власники віддавали перевагу оренді. Млинів, що не перебували в оренді, було мало. До них відносилися, перш за все, промисли селян і міщан.

Багато млинів, які знаходились у королівщинах, викупляли багаті люди, тому що їх експлуатація вимагала значних коштів. Так, наприклад, в 1629р. млини в Коломиї і Галичі орендували галицькі євреї [24,373]. В 1565р. два заклади на р. Прут біля Коломиї тримали в оренді міщани Галича. Оренда була довгочасною – на кілька років: один, два, три та більше. В XVI ст. оренда млинів найчастіше була один – два роки, в першій половині XVII ст. – три.

Розмір орендної плати був різним: він залежав від кількості мучних коліс (жорен) і ступ, та від того, скільки часу працював млин. У 1620р. галицькі євреї орендували млин в Коломиї і Галичі за 3000 злотих в рік [21,125], два заклади біля Коломиї (1565р.) були віддані в оренду за 80 злотих або кожний по 40 [1,17]. В XVI ст. орендна плата за один млин становила в середньому 20-40 злотих, в першій половині XVII ст. – 60-70.

В ролі орендарів виступали і мельники – керівники і організатори виробничого процесу на млинах. Під їх керівництвом здійснювалась побудова закладу, а після спорудження вони ставали їх орендарями. Свідчення про мельників збереглись у інвентарі Буданова 1614р., який називає 3 представників цієї спеціальності [16,481]; інвентарі Копичинець, де був 1 мельник [18,250]. Також інвентар Вербова 1622р. згадує 2 мельників серед півланників і одного – серед загородників [21,360].

Мельники платили власникові податок – $\frac{2}{3}$ доходу, а решта прибутків залишали собі і від виконання повинностей були звільнені. Інколи вони платили чинш – податок грошима. Ці робітники часто ще й займалися землеробством і мали наділ землі від поля до 1 лану.

Підсумовуючи вищесказане, ми дійшли певних висновків:

Водяні борошномельні млини галицьких міст XVI ст. – першої половини XVII ст. переважно на один – два жорна. На п'ять та більше жорен зустрічалися дуже рідко. Власниками закладів виступали феодала, селяни, міщани, духовенство. Поширеною формою організації виробництва служила оренда. В XVI ст. переважала оренда на один – два роки, в першій половині XVII ст. – на три роки та більше. Орендна плата за млин на один – два жорна складала від 20 до 70 злотих. Найбільш великі водяні борошномельні млини за характером виробництва перебували на стадії переходу від простої кооперації до початкових форм мануфактури.

Солеварні промисли були найбільш розвинуті на терені міст Галицької землі порівняно з іншими міськими промислами. Важливе значення мало те, що в XVI ст. – першій половині XVII ст. власниками цих промислів були представники різних прошарків населення (купці, шляхта, міщани, селяни). Найбільшою часткою в економічному відношенні володіла держава (король). Це зумовило широке використання найманої праці. Але феодальні порядки, фільварково-панщинна система змушувала використовувати ще й кріпацьку працю. Отже, в солеварному виробництві галицьких міст другій половині XVI ст. – першій половині XVII ст. виступали початкові форми мануфактур – змішані, на основі найманої і кріпацької праці.

На основі вищевикладеного матеріалу ми можемо зробити певні висновки щодо четвертого розділу нашого дослідження:

Міста Галицької землі мали оборонний і аграрний характер, про що свідчить розвиток таких ремесел, як будівельно-керамічне, харчове, металообробне, шкіряно-хутряне, деревообробне.

Найбільш розповсюдженими були:

- будівельно-керамічне ремесло (у 38 містах);
- харчове (у 29 містах);
- металообробне (у 22 містах).

Найчисленнішу групу ремісників становили мулярі і теслі, які працювали у 36 містах, на другому місці – кушніри – 19 міст, і на третьому – ковалі і шевці – 18 міст. Цей факт ще раз підтверджує специфічну категорію міст.

Міста Галицької землі характеризувалися слабкою диференціацією ремесла у другій половині XVI ст. – першій половині XVII ст. Нараховувалось 44 ремісничі спеціальності. Найбільш спеціалізовані були такі ремесла: будівельно-керамічне і харчове (7 спеціальностей), металообробне, шкіряно-хутряне, обслуговуюче (по 6 спеціальностей).

Із загальної кількості міст виділяється декілька розвинутих ремісничих центрів: Галич (31 ремісничі спеціальності), Рогатин – 27, Терехівля – 25, Буданів – 21.

Відсоток ремісничого населення галицьких міст становить приблизно 28%, а кількість осіб, пов'язаних з ремісничим виробництвом, разом з членами родин складає від 3650 до 3830 осіб.

Цехова організація Галицьких міст сформувалась у другій половині XVI ст., що є значно пізніше, ніж в інших регіонах Речі Посполитої і західноєвропейських містах. Цей факт ще раз підтверджує неповне відокремлення ремесла від землеробства у містах, що й викликало невелику кількість галицьких цехів і їх пізнє виникнення.

Цехи існували у більших містах: Галичі, Терехівлі, Коломії, Рогатині, Тернополі, Підгайцях, Снятині. Це свідчить про велику кількість ремісників і наявність спільних

інтересів між ними і купцями у даних містах, а також про більший, ніж у малих містечках, обмін між містом і селом.

Цехові статuti Галицьких міст, на відміну від міст Львівської і Перемишльської земель не містили ніяких обмежень для майстрів української національності, а також не забороняли збільшувати кількість ремісників у цехах. Даний стан речей визначав мобільніший характер відносин між представниками різних національностей у містах Галицької землі порівняно з іншими регіонами Руського воєводства.

Цехи суворо регламентували всі сторони виробництва: закупівлю сировини, кількість готових виробів, їх якість, продаж, вихід майстрів за межі встановлених норм карався штрафами і усуненням з цехів, тобто всіляка підприємницька і творча ініціатива заборонялась різними пунктами статуту, тому, на нашу думку, цехова організація вже в першій половині XVII ст., стояла на перешкоді капіталістичним відносинам.

Позацехові ремісники, так звані партачі, яких не приймали в цехи з огляду на майнове становище чи іншу релігійну приналежність, мали більші можливості впроваджувати нові технічні досягнення, цим самим нарощувати виробництво, що заборонялось у цехах. Партачі працювали у юридиках на замовлення шляхти і духовенства, або ж купців, які роздавали їм сировину, тому були зацікавлені у виготовленні більшої кількості продукції, за яку вони отримували відповідну плату. Отже, ми вважаємо, що окремі партачі були найманими робітниками, тобто елементами перших розсіяних капіталістичних мануфактур.

Найбільш розвинутими промислами на базі міст Галицької землі були солеварні, які знаходились в руках держави, а також в приватних: купці, шляхта, міщани, селяни. Переважання державної частки у солеварнях зумовлювало використання найманої праці, а це в свою чергу – зростання обсягів виробництва і збуту продукції.

Застосування на галицьких солеварнях найманої праці поряд з кріпацькою свідчить про те, що саме солеварне виробництво було початковою формою мануфактури у Галицькій землі на терені міст.

РОЗДІЛ V

РОЛЬ ГАЛИЦЬКИХ МІСТ У ВНУТРІШНІЙ І ЗОВНІШНІЙ ТОРГІВЛІ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ.

Розвиток сільського господарства, ремесел, промислів у містах Галицької землі у другій половині XVI ст. – першій половині XVII ст. зумовлював поживлення внутрішньої торгівлі, розвиток і поглиблення територіального поділу праці, який сприяв утворенню більш тривалих економічних зв'язків між окремими галицькими містами, іншими землями, і воєводствами.

Міську торгівлю потрібно досліджувати через поєднання різних важливих аспектів: політичного, економічного, географічного. Політичний фактор, тобто перебування Галицької землі в складі Речі Посполитої, безпосередньо впливав на розвиток торгівлі. Адже, відомо, що в першій половині XVII ст. починається період політичного і економічного занепаду Речі Посполитої, який призводить до зростання свавілля шляхти, слабкості королівської влади, економічної нестабільності міст і міщанства, що відбивається негативно на статусі внутрішньої торгівлі. Адже шляхта прибирає до своїх рук внутрішню і зовнішню торгівлю, встановлює контроль над шляхами сполучення, цінами на товари, стягує непомірне мито, чинить безчинство і свавілля. Географічний фактор теж має велике значення для темпів розвитку міст і торгівлі. Тут важливою умовою є наявність виходу в море. Галицька земля була позбавлена цієї ознаки, на її території була одна артерія, яка пов'язувала її із Чорним морем — р. Дністер, і її притока р. Золота Липа, але вона не відігравала такого важливого значення, як Буг, Сан, Вісла у інших землях.

Для внутрішньої торгівлі велику роль мали державні сухопутні торговельні шляхи, які з'єднували Галицьку землю з Львівською і Перемишльською, а також окремі галицькі повіти між собою. Так, із Львівської землі вело декілька шляхів. Перший — зі Львова через Ходорів — Букачівці — до Галича. Другий — Львів — Стреліська — Рогатин — Галич. Третій з Долини до Калуша [19',110]. З Поділлям Галицьку землю

з'єднував сухопутний шлях через Монастирськ — Бучач — до Кам'янця-Подільського. У Перемишльську землю вів шлях на південь від Дністра: і з Галича — на Перемишль — Жидачів — Стрий — Дрогобич — Самбір [19',115]. Міста Тереховлянського повіту: Тернопіль і Тереховлю зв'язували з Галичем і Коломиєю — центрами обох повітів окремі шляхи.

Транспортування товарів здійснювалося не лише державними шляхами сполучення, але й приватними дорогами, які належали шляхті. Власникам доріг було дуже вигідно, тому що вони мали спеціальний привілей на збір дорожніх мит. Мита призначались на побудову нових шляхів сполучення і ремонт старих. Дуже рідко ці кошти використовувались у необхідних цілях. Даний факт знайшов відображення в інструкції шляхти Руського воєводства, даній послам на великий сейм 1638р.: "...є багато таких, які беруть мито і не ремонтують доріг, тому і просимо у непривілейованих відібрати це мито" [14,256].

Свідченням зростаючого свавілля шляхти було те, що власники окремих земель, часто, не маючи привілею на мито, змушували купців віддавати їм частину товару, або й насильно звертали з основного шляху, щоб вони їхали через їхні міста і села, де під виглядом стягнення мита теж забирали товар. Так, в документах часто зустрічаються скарги купців на галицького каштеляна Яна Гольського, який при допомозі своїх слуг примушував їх їхати через його села [86,774].

Як бачимо, безчинства шляхти на торговельних шляхах, негативно впливали на розвиток торгівлі. Грабунками займалися як окремі дрібні шляхтичі, так і цілі загони коронного війська, а також галицькі старшини. Дані судження знаходять підтвердження у скаргах, які постійно надходили до гродських судів. В 1596р. до Галицького суду поступила скарга дрібного купця Андрія Стельмаха із Зав'ялова на Гаспара Понятовського, який разом з товаришем напав на нього недалеко від с. Буховського, забрав товар, який включав: 10 сукон, 4 фартухи, 12 рукавичок, 20 сорочок. Купець захищався і в результаті був поранений [13,401]. В 1605р. в Тереховлянський грод поступила скарга на шляхтича Волського, який разом із загоном напав на купецький караван недалеко від Тереховлі [86,320].

Королівська влада, не дивлячись на свою слабкість перед шляхтою, спробувала врегулювати її безчинства. Так, 5 березня 1628р. король видав універсал, звернений до старост, дідичів, міських рад, де наказував суворо розправитися з порушниками порядку. В універсалі говорилося: «Знаходяться такі свавільники, які чинять розбій на дорогах, насильно забирають в купців товари, коней... щоб така сваволя не продовжувалась і була наказана,... щоб тих розбійників ловили, чинили суд над ними згідно зі своїми обов'язками» [18,30].

Зупинимося детальніше на внутрішній торгівлі міст Галицької землі. Відомо, що її обсяг був значно менший ніж закордонної і транзитної, але якщо в першій брали участь переважно багаті купці, то у внутрішній були задіяні всі верстви галицького населення, а особливо селяни і міщани.

Предметами внутрішньої торгівлі були як товари місцевого походження – воли, коні, збіжжя, сіль, шкіри, риба, ліс, мед, віск, сукно, так і привізні вироби з Волощини, Угорщини, Молдавії, Греції, Туреччини, Росії.

Торгівлею волами займалися шляхтичі і міщани. Про її обсяг свідчать зізнання шляхетських слуг у гродських судах. Згідно з цими даними річний продаж волів в Галицькій землі коливався від 9627 голів у 1611р. до 987 — у 1625р. Найбільший продаж волів із шляхетських маєтків, названий поволовщиною, спостерігався у 1601 — 1614р.р. і 1633 — 1637р.р. під час спокою на південно-східних кордонах Речі Посполитої. Найменший продаж волів відмічений під час татарських нападів у 1617 — 1629р.р. [50,811,830-832].

Худобу міщан теж переправляли на Захід (не менше тисячі голів). Відомості про продаж волів міщанами є лише фрагментарними у гродських актах, але відомо, що міщани не були звільнені від оплати.

З різних даних відомо, що найважливіша роль в торгівлі волами належала снятинським купцям. Так, вагомим є те, що через Снятин проходив так званий “воловий шлях”, яким гнали тисячі волів з Молдови і Волощини до Польщі і Німеччини, Снятинським купцям теж значно перешкоджали безчинства шляхтичів. В 1619р. купці скаржилися на старосту Стефана Потоцького – Фелінського, “який вимагає сплати

незвичних податків і забирає волів, коли вони їдуть на ярмарок у Ярослав, через його володіння.” Король відповів на цю скаргу відповідним мандатом від 8.03.1619р., у якому наказував Потоцькому “ заборонити своїй челяді грабувати міщан і вільно пропускати їх через свої володіння” [84,165].

Крім снятинських міщан в торгівлі волами брали участь і міщани Борщева, Буцнева, Янова, Кулачковців, Мартинова, Підгайців, Тернополя, Теремовлі, Єзуполя. Найбільші ярмарки, де торгували волами, були у Борщові і Снятині [95,64].

Перешкодою у торгівлі волами для міщан було мито. В 1660р. воно було підвищене галицькою шляхтою. У постанові йшлося, що “всі купці, які гонять волів на Поділля, повинні платити 15 польських і мазовецьких грошей і по 5 грошей в кожній коморі Корони” [14,18]. Деякі міщани заключали угоди з шляхтичами, щоб уникнути обтяжливих сплат.

На початку XVII ст. спільну торгівлю волами здійснювали теремовлянський міщанин Станіслав Кухлінський і шляхтич Валентин Озімінський. Вони закупили партію волів на 2000 злотих і погнали їх до “Кракова, потім до Олесна, і аж до Врацлава”. Але міщанин не повернувся додому. Його дружина поскаржилася на шляхтича, що він пограбував і вбив її чоловіка [138,74].

В 1646р. угоду про торгівлю волами уклали вірменський купець із Снятина і шляхтичі — Скороденський і Терлецький. Разом вони закупили в Сатанові 101 вола по 40 злотих за штуку [101,28].

Набагато менше значення відігравала торгівля кіньми в Галицькій землі. В актах про це збереглися скупі відомості. В 1601р. Миколай Рочинський погнав на продаж до Ярослава 30 коней. В 1609р. Францішек Косінський погнав на ярмарок до цього ж Ярослава 37 коней. В 1633р. шляхтич Кухарський послав на торг 50 коней [14,68,74]. Проаналізувавши всі акти, бачимо, що торгівля кіньми перебувала переважно в руках шляхти, а також те, що найбільший ярмарок для продажу коней був у Ярославі Львівської землі. Великі ярмарки у Галицькій землі були у Бучачі, Снятині, Букачівцях [95,115,123].

Широко розвинутою в Галицькій землі була торгівля збіжжям, яка теж в основному перебувала в руках шляхти. Збіжжя збиралось з шляхетських фільварків, з числа натуральної ренти селян і мешканців малих міст і вивозилась шляхтою на публічні місцеві ринки в Потоці, Рогатині, на ярмарки до Городка, Сокаля, Стрия, Львова [127,54-56,62]. У деяких маєтках у підданих був обов'язок — відправляти збіжжя на ярмарок до Львова, і вважався він сталою повинністю. Такий обов'язок був покладений на селян с. Млиничі в Тереховлянському повіті, які згідно з інвентарем повинні були раз в рік відправити підводу із збіжжям до Львова [85,76].

Торгівлею збіжжям займалися також і селяни. Вона обмежувалась місцевими ринками. Наприклад, в Тереховлянському гроді збереглося свідчення возного, що у селян Мацька з Богданівки, Олекси і Матвія з Богданівки в день ярмарку у Тернополі було насильно забрано 5 мац жита... Деякі селяни спеціалізувалися на обмінній торгівлі. Вони возили сіль на Поділля, а привозили звідти збіжжя [105,86].

Виробництво сільськогосподарської продукції не задовольняло потреб галицького населення. Частина збіжжя привозили з Поділля і інших воєводств, де воно було значно дешевше, ніж тут в Червоній Русі. Зерном торгували і селяни, і шляхтичі, і міщани Красилова, Скіндерполя, Райгороду, Буданова.

Перевезення збіжжя теж було справою небезпечною. Так, до Тереховлянського гроду в 1637р. поступила скарга слуги Констянтина Вишневецького на Євгенію Тишкевічову, яка підіслала козаків, які напали на підданих Вишневецького, що перевозили збіжжя з фільварку Мопачинського до Заложець [85,408].

Одним з головних предметів місцевого продажу і експорту була сіль, видобута у Галицьких і Коломийських варницях. Сіллю торгували представники різних станів: шляхетство, духовенство, міщани, селяни і євреї.

Певні відомості про обсяги торгівлі містять зізнання шляхетських слуг, які складені під присягою в гродських урядах і були підставою для звільнення шляхти від сплати податку за ввіз солі, який називався прасолкою. Ці дані неповні, але свідчать про кількість солі, яка вивозилась на продаж.

Дрібні шляхтичі Галицького і Коломийського повіту вивозили порівняно невелику кількість солі. До 1629 року під час татарських нападів – 15 возів в рік (див. Додаток Т). А в 1637-1647рр. – 256 возів в рік. Найбільшу партію солі вивозили з калуських жуп. За даними за 4 роки (1630, 1633, 1635, 1637) було вивезено біля 2700 бочок солі в грудках в середньому за рік (див Додаток Т)

Дрібна шляхта експортувала сіль найчастіше на Поділля, Волинь, Київщину. Галицька сіль згадується в документах таких міст, як Брест-Литовський, Київ, Ніжин, Чернігів [73,23]. Магнати сплавливали сіль бочками до Гданська і Брест-Литовського [127,15].

Для уникнення конкуренції між руськими жупниками і краківськими в розподілі місць збуту солі обидві жупні адміністрації видали в 1602 році спеціальну ординацію, за якою сіль з краківських жуп могла продаватись у західних воєводствах і Угорщині, а на схід від Нарви і Бугу – руська сіль, тобто з перемишльських і галицьких жуп. Ординація дозволяла вивіз руської солі до Подільського, Брацлавського, Київського воєводств, і до Великого князівства Литовського. Спільним регіоном для продажу солі обох жуп була Угорщина і Парчовський повіт у Люблінському воєводстві. У виняткових випадках ординація дозволяла руським жупникам вивозити сіль на Сласьк. “А до Сласька – говорив текст документа – фурманам, які привозили залізо до руських жуп, теж дозволялось набрати вози солі згідно з наданими їм листами” [35,267].

Набагато менше відомостей є про торгівлю сіллю селянами і міщанами. Селяни, як згадувалось вище, вивозили сіль на Поділля в обмін на збіжжя. В актах згадуються в якості перекупників солі селяни з Монастерчан і Ключова.

Серед міщан, які продавали сіль, є свідчення про купців з Галича. Податковий реєстр 1609 року називає 40 прасолів. [110,248]. В 1628 році галицькі перекупники, які займались продажем солі заплатили 12 флоринів податку [73,89]. Торгівлею солі займались також тисменицькі і коломийські міщани. Останні мали спеціальний привілей Казимира, на основі якого шляхта 3 повітів – коломийського, снятинського і коропецького, – повинна була везти сіль на ярмарок тільки у Коломию. Торгівля сіллю

приносила коломиянам значні доходи, тому вони відстоювали цей привілей, не дивлячись на натиск шляхти.

Часто доходило до затятих конфліктів між шляхтичами і міщанами, причиною яких були скарги шляхти на коломиян, які брали з них неправильні оплати з возів солі за проїзд через їхнє місто. Лише в 1619 році слуги шляхетські внесли до Теробовлянського гроду 9 скарг на коломийський магістрат, який невірною оподаткував 31 віз солі за відрізок часу від 1617 до 1619р. [31,58]. У цьому ж році скаржилась Катерина Яблоновська на коломийських міщан, які не дивлячись на її привілеї про вільний продаж солі, напали на фурманів, які везли сіль з її варниць у Столпчатому, Луці, Мичині, Ключові і Космачу [34,216]. Інколи, в разі опору шляхтичів, які ухилялися від сплати просолки на користь міста, міщани використовували фізичну силу, звертаючись за допомогою до старостинських слуг. Так, наприклад, в 1607 році, слуги коломийського старости Стефана Потоцького напали на караван польського ксьондза, брацлавського воєводи Януша Збараського, який складався з 26 возів солі. Слуги Збараського змушені були заплатити 3 тисячі толп солі [122,18].

Транспортували сіль водними чи сухопутними торговельними шляхами. Транзитні перевезення по воді здійснювались за допомогою барж. А сухопутні - возів, що називали телегами, які тягнули 2-4 воли. Перевезенням і торгівлею солі займалися чумаки – прасоли, які виконували функції і купців та фурманів. Вони купували сіль у варницях чи на складах, а потім доставляли її на торги. Найчастіше прасолами були міщани. Найбільше чумаків мала Коломия, яка отримала спеціальний привілей на торгівлю сіллю. Про роль коломийських прасолів у продажу солі, свідчить термін “коломийці” яким позначали людей, що розвозили підкарпатську сіль по Україні.

До важливих предметів внутрішньої торгівлі належали шкіра і хутро. Важливе значення посідав продаж вовлих шкір. Обсяг їх експорту в першій половині XVII ст. становив близько 150 тис. штук у рік [138,74]. Торгівлею шкір і хутра займалися, як купці, так і ремісники. Так, в 1663 році рогатинський кушнір Іван написав зізнання в Львівському гроді про те, що “кушнірські товари, які він мав на возі: лиси, шкіри баранів і інші, не були привозними з-за кордону” [68,1580].

Частина купців Галицької землі спеціалізувалася на торгівлі рибою, як місцевою, так і іноземною. На ближчі торги відправляли свіжу рибу, а на віддалені – засолену в бочках. Торгівля солоною рибою частково знаходилась в руках шляхти, яка вивозила її у бочках і напівбочках на ярмарки до Львова, Перемишля, Любліна [179,211].

Частина магнатів і шляхти віддавала свої стави в оренду міщанам для того, щоб збільшити прибутки з торгівлі рибою. Наприклад в 1591р. кам'янецький каштелян Сенявський віддав в оренду меджеборський став галицькому міщанину Янові [6,462]. В 1601 році баворовські стави орендував тернопільський міщанин Марек [12,65]. В 1611р. два волочиські стави орендував Лукаш Біленський з Рогатина [84,108]. Рибним промислом в 1627р. займався тернопільський міщанин Томаш Сцієлович, який орендував вилов риби на Тернопільському ставу, і “ріках в долині Серету” [147,43].

Галицькі купці займалися транспортуванням деревини і похідними продуктами від неї: попіл, поташ. Найбільше даних збереглося про вивіз поташу. Цим товаром, тільки в меншій кількості, торгували на місцевих ринках, а більшими партіями відправляли до Гданська [130,78]. Велику кількість попелу випалювали в своїх лісах у першій половині XVII ст. магнати Остророгові, Вишневецькі, Сенявські, Каліновські, Казановські, Конєцпольські, Куропаткові. Магнати продавали поташ великими партіями гданським і гамбурзьким купцям. Купці ставили певні вимоги до панів, щодо поташу, а саме: він повинен бути “чистий, не пофарбований і немокрый”. Галицькі магнати змушені були доставляти поташ за свої кошти до Гданська [130,80].

Предметом торгівлі у Галицькій землі був питний мед. Крім місцевих ринків, його продавали у Львові [69,54], а також везли до Німеччини, Чехії, Моравії. Крім меду, на внутрішньому ринку торгували пивом, яке привозили і з інших районів Речі Посполитої. Імпорт пива викликав велике незадоволення у галицьких шляхтичів. Даний факт знайшов відображення у постанові галицького сеймику від 15.04.1600р., у якій вимагалось оподатковувати привозне свідницьке, глоговське і вроцлавське пиво [28,421].

Похідним продуктом бджолярства був віск. Галицькі купці торгували місцевим і імпортом воском. Так, в 1630 році, снятинський купець Кіріот Богданович привіз в

снятинську комору 100 каменів воску, який був відправлений разом з іншими товарами на продаж у Львів [15,207].

Торгівлею сукном займалися переважно багаті купці – суконники, тому що обладнання гуртовні для сукна вимагало значних витрат. Свій товар суконники часто віддавали в кредит дрібним купцям у менших містечках. Наприклад, на початку XVII ст. гуртовою торгівлею сукна займалася родина Федоровичів з Галича. “Знаємо добре тих Федоровичів, які живуть в Галичі, - доносив в 1617 році шляхтич Вавринець Красіцький і інші православні львівські міщани, - і торгують розмаїтими сукнами: частину продають за готівку, а частину – іншим купцям і шляхтичам дають в борг...” [11,89].

Про торгівлю сукном збереглися, на жаль, неповні дані. Відомо, наприклад, що в 1643 році сукняні товари на Підгаєцький ярмарок привіз львівський купець Ян Ратайський, але через невдалий торг, він знову повернувся з товаром до Львова [58,101]. Продажем сукна займався також на початку XVII ст. “славетний Марек, теребовлянський міщанин і суконник” [86,34].

Розвиток внутрішньої і зовнішньої торгівлі призвів до формування нової соціальної верстви – купців, які зробили торгівлю джерелом свого збагачення, зайнявши позицію посередників між виробниками товарів і споживачами. Ними відбувалось нагромадження торгівельного капіталу, який становив у першій половині XVII ст. єдину початкову форму капіталу. Купецький капітал створював необхідний рівень торгівлі, сприяв розхитуванню натуральної основи феодального господарства, надаючи йому рис товарності.

Відомо, що купецтво становило значний відсоток населення Галицьких міст і містечок. Але, на жаль, ці дані є ще більш фрагментарними, ніж про ремісників. Найбільшу частку купці займали у столиці землі – Галичі. Про це свідчить податковий реєстр 1609р., який згадує 63 купців, з яких 40 були прасолами, 20 перекупниками і 3 – продавцями коней [110,13]. А реєстр 1628 року називає лише 12 торговців: 4 крамарі, 4 продавці коней, і 4 прасоли. У цьому реєстрі є дані про 4 перекупників у Янові, 25 торговців у Тернополі (серед яких 15 купців, і 4 прасоли), 6 перекупників у Теребовлі [98,415]. З окремих згадок у актах ми довідуємось про купців у Горожанці, Снятині, Теребовлі, Підгайцях, Завалові, Уторопі, Єзуполі.

Серед міського населення, яке займалось торгівлею, документи містять відомості про багатьох купців: суконників, крамарів, перекупок, а також про торговців, які спеціалізувались на продажу окремих товарів: прасолів, продавців коней, дьогтярів, продавців м'яса, чумаків.

У внутрішній торгівлі галицьких міст більшу роль відігравали середні і дрібні купці, а багаті займались іноземною і транзитною торгівлею, яка давала більші прибутки.

Галицькі купці, на відміну від ремісників, не утворювали професійних організацій. Єдиною згадкою про намагання купців захистити спільні інтереси, була “Купецька устава”, прийнята теребовлянськими торговцями в 1648р.[72,48].

Відсутність цілісних свідчень у документах кінця XVI ст. – першій половині XVII ст., не дозволяє зробити висновки про суми нагромадженого галицькими купцями капіталу. Безперечним є те, що цей первісний капітал сприяв розвитку торгівлі у Галицькій землі, об'єднуючи окремі місцеві ринки в єдиний ринок.

Торгівельні відносини у галицьких містах регулювались правовими актами, які видавались королем і міськими радами. Серед такого роду документів найбільше значення посідали привілеї, які визначали право складу і пов'язане з ним дорожнє мито. Цим правом володіли небагаточисленні міста, а саме: Тернопіль, Коломия, Теребовля [59,699;56,1924;88,109]. Припускаємо, що це право мав і Галич. Міста, які володіли таким правом, змушували іноземних купців виставляти свої товари на продаж місцевим купцям і тільки через декілька днів їм дозволялося везти їх далі.

Щотижневі і річні ярмарки найбільш сприяли торговому руху у галицьких містах. Широкий розвиток ярмаркової торгівлі служить яскравим доказом розвитку міської торгівлі, поряд із незаперечними фактами росту міського населення. Розквіт ярмарків у галицьких містах і містечках викликав занепокоєння львівських купців, які ще в XII ст. намагалися знищити їх у містах на схід від Львова – Тисмениці, Рогатині, Теребовлі [21,311]. Львівський патриціат забороняв купцям менших міст їхати з товарами на схід, а примушував їх виставляти у Львові на ринку. Це привело до неодноразового опору галицьких купців [30,461]. Не дивлячись на окремі перешкоди, ярмарки розвивалися, і

якщо у XV ст. маємо дані про 3 ярмарки в Галицькому повіті (Галич, Рогатин, Тисмениця), то в 1569-1648рр. їх кількість зростає до 17 [97,901].

В цей період у Галицькому повіті були відомі ярмарки у численних містах і містечках: Бариші, Бучачі, Букачівцях, Галичі, Калуші, Мартинові, Монастириську, Підгородді, Підгайцях, Золотому Потіці, Рогатині, Тлумачі, Тустані, Тисмениці, Усті Зеленому, Васючині, Войнилові [17,625]. У Тереховлянському повіті ярмарки відбувались у Чорткові, Тереховлі [70,1115], а у Коломийському повіті у Борщові, Коломиї, Надвірній, Снятині [88,34]. Кількість річних ярмарків в окремих міських поселеннях коливалася від 1 до 4. По одному річному ярмарку, згідно з привілеєм короля відбувалось у Бариші, Тлумачі, Усті Зеленому, по 2 – Бучачі, Букачівцях, Чорткові, Яблонові, Калуші, Монастириську, Надвірній, Підгородді, Підгайцях, Товстому, Тустані, Васючині, Войнилові. Три ярмарки в рік мали Микулинці, Золотий Потік, Тернопіль, 4 – Снятин. Декілька ярмарків відбувалось у Коломиї, Рогатині, Тереховлі, Тисмениці.

Крім річних ярмарків, які тривали тиждень, у всіх міських поселеннях відбувались щотижневі торги, які тривали 1-2 дні в тиждень [11,218;13,812]. В Галицькій землі торги були найчастіше у четвер і п'ятницю, рідше – у вівторок і суботу.

Ярмарки запроваджувалися на основі привілеїв, виданих польською владою. Переважна їх кількість походить з XV ст. - XVI ст. Нові привілеї на ярмарки видавались королем у XVI – першій половині XVII ст. з різних причин:

- 1) у зв'язку з виникненням нових міських поселень (Микулинці, Надвірна, Новий Снятин);
- 2) у відповідь на прохання міських рад про зміну термінів ярмарків (Товсте);
- 3) з огляду на збільшення їх кількості (Золотий Потік).

Ярмарки були, зазвичай, дуже людні, бо під час їх тривалості панувала свобода торгівлі, знімалися всі заборони, що стосувалися гуртової чи роздрібною торгівлі, для купців встановлювалася незначна сума торгового мита. Наприклад, приїжджі купці повинні були платити один грош “на оборону Речі Посполитої” [36,617].

На ярмарки з'їжджались представники всіх суспільних верств. Найбільш були представлені селяни, які привозили сільськогосподарські товари, щоб за отриману готівку купити необхідні ремісничі вироби.

Багатолюдні ярмарки припинялись під час військових дій між Польщею і сусідами, а також повстань у сусідній Молдові. Це призводило до зменшення торгових оборотів і повних оплат податків. Підтверджують даний факт часті скарги збирачів податків, що подаються до Тереховлянського і Галицького гродських судів. Так, в 1607 році Адам Міховський скаржився у Галицькому гроді, що “через повстання у Молдові, яке триває від Св. Симеона, купці, які їдуть з Польщі і до Польщі, не платять у снятинську комору податку” [11,524]. Інший збирач податків, дідич Снятинського староства Абрамович, стверджував в 1635 році, що “в попередньому році під час війни з Туреччиною, не було жодних податків тому, що на ярмарки не приїжджала навіть шляхта, з якої можна було мати прибутки” [17,34].

Ярмарки приносили значні прибутки як окремим містам, так і цілому краю. Вони засвідчували про зростаючий обмін між містом і селом, крім того, завдяки ярмаркам міщани і селяни втягувались у торгово-грошові відносини. Кожне міське поселення, яке мало право на ярмарку, що важливо, - ставало центром торгово-економічного життя для навколишнього регіону.

Торгові операції у містах здійснювались у: сукняних рядах і ратушах, крамницях і ринкових “клітках” [17,138;95,784], приватних будинках, на вулиці чи на ринку.

Польська влада запровадила спеціальні митні комори для того, щоб врегулювати збір торгового мита на кордонах Речі Посполитої і в самій Галицькій землі. На підставі інвентаря Галицького і Коломийського староств від 1627 року відомо, що головна комора була у Галичі, і три прикорморки – в Коломійі, Тисмениці і Підгайцях [11,432]. В Галичі, Тисмениці і Коломійі збирали мито від купців, які подорожували так званим Великим гостинцем – шляхом волооським, а в Підгайцях - від купців, що перевозили товари тереховлянським шляхом.

Мито збиралось від усіх торговців, що займалися внутрішньою чи зовнішньою торгівлею. Розміри мита були однаковими як для польських, так і для іноземних купців,

встановлювались залежно від кількості товарів. Головний податковий тягар лягав на купців, бо шляхта і духовенство були звільнені від скарбових оплат. Це підтверджує конституція, прийнята на Петриківському сеймику, яка звільняла шляхту і духовенство від митних оплат за зерно, яке вирощувалось у власних маєтках, або куплене для особистих потреб. Шляхта була зобов'язана до оплати тільки генерального мита. Селян і міщан теж звільняли від митних оплат, на підставі конституції 1538 року і привілею Сигізмунда Августа, якщо вони торгували продуктами власних господарств [91,874].

Крім державних оплат, були й оплати на користь окремих міст чи приватних осіб. Наприклад, міська рада в Снятині отримала привілей в 1623р. “на одержання мита від усіх купців, крім шляхтичів”. А в 1627р. снятинські міщани одержали дозвіл “стягати мито у розмірі 3 гроші за вола” з волів, яких гнали з Молдови.

Люстратори застерігали, що ці кошти потрібно використати на поліпшення оборони міста: ремонт мурів, купівлю зброї, пороху, військового обладнання [111,8].

Спеціальні оплати від продажу і привозу солі платили чумаки-прасоли. Згідно з податковими універсалами 1578 і 1607рр. вони повинні були платити на користь шляхетського самоуправління. Мито, так звану прасолку, збирали у 6 містах Галицької землі: Галичі, Тереховлі, Калуші, Рогатині, Тлумачі, і Тисмениці. Конституція вального сейму 1620р. встановила вартість “прасолки”, яка коштувала 1 гривню за віз солі (48 грошей) [70,94].

Через 6 років вальний сейм знизив вартість прасолки до 12 грошей за віз солі. Збирачі податків брали інколи від прасолів подвійну плату, що вело до підвищення цін на сіль. Щоб запобігти цьому представники шляхти на галицькому сеймику 10.09.1640р. ухвалили, щоб звільнити перекупників солі від прасолки, якщо вони заплатили за неї достатньо у інших воєводствах, про що вказується у квитанції [124,40]. Ухвала була вигідна і шляхті, яка теж платила прасолку.

Прасолка і чопове були головними джерелами доходів у Галицькій землі [95,59]. Ці прибутки використовувались для виплати зарплати війську, укріплення міст і замків, будівництва костьолів і викупу полонених з татарської неволі.

Крім мита, існував ще спеціальний торговий податок, який платили купці у всіх містах, де укладались торгові угоди. В королівських містах частина доходу від цієї оплати йшла на користь старост. В Галичі, наприклад, прибуток старости коливався від 3 злотих у 1602р. до 24 злотих у 1627р. [13,400].

Значною перешкодою для розвитку торгівлі була різноманітність мір і ваг у всій Речі Посполитій і у окремих містах Галицької землі. Існували відмінні міри і ваги: теремовлянська, коломийська, снятинська, галицька, рогатинська, хоростківська [114,63,71].

Польський уряд намагався ліквідувати ці труднощі і видав у 1613 році ухвалу, в якій йшлося про об'єднання мір і ваг у Польській Короні і Литві [84,216]. Це рішення не було відтворено у реальному житті і через три роки сейм віддає наказ воєводам “впроваджувати ухвалу 1613р”. [109,534]. Конституція 1633р. підтверджувала цей наказ. “Постановляємо, - говорилось в її змісті, – щоб в містах і містечках, як наших, так і у шляхетських і духовних, в кожному воєводстві і землі: корці, віртели, фунт, лікоть, бочка, кварта – були однакові, стосовно міри головного міста, кожного воєводства і землі” [76,321]. Не дивлячись на ці постанови, міри і ваги залишились різними. В 30-40-х роках XVII ст. знову зустрічаємо окремі міри: рогатинську, теремовлянську [114,63,71].

Дезорганізуюче на міську торгівлю впливали спроби шляхти і шляхетського уряду регулювати ціни на промислові товари. Згідно з конституцією 1565 року цінники, тобто такси товарів, повинні були видавати воєводи. Пізніші конституції, які займались цим питанням, приймали всі рішення теж на користь шляхти [47,918].

Червоноруська шляхта піднімає ряд ухвал, які повинні були запобігти подорожчанню предметів розкошу. Постанова сейму і сеймиків встановила непомірно низькі ціни на ремісничі товари порівняно з цінами на сільськогосподарські товари. Але вона не принесла бажаних результатів, тому в 1643р. панство впроваджує іншу методику, присягу для купців, що вони не будуть мати вищого заробітку, ніж 7% [17,38].

Політика шляхти негативно відбивалась на внутрішній міській торгівлі. Шляхта, опираючись на своє панівне становище в державі користувалась широкими привілеями: вільним продажем своїх сільськогосподарських товарів і перевезенням іноземних товарів

для власних потреб, не оплачуючи дорожнього і торгового мита. Такими перевагами не користувалися купці з міщанського стану.

Розташування Галицької землі на східному прикордонні Речі Посполитої, зумовило широкий розвиток транзитної та іноземної торгівлі галицьких міст і землі в цілому.

Для поширення зовнішньої торгівлі велике значення має наявність торговельних шляхів, як водних, так і сухопутних. Головною водною артерією був Дністер. Галицька земля пов'язувала Польщу з Молдовою і Чорним морем. Цим шляхом перевозили, наприклад у XIV – XV ст. такий важливий продукт як зерно, в напрямі до волоського Акерману і далі до Кіпру [157]. Але у 1484р. Акерман був зайнятий турками, тому ця торгівля припинилась. Експлуатація Дністра вимагала значних коштів, тому в XVI – першій половині XVII ст. він не відігравав такої ролі як в XV ст.

Більше значення, ніж водні, у Галицькій землі, посідали сухопутні торговельні шляхи. Так, головним з них був шлях, який з'єднував Польщу з Молдовою – королівський, так званий – Великий гостинець або волоський шлях, який проходив з Львівської землі через Галицький і Коломийський повіти до Молдови [125,117]. Крім цього, був шлях, який вів зі Львова на Галич – Єзуполь – Тисменицю – Коломию – до Снятина, де знаходилась прикордонна митна комора [89,1508]. До Молдови вів також теробовлянський гостинець – зі Львова через Теробовлянський повіт (Тарнопіль, Теробовлю) [124,32].

Головною проблемою у розвитку зовнішньої торгівлі була військова небезпека, зумовлена турецько-татарськими нападами. Під час воєн сухопутні шляхи, які вели у Молдову, були неодноразово закриті і розкидані з наказу влади. Так, в 1618р. польський король Сигізмунд III наказав закрити дороги на Молдову, по яких рухались до Польщі турки, татари, волохи, які не раз нищили і палили все на своєму шляху [50,1112].

Зовнішньоторговельні зв'язки Галицької землі регулювались державними правовими актами. За наказом Сигізмунда III у 1597р. купці, які приїздили до Польщі з Туреччини і Молдови, повинні були пересікати кордон тільки в Снятині [91,1022]. У 1613р. вийшов наказ, щоб місцеві і іноземні купці обминали Теробовлю [66,893]. Купці могли перевозити товари тільки визначеним шляхом і затримуватись лише в тих місцях, які мали право складу. Через Галицьку землю до Польщі привозили товари з

Балканського півострова, Угорщини, Туреччини, Волощини, Московської держави, а вивозили польські товари і спільного виробництва.

Щодо предметів торгівлі, нас інформує “такса турецьких і волинських товарів”, створена королівською комісією на чолі з львівським старостою Боніфацієм Мнішком у 1633р. З товарів, які імпортували тоді з Туреччини, такса називала: шовк, оливу, арабських коней, дорогу сирійську зброю, східні приправи, прикраси, родзинки, рис; з Волині – різні сорти вин, рибу, мед, віск, волів, коней, горіхи, шерсть [48,561].

Більшість східних товарів, купці везли на львівський ринок, але частину з них розповсюджували у великих галицьких містах: Галичі, Снятині. Головними споживачами цих товарів були магнати, багата шляхта, частина багатого міщанства.

Серед товарів, що привозили з Молдови найбільше значення, окрім волів, мав імпорт шкіри. Транзит шкіри часто набував небачених обсягів. Так, наприклад, у 1639р. снятинський купець Торанович переправив через прикордонний пункт в Снятині 100 вироблених шкір і 4 тис. саф'янів [65,522].

Товар, який особливо споживали магнати і патриціат міст, була дорога риба білуга з Молдави. Торгували нею багаті купці: греки, євреї і вірмени, що привозили великими партіями товар на ринки Львова, Перемишля, Ярославля [198,218]. Наприклад, в 1619р. вірменський купець Дзелік спустив по Дунаю велику кількість риби. По дорозі до Львова він був пограбований коломийським підстаростою Зебровським, який забрав два вози, що вміщали “300 каменів білуги”, ще й посадив у в'язницю його сина [65,523]. На торгівлі білугою спеціалізувалися і галицькі міщани. В 1606р., наприклад, тернопільській купець Ян Сировка зізнався в Львівському гроді про переправку білуги з наддунайських країв до Ярославля [129,4].

Транспортували білугу на возах: великих, які тягнули 4 воли, і малих – 2 воли. Мито від великого возу становило в Коломиї – камінь білуги, від меншого пів-каменя [13,421].

З Балканського півострова, крім білуги імпортували молдавські і грецькі вина. З них найбільш цінилось на галицькому ринку солодке вино з острова Кіпр і інших островів Середземного моря, яке називалось мальвазія. Цей продукт був настільки дорогий і рідкісний, що галицькі магнати не вагалися застосовувати насильство, щоб заволодіти

ним [,564]. Торгівля мальвазією, що приносила значні доходи купцям і державі, призупинялась лише під час татарських нападів. Наприклад, фатально відбився на торгівлі цим товаром татарський наїзд в 1595р., про що свідчить королівський універсал від 22.07.1596р.: “В минулому році волоський кордон був закритий для безпеки від військ, тому ні мальвазія, ні інші розмаїті турецькі товари до нас не могли приходити, їх не брали на склад у Кам'янець-Подільському і Снятині” [98,177].

Важливими товарами були волоський мед і сіль. Імпорт солі викликав велике невдоволення у галицьких магнатів і шляхтичів, які експлуатували власні солеварні і багатіли з продажу солі. Неодноразові скарги галицької шляхти вплинули на видання відповідної конституції вального сейму у 1638р., в якій йшлося про “волоську сіль”: “Донесли нам і всій Речі Посполитій до відома галицькі послы, що волоська сіль привозиться до Речі Посполитої, а це є порушенням прав і давніх звичаїв, тому зі згоди всіх станів постановляємо, щоб ніхто не наважувався привозити сіль з Волощини” [49,521].

Предметами експорту до Молдови і турецьких володінь, були ремісничі вироби з усієї Польської держави, а також галицькі товари: сукно, полотно, залізо. Вивозили також і селітру, хоча на неї була встановлена певна заборона. Так, конституція вольного сейму 1620р. постановила штраф у розмірі 500 гривен для купців, які вивозили селітру до турецьких володінь [41,600]. В 1626р. ця конституція здобула підтвердження [18,59]. За наказом короля Владислава IV від 1637р. дозволялось урядам прикордонних міст конфіскувати селітру в разі її експорту за кордон [18,79]. Торгівлею селітри займалися нелегально. Тільки деякі купці отримували спеціальні привілеї для вивозу її з Речі Посполитої. Подібний дозвіл здобув в 1639р. купець з Гданська Фаб'ян Горн. Король дозволив йому вивезти 100 фасок селітри [176,568].

Купці вивозили з Польщі до Молодови до мусульман золото та срібло, льон, до Турції – золото і срібло. Прикордонні міста повинні були збирати мито за вивіз цих товарів. Так, в 1596р. снятинським міщанам Миколі Зебржидовському і Петрові Ольшавському було дозволено збирати у купців, що торгували золотом і сріблом, мито, призначене на будівництво замку у Снятині. Вивозом золотих монет найчастіше займалися вірмени. Свідчення цього є універсал коронного підскарбія з 1625р.: “...

вірменські купці, які вивозять з корони червоні злоті і талери і привозять за них товари, які не менше необхідні в Речі Посполитій, поступають всупереч посполитого права, тому королівські урядники Галицької землі повинні їх заарештовувати” [18,188].

З Угорщини до Польщі привозили різні сорти вин, селітру, сталь, залізо, мідь, срібло, золото, порох, сукна [18,153]. Найголовніше місце в імпорті з Угорщини займало вино, яке привозилось для потреб шляхти і міщан. Високі ціни на ці вина викликали часті скарги шляхтичів. Так, в 1615р. на вишнянському сеймику шляхта була незадоволена тим, що “велика кількість людей не тільки шляхетського стану, а й міського і євреї зважуються їздити за кордон по вина” [71,923]. Щоб запобігти цьому, сеймик постановляє, що “тільки шляхетський стан має право, дане конституцією, проконтролювати, щоб ніхто не їздив по вина, і щоб лише угорці самі привозили їх до Речі Посполитої” [128,111].

Дана постанова 1615р. не була втілена в життя, тому що в інструкції червоноруської шляхти послам на сейм у 1622р. є подібне завдання – “заборонити купцям їздити по вина” [51,511]. Сеймові конституції 1626р., 1643р., постановили, щоб “жоден не їздив до Угорщини по вина під страхом штрафу – 1000 гривень і втратою товару” [27,593].

Галицька земля підтримувала також торговельні стосунки з Московщиною. Обсяг торгівлі галицькими товарами був невеликий, натомість був значним – західними і східними. Російські купці відвідували галицькі міста, щоб придбати східні тканини, кобуру, зброю, ювелірні вироби, сукно [127,164]. Прикордонною коморою для московських товарів був визначений в 1629р. Снятин [14,140]. Відомий факт, що в 1627р. один з купців снятинських – Іван Федорович, привіз на львівський ярмарок “5 пар соболів, соболине хутро, хутра з куниць та кілька пар куниць, 4 сурки горностайових” [14,147].

На торгівлі дорогими московськими товарами спеціалізувались і чужі купці. Наприклад, в 1633р. двоє підданих турецького султана Іван Димович і Масарик відправили з Любліна на язловецький ярмарок багато московських товарів: “соболів на 30 тис. злотих, але не заплатили 4 гроші мита, на що скаржився збирач податків зі Львова – вірменин Гораш Торашович” [14,206].

Іноземні купці, які їхали на снятинські ярмарки, користувалися привілеями, які видавали волоські господарі. Наприклад, привілей молдавського воєводи, затверджений в Галицькому гроді в 1628р., гарантував таку безпеку купцям: “Так як настає час

снятинського ярмарку, - писав воєвода, - на який з'їжджаються різні купці з Речі Посполитої, із наших володінь, з інших країв з великою кількістю товарів, наказую, що посторонні люди не повинні чинити безчинств у нашому місті для того, щоб купці могли вільно торгувати” [18,35].

Міські уряди теж намагаються впорядкувати справи пов'язані з організацією торгівлі під час торгів і ярмарків. Ухвала міської ради Коломиї у 1614р. постановляла, для того, щоб “гість не ображався, ніхто не повинен торгів чинити ні на передмісті, ні на вулиці, ні за млином, а тільки в п'ятницю до обіду у визначений час і то під знаком міста, який ставить бургомістр. Знак – це шапка, яка дозволяє міщанам і євреям торгувати до опівдня, а після опівдня, коли знак знімається, може торгувати кожен” [58,].

Спроби організації торгівлі новими методами наштовхувались на опір шляхти. Про це свідчить інструкція шляхти (послам Руського воєводства на вальний сейм) на генеральному сеймику у Вишні, послам на загальний сейм: “Дивне діється у містах і містечках, - твердили шляхтичі, - що собі встановили звичаї, яких раніше не було: в торги вивіщуються якісь значки, які не дозволяють нікому, крім міщан того міста, купувати зерно, також за мірний посуд беруть шеляг, хоча мають давати задарма. Це повинен хтось перевірити і заслухати справу в гродському уряді власного повіту” [18,303].

Галицькі купці, які займалися зовнішньою торгівлею, і іноземні, що привозили свої товари на продаж або їхали транзитом до інших земель, повинні були платити мито. Розмір мита був однаковим як для польських купців, так і для іноземців залежно від виду товарів які вивозили чи привозили. Іноземні купці були звільнені від оплати мита лише в тому випадку, коли вони виступали в якості послів [63,1004].

Головна митна комора в Галицькій землі знаходилась на польсько-волоському кордоні [66,208]. Тут збирали головне мито від польських і іноземних купців. У самій державі існували митні комори і прикоморки, в яких теж брались оплати від купців, накладались штрафи в розмірі 1 гривні, за проїзд через комори без оплати мита, а за об'їзд іншими дорогами – конфісковували товари. Доходи з комор і прикоморків найчастіше були у державців або віддавались під заставу приватним особам [29,512]. Так, привізні оплати збирались під Тустанню і Гроблічами. Обидва ці міста були віддані в оренду [22,421]. Дохід в 1617р. від них становив 400 флоринів, а в 1627р. – 120 флоринів [14,486].

Люстратори передбачали в 1621р. скорочення доходів від перевозів: "... через часті спустошення і тривоги потрібно чекати зменшення привозу на 200 флоринів" [58,17]. Подальші татарські наїзди спричиняли ще більший економічний занепад і скорочення скарбових митних оплат.

На кордоні Галицької землі польські і іноземні купці займались контрабандою. Вони пересікали кордон таємно і перевозили товари вузькими дорогами, що обходили головні торгові тракти і митні комори. У зв'язку з цим у 1567р. було наказано завалити їх деревом, щоб перешкоджати перевозу товарів контрабандою [19,479]. В 1569 році ця постанова була підтверджена [124,140]. Чужим купцям, які старались уникнути обтяжливих митних оплат, інколи допомагали грецькі і волоські мешканці "нової осади Снятина". Щоб запобігти зменшенню доходів з міста, король, видав мандат в 1631р., в якому наказував міським владам суворо карати міщан, які допомагали "волохам, мусульманам і грекам" утаїти товари, які підлягали миту [19, 317].

Опираючись на досліджений матеріал, можна з певністю твердити, що внутрішня торгівля галицьких міст у другій половині XVI ст. – першій половині XVII ст. стимулювала господарське піднесення землі, сприяла розвитку товарного виробництва і формування первісного купецького капіталу, а також переорієнтації селян і міщан з натуральних – на товарно-грошові відносини. Але на розвиток торгівлі негативно впливала шляхетська політика, що була прямим виявом ослаблення королівської влади і як наслідок – зміцнення магнатського і шляхетського елементу в Речі Посполитій у першій половині XVII ст.

Зовнішня і транзитна торгівля відігравала, безперечно, значну роль у господарському житті галицьких міст, про що свідчать численні торгові зв'язки Галицької землі з державами Балканського півострова, Угорщиною, Туреччиною, Молдовою, Московією, а також обсяги торгівлі такими предметами, як шкіра, риба, вина, мед, сіль, сукно, полотно, залізо, селітра, льон, золото, срібло, сталь, мідь, порох, зброя, ювелірні вироби, східні тканини, хутра. Але політика польського уряду, який забезпечував право вільної торгівлі шляхті і магнатам, заохочував іноземних купців до ввозу своїх товарів, призводила до розорення місцевих купців і ремісників. У результаті шляхетської політики структура закордонної торгівлі була не вигідна для економіки краю.

На основі викладеного матеріалу ми можемо зробити наступні висновки до розділу:

розвиток сільського господарства, ремесел, промислів у містах і містечках Галицької землі у другій половині XVI ст. – першій половині XVII ст. зумовив поживлення внутрішньої і зовнішньої торгівлі, що сприяло утворенню тривалих економічних зв'язків між окремими містами, землями, воєводствами;

децентралізація Речі Посполитої на зламі XVI ст. – XVII ст., яка викликала посилення свавілля шляхти, негативно відбилась і на статусі торгівлі, яка опиняється під узурпованим контролем магнатів і шляхти, що ставить міщан – купців і ремісників, – у залежність від волі перших, а не від королівської влади;

відсутність виходу до моря, як важливого фактору розвитку торгівлі, і межування Галицької землі з південними степами, що несли постійну зовнішню небезпеку, не сприяло розвитку, як внутрішньої, так і зовнішньої торгівлі;

перевага у внутрішньому товарообігу продукції сільського господарства (волів, коней, збіжжя) свідчить про значну питому вагу аграрного сектора в економіці Галицької землі, в цілому і міст, зокрема;

значні обсяги торгівлі сіллю, як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку засвідчують велику питому вагу солеварного виробництва у галицьких містах і його перевагу над ремеслом, що витікає із застосування у першому елементів вільнонайманої праці, механізмів, а це впливає на нарощування кількості виробленої продукції, і її значний потік на ринок;

розвиток внутрішньої і зовнішньої торгівлі привів до формування нової соціальної верстви купецтва, первісний капітал якого був у першій половині XVII ст. єдиною початковою формою капіталу, і цим самим створював необхідний рівень торгівлі в умовах переходу від натурального до товарно-грошового виробництва;

зростання кількості ярмарків у галицьких містах від 3 (у XV ст.) до 17 (у 1648 р.) безперечно свідчить про бурхливий розвиток міської торгівлі, збільшення кількості і ролі міст, а також чисельності міського населення в досліджуваний період;

розташування Галицької землі на східному кордоні Речі Посполитої зумовило зосередження в окремих галицьких містах (Галичі, Коломиї, Тисмениці, Підгайцях,

Снятині) головних митних комор і підкоморків, які сприяли акумуляції коштів для побудови нових міст, зміцненню обороноздатності старих, купівлі військового спорядження, а також наповненню державної скарбниці, що сприяло зростанню ролі Галицької землі, її міст в Польській державі;

геополітичний фактор мав визначальний вплив на місце і вагу Галицької землі і міст у зовнішній і транзитній торгівлі Речі Посполитої. З одного боку – це розташування у землі сухопутних торгових шляхів державного значення, що зв'язували Польщу з державами Балканського півострова (Угорщиною, Туреччиною, Молдовою) і Московією, що було великим позитивом для економіки Галицької землі та Речі Посполитої в цілому. А з іншого – постійна військова небезпека, зумовлена турецько-татарськими нападами, що впливало руйнуюче на торгівлю і господарство;

головними предметами імпорту були молдавські і грецькі вина, східні предмети розкоші, риба, що розраховано на магнатів, шляхту, багатих міщан, а також продукція добувної і металообробної галузей (залізо, мідь, золото, срібло, сталь), необхідна в господарських цілях; предметами експорту, крім загальнопольських товарів, були й власне галицькі – сукно, полотно, залізо – до Молдови і сіль – у східні воєводства і Московію;

політика польського уряду була економічно не вигідною Галицькій землі і містам, оскільки заохочувала іноземних купців до ввозу їхніх товарів, що призводило до розорення місцевих купців та ремісників, і забезпечувало привілейований статус шляхті і магнатам, які мали право вільної торгівлі на протиположному міщанам.

ВИСНОВКИ

Люблінська унія 1569 р. ознаменувала утвердження на карті Європи нової держави – Речі Посполитої, яка включила польські, литовські, українські і білоруські землі. Виникнення даної держави мало виключну політичну вагу для України, адже у ній об'єдналась більшість українських земель, які отримали законодавчо підтвержене збереження своїх попередніх прав та привілеїв і можливість спільно творити національно-культурне відродження. Однак переоцінювати позитивне значення Люблінської унії не варто, адже вона внесла суттєві й негативні зміни у політико-правове та соціально-економічне становище і новоприєднаних українських земель і раніше включеної у Польську державу Галицької землі. Польські впливи, яких Галицька земля зазнавала, починаючи з XVI ст., тепер набувають дедалі виразнішого несприятливого забарвлення – національно-релігійних та соціально-економічних утисків, що ведуть до погіршення становища галицького населення в цілому і міщан зокрема.

Соціально-економічне становище Галицької землі в досліджуваній період характеризується розвитком фільварково-панщинного господарства, промислів, ремесла, зовнішньої і внутрішньої торгівлі. Утвердження фільварків у другій половині XVI ст. привело до глобальних змін у структурі магнатсько-шляхетського господарства, яке перейшло поволі на товарно-грошові відносини. Цей перехід відбувся шляхом погіршення соціального статусу селян, а саме –обезземелення, посилення феодальної експлуатації: зростання обсягів грошових повинностей, тривалості панщини, поява нових видів відробіткових повинностей.

Товаризація магнатсько-шляхетського господарства, разом із зростанням політичної переваги польських феодалів над королівською владою призвели до зростання соціально-економічних утисків і щодо міщанства Галицької землі. Характерним доказом цього було збільшення обсягів грошових та натуральних податків і повинностей на користь дворянства і Польської держави, а саме: грошової ренти, поволовщини, бджолиної і овечої десятини в окремих містах, а також зернової міри, стації і 2 денної панщини у приватновласницьких володіннях. Економічне становище міст і міщанства погіршувалось ще й через зростаюче свавілля польських феодалів, які відчуючи себе

"дрібними королів'ятами", зміцнили свою владу на місцях через напади один на одного, пограбування мирного населення при допомозі військ і цим самим розорили край і ослабили Польську державу.

Міщанство Галицької землі опинилось перед загрозою окатоличення і ополячення, і це відбувалося шляхом посиленого наступу поляків на права православних, насильного навернення до римо-католицької церкви. Характерно, що дані явища не спостерігалося у XV ст. – першій половині XVI ст, коли Галицька земля стала польською провінцією, при цьому зберігаючи свої місцеві особливості, що включало й рівність православних та католиків. Утвердження Речі Посполитої і перемога Контрреформації в Польщі в XVI ст. призвели до посиленних національно-релігійних утисків з боку польської влади відносно до усіх національностей, які увійшли в нову державу, що було намаганням зміцнити позиції в новоприєднаних землях. Погіршення соціально-економічного і політичного становища населення Галицької землі викликало масовий опір, який вилився у різноманітні форми боротьби. Найвагомішими з них були: подання скарг у суди, відмова працювати, втечі, збройні виступи, опришківський рух, що в поєднанні стало сприятливою базою для національно-визвольної війни 1648-1657 рр.

Бурхливий процес виникнення галицьких міст в другій половині XVI ст. – першій половині XVII ст. був зумовлений передусім особливостями геостратегічного розташування Галицької землі на прикордонні із небезпечним, незаселеним степом, який становив постійну загрозу для всієї Речі Посполитої через напади турків, кримських і буджацьких татар, волохів. Як наслідок – зросла оборонна значимість Галицького краю, виростили нові міста, що базувались в основному в цей період навколо укріплених фортець, які несли функції захисту місцевого населення, і повинні були стримувати просування ворожих загонів вглиб Речі Посполитої. Свідченням переважаючого оборонного характеру галицьких міст було зростання їх чисельності у досліджуваний період на 31,7 % (до 79 міст), що втричі перевищувало приріст міст у цілій Польській державі. Збільшення кількості міських поселень вплинуло і на зростання їх щільності відносно загальної площі до 5,1 на 1000 км², а це 41,7 % від загальної кількості польських міст. Міське населення Галицької землі становило 98675 осіб і на одне місто припадало 1250 осіб, що є дещо меншим показником, ніж в інших воєводствах Речі Посполитої. Наприклад, в Мазовії, в

1630 р. на одне місто припадало 1565 чол. Менша заселеність галицьких міст пояснювалась їх великою густотою, кровопролитними нападами турків і татар, голодом і епідеміями. Важливим фактором демографічної ситуації у галицьких містечках було те, що не дивлячись на їх зростаючу кількість і велику густоту, вони залишались у своїй більшості землеробськими порівняно з торгово-промисловими центрами інших воєводств, а це ще раз доводить перевагу оборонного чинника у їх заснуванні.

Аналіз соціальної і професійної структури міського населення Галицької землі також свідчить про оборонно-аграрний характер міст. Безперечним доказом цього була відсутність у багатьох з них чіткого розмежування між окремими соціальними групами населення (патриціат, поспільство і плебс). Професійний склад підтверджує сказане – 50 % жителів невеликих міст було зайнято у сільському господарстві і тільки в більших містах – Галич, Тернопіль, Терехів, Рогатин – 57 % становили ремісники і 10 % купці.

Національно-етнічна структура населення характеризується перевагою українців серед міщан. В той же час у галицьких містах зростав відсоток поляків, євреїв, вірмен, греків, караїмів, волохів, що пояснюється колонізаторською політикою польського уряду, спрямованою на асиміляцію місцевого населення. Хоча полонізація в досліджуваній період зачепила лише патриціат у великих містах. У галицьких містах православні міщани, не дивлячись на національно-релігійні утиски, мали можливість займати посади у міських урядах поряд із католиками. Ця ситуація вигідно вирізняла галицькі міста з поміж інших українських міських поселень, а особливо Львова, де православні були усунені з посад на користь католиків.

Негативним явищем, що витікало у різноманітності національного складу найбільших міст було те, що перевага іноземців у заняттях ремеслом і торгівлею гальмувала економічне зростання українських бюргерів цих міст. Іноземне купецтво, що значною мірою впливало на соціально-економічний розвиток міст краю, готувало ґрунт для капіталістичного виробництва. Але нагромаджений ними капітал не був джерелом промислового зростання галицьких міст, а лише польського уряду і власників цих міст, про що свідчать надані їм численні привілеї. Строкатість національного складу галицьких міст відображалась на боротьбі міського населення за збереження своїх прав від наступу феодалів чи польського уряду. Результативному протистоянню заважали національно-

релігійні і соціальні суперечності між різними міськими общинами. Крім того, польський уряд сприяв поглибленню такого ворогування, видаючи відповідні закони і різні за своєю суттю привілеї.

У вивченні історії міст Галицької землі важливим є питання їх адміністративно-правового становища в складі Речі Посполитої. Досліджуваний період в історії Польщі характеризується неоднозначними процесами, що різні за своєю політичною вагою. З одного боку – це утворення впливової європейської держави, а з іншого – поглиблення кризових процесів, що ведуть до її занепаду. Вплив таких руйнівних явищ, як ослаблення королівської влади і посилення магнатсько-шляхетського впливу в Польській державі, відчули на собі і галицькі міста. Децентралізація Речі Посполитої призвела до зростання свавілля феодалів і збільшення чисельності їх приватних володінь – сіл, міст і містечок. Звідси й випливає, що більшість міст в Галицькій землі – 57 з 79 – мали приватний статус, що становить 72,2 % від загальної кількості міст. Найбільша кількість королівщин була зосереджена у Галицькому повіті – 9, у Коломийському повіті – 6, а у Тереховлянському – лише 4. Церковні володіння були тільки у Галицькому повіті – Кукільники і Семяківці.

Правове становище міщанства приватних, королівських чи державних міст визначалось через державне законодавство Речі Посполитої: Литовський статус 1588 р., сеймові конституції. Застосування державного права щодо міст і міщанства здійснювалось через численні грамоти (на заснування міста, на надання магдебурзького права), акти, які були пов'язані з податками, привілеями і повинностями міщан.

Міщанство королівських міст на магдебурзькому праві було наділене значним об'ємом політичних і економічних привілеїв. Згідно за королівськими грамотами ці міста звільнялись з-під влади королівської адміністрації і феодалів і потрапляли під юрисдикцію міської влади. В даних містах дозволялось проведення торгів, ярмарків, заснування корчм і шинкування в них, скасування податків на 4-8 р. з метою заохочення заселення. У свою чергу міщани змушені були розбудовувати і зміцнювати міста, підтримувати їх в хорошому санітарному стані і захищати від нападників.

Юридичне становище міщан визначалось не лише їхніми привілеями і правами, а й обов'язками – податками і повинностями. В даний період відбувається впорядкування збору грошових податків і їх збільшення на фоні скорочення натуральних оплат і

повинностей. Так, до 1629 р. населення міст платило такі державні податки: від житлових будинків (шос), землі (ланове), від ремісничих, торговельних господарств, млинів, окремо від безземельних, священників, євреїв. В 1629 р. був запроваджений єдиний прями́й податок – подимне. Одиницею оподаткування став дим – житловий будинок і об'єкти промисловості. Розміри подимного постійно зростали, що диктувалось потребами держави, і доходи з нього були вищі, ніж з ланового і шосу.

Важливими державними податками були також чопове від вина, горілки, пива і меду, прасолка, купецька донатива, а також стаційні повинності і гіберна. Городяни сплачували також церковну десятину, відробляли шарваркові повинності. В приватних містах населення змушене було працювати на панщині і платити ще крім грошових і натуральні податки.

В усіх містах в даний період відбувається скорочення величини натуральних податків, що пов'язано із значною товаризацією фільваркового господарства. Але, як бачимо, населення галицьких міст було обтяжене сплатою значних грошових податків і на користь держави, і – феодалів, а також змушене було відробляти повинності і панщину, що зближало вільних міщан із залежним селянством.

Адміністративний устрій галицьких міст визначався їх правовим статусом. Кілька найбільших міст, які були королівськими, користувались магдебурзьким правом, управління тут називалось магістратським. Окремі галицькі міста користувались звичаєвим руським правом. Приватно-власницькі міста не мали свого незалежного самоврядування.

Згідно особливого правового статусу найбільш впорядкованим був магістратський адміністративний устрій королівських міст. Магдебурзьке право, яким користувались ці міста, гарантувало відносну незалежність їх від королівської адміністрації, надаючи можливість здійснювати самоуправління на основі широкої участі міського населення. У самоврядних містах діяв магістрат – міський уряд, який складався з двох колегій: ради на чолі з бургомістром і лави на чолі з війтом. Королівські привілеї гарантували необмежену участь населення у виборах до магістрату і невтручання королівських урядників у внутрішнє життя міських поселень. Хоча, вповні цими привілеями не користувалось ні

одне місто, та все-таки відсутність у них феодальної залежності давало їм можливість прискорити розвиток ремесла, торгівлі, промислів і укріпити свої позиції бюргерству.

Характерними явищами для самоврядних галицьких міст була їх рутенізація і юридикізація. Вплив руського звичаєвого права на магдебурзьке право спричинив зближення останнього з місцевими самоврядними традиціями, оскільки це дозволяло більшій кількості міщанства брати участь у діяльності міських органів влади, і здійснювати контроль над ними через квадрагінтавірат – третю представницьку колегію. Магдебурзьке право, включаючи в себе елементи звичаєвого, було більш зрозумілим руському населенню, і цим об'єднувало його на підставі спільної мети – поліпшення добробуту у містах. Юридикізація, як особливість самоврядних міст, несла негативну суть, бо виводила частину міщан з під юрисдикції магістратів, вела до розпорошеності міщанства як єдиної суспільної верстви і ослаблення у боротьбі за здобуття широких виборних прав на основі магдебургії. А це посилювало магнатів і шляхту на фоні ослаблення королівської влади.

Використання магдебурзького права частиною міст в управлінні поставило їх у абсолютно інші правові рамки в державі, ніж приватно-власницькі міста. Наявність таких норм міського самоврядування, як виборність членів магістрату, можливість міщан звертатись на захист своїх прав як до війтівського, так і до гродського, ассесорського та референдарського судів, контролювати за діяльністю магістрату через квадрагінтавірат – свідчить про дієвість елементів правових відносин у самоуправлінських містах.

Основою економіки галицьких міст у XVI ст. – першій половині XVII ст. було цехове ремесло. В ньому внаслідок технічного прогресу з'явилися нові галузі виробництва, що свідчить про подальшу диференціацію ремесла. Дані процеси призвели до збільшення числа ремісничих спеціальностей, а звідси – зростання кількості виробленої продукції. Згідно з цими показниками, найбільш розвинутими у галицьких містах були такі ремесла: будівельно-керамічне, харчове, металообробне, шкіряно-хутряне, деревообробне, одягово-волокняне, хімічне, обслуговуючо-артистичне.

Виходячи із оборонно-аграрної специфіки міст, найбільш розповсюдженими були будівельно-керамічне ремесло (у 38 містах), харчове (у 29 містах) і металообробне (у 22 містах).

Бурхливе зростання кількості галицьких міст у другій половині XVI ст. – першій половині XVII ст., розбудова їх оборонних споруд і укріплень тісно пов'язане із розширенням кількості ремісників окремих ремесел. Підтвердженням є те, що найчисленнішу групу ремісників становили мулярі і теслі. Зростаюче міське населення у новозбудованих і старих містах диктувало свої потреби міському виробництву, тому особливо збільшується така група ремісників, як кушніри, що представлені найповніше у 19' містах, а також ковалі і шевці – у 18 містах.

Характерною ознакою ремесла у галицьких містах була його слабка диференціація в досліджуваний період, що пояснюється ще неповним відокремленням ремесла від сільського господарства. Всього у містах нараховувалось 44 ремісничі спеціальності. Найбільш спеціалізовані були окремі ремесла: будівельно-керамічне і харчове (7 спеціальностей), металообробне, шкіряно-хутряне, обслуговуюче (по 6 спеціальностей).

На загальному фоні аграрних галицьких містечок із слабкою диференціацією ремесла виділяється декілька розвинутих ремісничих центрів: Галич, в якому було представлено 31 ремісничу спеціальність, Рогатин – 27, Тереховля – 25, Буданів – 21. При цьому, ремісниче населення галицьких міст становить приблизно 28%, а кількість осіб, пов'язаних з ремісничим виробництвом, разом з членами родин, складає від 3650 до 3830 осіб.

Свідченням високого розвитку ремісничого виробництва є становлення цехової організації. Дана структура оформилась у галицьких містах в другій половині XVI ст. Цей факт підтверджує неповне відокремлення ремесла від землеробства, що й викликало невелику кількість галицьких цехів і їх пізнє виникнення.

Не дивлячись на вищеназвані перешкоди цехи існували у таких великих містах, як Галич, Тереховля, Коломия, Рогатин, Тернопіль, Підгайці, Снятин. Це свідчить про велику кількість ремісників і наявність спільних інтересів між ними і купцями у даних містах, а також про більший, ніж в малих містечках, обмін між містом і селом.

Цехові статути жорстко контролювали всі сторони виробництва і приватного життя ремісників. Характерним є те, що всіляка підприємницька і творча ініціатива заборонялась різними пунктами статуту, тому на нашу думку цехова організація вже в першій половині XVII ст. стала на перешкоді до нових форм праці – ринкових відносин.

Позацехові ремісники, які працювали в юридиках шляхти і духовенства, мали більші можливості впроваджувати нові технічні досягнення, тим самим нарощувати виробництво, що заборонялось в цехах. Крім того, партачі були зацікавлені у виготовленні більшої кількості продукції, за яку вони отримували відповідну плату. З огляду на це, окремих позацехових ремісників можна вважати найманими робітниками, тобто елементами перших розсіяних капіталістичних мануфактур.

Характерною особливістю цехових статутів галицьких міст було те, що вони на відміну від міст Львівської і Перемишльської земель, не містили ніяких обмежень для майстрів української національності, а також не забороняли збільшувати кількість ремісників в цехах. Даний стан речей визначав мобільніший характер відносин між представниками різних національностей у містах Галицької землі порівняно з іншими регіонами Руського воєводства.

Важливою складовою матеріального виробництва галицьких міст, окрім ремесел, були й міські промисли. Останні були більш сприятливим середовищем для виникнення мануфактурного виробництва. Вони вимагали більшої, ніж ремесло, концентрації робочих сил і засобів праці. Промисли не обмежувалися цеховими майстернями, тому були більш придатними для впровадження нових механічних процесів, прогресивних форм організації виробництва й праці.

На терені міст Галицької землі розвивались такі промисли, як солеварні, водяні млини, броварні, гуральні, солодовні.

Найбільш розвинутими промислами були солеварні, які знаходились у руках держави, а також у приватних: купці, шляхта, міщани, селяни. Переважання державної частки у солеварнях зумовлювало використання найманої праці, а це в свою чергу – зростання обсягів виробництва і збуту продукції. Застосування на галицьких солеварнях найманої праці поряд з кріпацькою, свідчить про те, що саме солеварне виробництво було початковою формою мануфактури у галицьких містах.

Розвиток фільваркового господарства, ремесел, промислів у містах Галицької землі у другій половині XVI ст. – першій половині XVII ст. зумовив поживлення внутрішньої і зовнішньої торгівлі, що сприяло створенню тривалих економічних зв'язків між окремими містами, землями, воєводствами.

Важливу роль у розвитку торгівлі Галицької землі відіграє політична ситуація, що склалась у Речі Посполитій на зламі XVI-XVII ст. А саме: децентралізація держави, яка викликала посилення свавілля шляхти, що відбилось негативно і на статусі торгівлі, яка опиняється під узурпованим контролем магнатів і шляхти, що поставило міщан, купців і ремісників в залежне до них становище.

Геополітичний фактор теж відіграє важливу роль для розвитку торгівлі. Позитивним є те, що через Галицьку землю проходили важливі сухопутні торгові шляхи державного значення, які зв'язували Польщу з державами Балканського півострова, Туреччиною, Угорщиною, Волощиною, Московією, а це в значній мірі піднімало авторитет Галицької землі в державі, питому вагу їх товарів у загальному товарообігу. Негативними геостратегічними чинниками були: відсутність виходу до моря, що гальмувало розвиток торгівлі, а також небезпечне сусідство із південними степами через постійні зовнішні напади, які впливали руйнуюче на торгівлю і господарство.

Характерною особливістю внутрішньої торгівлі міст Галицької землі була перевага у товарообігу продукції сільського господарства (волів, коней, збіжжя), що свідчить про велику частку аграрного сектора в економіці галицьких міст і землі в цілому. Поряд з цим, значні обсяги торгівлі сіллю, як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку, показують високу питому вагу солеварного виробництва у галицьких містах і його перевагу над ремеслом, що витікає із застосування в першому, в певній мірі, вільнонайманої праці, механізмів, а це впливає на нарощування кількості виробленої продукції і її значний потік на ринок.

Свідченням бурхливого розвитку міської торгівлі є зростання кількості ярмарків у галицьких містах з 3 (у XV ст.) до 17 (у 1648 р.). Цей факт також безперечно доводить збільшення кількості і ролі міст, а також чисельності міського населення в цілому ремісників і купців – рушіїв торгівлі. Із формуванням купецтва пов'язане нагромадження його первісного капіталу, який був у першій половині XVII ст. єдиною початковою формою капіталу, який створював необхідний рівень торгівлі в умовах переходу до товарно-грошового виробництва.

Аналіз зовнішньоторговельного обігу показує, що головними товарами імпорту були молдавські і грецькі вина, східні предмети розкоші, риба, що розраховано на

магнатів, шляхту, багатих міщан, а також продукція добувної і металообробної галузей: залізо, мідь, золото, срібло, сталь, необхідна в господарських цілях. Предметами експорту, крім загальнопольських товарів, були й власне галицькі – сукно, полотно, залізо – до Молдовії і Волощини, і сіль – у східні воєводства і Московію.

Розташування Галицької землі на східному кордоні Речі Посполитої зумовило зосередження в окремих галицьких містах (Галичі, Коломиї, Тисмениці, Підгайцях, Снятині), головних митних комор і підкоморків, які сприяли акумуляції коштів для побудови нових міст, зміцнення обороноздатності старих, купівлі військового спорядження, наповненню державної скарбниці.

В цілому можна підсумувати, що політика польського уряду була економічно не вигідною Галицькій землі і містам через заохочення іноземних купців до ввозу своїх товарів, що призводило до розорення місцевих купців та ремісників і, що найголовніше вона забезпечувала привілейований статус шляхті і магнатам, які мали права вільної торгівлі на протиположному міщанам.

Вивчення і узагальнення досвіду галицьких міст, здобутого у суспільно-політичній і соціально-економічній сферах у другій половині XVI ст. – першій половині XVII ст., має велике наукове, політичне та практичне значення.

По-перше, воно ще раз на конкретному фактичному матеріалі підтверджує важливість урбанізаційних процесів, розвитку міст міської інфраструктури для майбутнього процвітання України. По-друге, воно озброює громадян незалежної української держави набутим цінним досвідом, допомагає глибше зрозуміти значення міст як промислових і культурних центрів в українському суспільстві, краще спрямувати спільні зусилля державних і місцевих владних структур для забезпечення широкої участі міського населення в органах місцевого самоврядування, а також для досягнення промислового розквіту міст і матеріального добробуту їх жителів, успішного розв'язання складних сучасних завдань соціального та науково-технічного прогресу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Неопубліковані джерела

Центральний державний історичний архів України у м.Києві

1. Жупи руських земель – ф. 15 МКФ (Документи архівів і відділів рукописів бібліотеки Польської Республіки, що відносяться до історії України) – оп 1. – спр. 273 – 211 арк.
2. Люстрації міст Руського воєводства – ф. 15 МКФ (Документи архівів і відділів рукописів бібліотеки Польської Республіки, що відносяться до історії України) – оп 1. – спр. 59 – 248 арк.
3. Інвентар юридик Галицької землі – ф. 15 МКФ (Документи архівів і відділів рукописів бібліотеки Польської Республіки, що відносяться до історії України) – оп 2. – спр. 276 – 83 арк.
4. Теревовлянський магістрат – ф. 15 МКФ (Документи архівів і відділів рукописів бібліотеки Польської Республіки, що відносяться до історії України) – оп 2. – спр. 279 – 112 арк.
5. Королівські укази і привілеї – ф. 15 МКФ (Документи архівів і відділів рукописів бібліотеки Польської Республіки, що відносяться до історії України) – оп 2. – спр. 284 – 341 арк.
6. Міські книги – ф. 39 (Кам'янецький магістрат) – оп. 1. – спр. 43. – 953 арк.
7. Земельні володіння – ф. 49 (Фонд магнатів Потоцьких) – оп. 1.– спр. 40 –14 арк.
8. Суперечки про володіння землею – ф. 49 (Фонд магнатів Потоцьких) – оп. 1.– спр. 211 – 59 арк.
9. Населені пункти – ф. 49 (Фонд магнатів Потоцьких) – оп. 1.– спр. 246. – 145 арк.

10. Інвентар мастків – ф. 49 (Фонд магнатів Потоцьких) – оп. 1.– спр. 501 – 249 арк.
 11. Опис населених пунктів – ф. 49 (Фонд магнатів Потоцьких) – оп. 1.– спр. 865 – 85 арк.
 12. Угоди купівлі-продажу – ф. 49 (Фонд магнатів Потоцьких) – оп. 1.– спр. 870 – 47 арк.
 13. Документи про опис межових знаків – ф. 49 (Фонд магнатів Потоцьких) – оп. 1.– спр. 1615 – 29 арк.
 14. Міські юридики – ф. 49 (Фонд магнатів Потоцьких) – оп. 1.– спр. 1642 – 141 арк.
 15. Міське управління – ф. 49 (Фонд магнатів Потоцьких) – оп. 1.– спр. 1648 – 127 арк.
 16. Нові міста – ф. 49 (Фонд магнатів Потоцьких) – оп. 1.– спр. 1660 – 59 арк.
 17. Звіти міських урядів – ф. 59 (Київська губернська канцелярія) – оп.1. – спр. 82 – 183 арк.
 18. Книги митних комор – ф. 118 (Васильківська митниця) – оп.1. – спр. 4 – 129 арк.
- Центральний державний історичний архів України у м. Львові:
19. Чистова книга донесень – ф. 1 (Белзький гродський суд). – оп. 1. – спр. 231 – 984 арк.
 20. Чистова книга донесень – ф. 3 (Буський гродський суд). – оп. 1. – спр. 20 – 818 арк.
 21. Чистова книга донесень – ф. 3 (Буський гродський суд). – оп.1. – спр. 21 – 1916 арк.
 22. Чистова книга вписів угод – ф. 5 (Галицький гродський суд). – оп. 1. – спр. 5 – 648 арк.
 23. Чистова книга вписів угод – ф. 5 (Галицький гродський суд). – оп. 1. – спр. 12 – 706 арк.
 24. Чистова книга вписів угод – ф. 5 (Галицький гродський суд). – оп. 1 – спр. 15 – 662 арк.

25. Чистова книга вписів угод – ф. 5 (Галицький городський суд).– оп. 1 – спр. 20 – 866 арк.
26. Чистова книга вписів угод – ф. 5 (Галицький городський суд).– оп. 1 – спр. 36 – 532 арк.
27. Чистова книга донесень, вписів угод і декретів – ф.5 (Галицький городський суд). – оп. 1. – спр. 91 – 516 арк.
28. Чистова книга донесень – ф. 5 (Галицький городський суд). – оп. 1 – спр 101. – 628 арк.
29. Чистова книга донесень – ф. 5 (Галицький городський суд). – оп. 1 – спр 102. – 742 арк.
30. Чистова книга донесень – ф. 5 (Галицький городський суд). – оп. 1 – спр 103. – 730 арк.
31. Чистова книга донесень – ф. 5 (Галицький городський суд). – оп. 1 – спр. 104. – 826 арк.
32. Чистова книга донесень – ф. 5 (Галицький городський суд). – оп. 1 – спр. 109. – 834 арк.
33. Чистова книга донесень – ф. 5 (Галицький городський суд). – оп. 1 – спр. 110. – 804 арк.
34. Чистова книга донесень – ф. 5 (Галицький городський суд). – оп. 1 – спр 111. – 890 арк.
35. Чистова книга донесень – ф. 5 (Галицький городський суд). – оп. 1 – спр. 112. – 768 арк.
36. Чистова книга донесень – ф. 5 (Галицький городський суд). – оп. 1 – спр. 113.– 962 арк.
37. Чистова книга донесень – ф. 5 (Галицький городський суд). – оп. 1 – спр. 114. – 858 арк.
38. Чистова книга донесень – ф. 5 (Галицький городський суд). – оп. 1 – спр. 115. – 502 арк.
39. Чистова книга донесень – ф. 5 (Галицький городський суд). – оп. 1 – спр. 116. – 510 арк.

40. Чистова книга донесень – ф. 5 (Галицький гродський суд). – оп. 1 – спр. 117. – 684 арк.
41. Чистова книга донесень – ф. 5 (Галицький гродський суд). – оп. 1 – спр. 118. – 774 арк.
42. Чистова книга донесень – ф. 5 (Галицький гродський суд). – оп. 1 – спр. 119. – 904 арк.
43. Чистова книга донесень – ф. 5 (Галицький гродський суд). – оп. 1 – спр. 120. – 912 арк.
44. Чистова книга донесень – ф. 5 (Галицький гродський суд). – оп. 1 – спр. 121. – 952 арк.
45. Чистова книга донесень – ф. 5 (Галицький гродський суд). – оп. 1 – спр. 122. – 702 арк.
46. Чистова книга донесень – ф. 5 (Галицький гродський суд). – оп. 1 – спр. 123. – 830 арк.
47. Чистова книга донесень – ф. 5 (Галицький гродський суд). – оп. 1 – спр. 124. – 728 арк.
48. Чистова книга донесень – ф. 5 (Галицький гродський суд). – оп. 1 – спр. 125. – 726 арк.
49. Чистова книга донесень – ф. 5 (Галицький гродський суд). – оп. 1 – спр. 126. – 832 арк.
50. Чистова книга донесень – ф. 5 (Галицький гродський суд). – оп. 1 – спр. 127. – 820 арк.
51. Чистова книга донесень – ф. 5 (Галицький гродський суд). – оп. 1 – спр. 128. – 774 арк.
52. Чистова книга донесень – ф. 5 (Галицький гродський суд). – оп. 1 – спр. 129. – 748 арк.
53. Чистова книга донесень – ф. 5 (Галицький гродський суд). – оп. 1 – спр. 130. – 655 арк.
54. Чистова книга донесень – ф. 5 (Галицький гродський суд). – оп. 1 – спр. 131. – 699 арк.

55. Чистова книга донесень – ф. 5 (Галицький гродський суд). – оп. 1 – спр. 135. – 820 арк.
56. Чистова книга донесень – ф. 5 (Галицький гродський суд). – оп. 1 – спр. 136. – 1102 арк.
57. Чистова книга донесень – ф. 5 (Галицький гродський суд). – оп. 1 – спр. 139. – 788 арк.
58. Чистова книга донесень – ф. 5 (Галицький гродський суд). – оп. 1 – спр. 143. – 750 арк.
59. Чорнова книга донесень – ф. 5 (Галицький гродський суд). – оп. 1 – спр. 370. – 884 арк.
60. Книга вписів угод, донесень і декретів – ф. 6 (Галицький земський суд). – оп. 1 – спр. 3. – 620 арк.
61. Книга вписів угод, донесень і декретів – ф. 6 (Галицький земський суд). – оп. 1 – спр. 16 – 514 арк.
62. Книга вписів угод, донесень і декретів – ф. 6 (Галицький земський суд). – оп. 1 – спр. 36 – 460 арк.
63. Чистова книга вписів угод, донесень – ф. 6 (Галицький земський суд). – оп. 1 – спр. 69 – 736 арк.
64. Чистова книга вписів угод – ф. 9 (Львівський гродський суд) – оп. 1. – спр. 31. – 478 арк.
65. Чистова книга вписів угод – ф. 9 (Львівський гродський суд) – оп. 1. – спр. 104. – 1502 арк.
66. Чистова книга донесень – ф. 9 (Львівський гродський суд) – оп. 1. – спр. 330. – 910 арк.
67. Чистова книга донесень – ф. 9 (Львівський гродський суд) – оп. 1. – спр. 347. – 1280 арк.
68. Чистова книга донесень – ф. 9 (Львівський гродський суд) – оп. 1. – спр. 351. – 1316 арк.
69. Чистова книга донесень – ф. 9 (Львівський гродський суд) – оп. 1. – спр. 352. – 1488 арк.

70. Чистова книга донесень – ф. 9 (Львівський гродський суд) – оп. 1. – спр. 354.
– 1145 арк.
71. Чистова книга донесень – ф. 9 (Львівський гродський суд) – оп. 1. – спр. 355.
– 2484 арк.
72. Чистова книга донесень – ф. 9 (Львівський гродський суд) – оп. 1. – спр. 356.
– 1608 арк.
73. Чистова книга донесень – ф. 9 (Львівський гродський суд) – оп. 1. – спр. 361
– 1534 арк.
74. Чистова книга донесень – ф. 9 (Львівський гродський суд) – оп. 1. – спр. 362.
– 1306 арк.
75. Чистова книга донесень – ф. 9 (Львівський гродський суд) – оп. 1. – спр. 363.
1340 арк.
76. Чистова книга донесень – ф. 9 (Львівський гродський суд) – оп. 1. – спр. 370.
– 1366 арк.
77. Чистова книга донесень – ф. 9 (Львівський гродський суд) – оп. 1. – спр. 371.
– 2408 арк.
78. Чистова книга донесень – ф. 9 (Львівський гродський суд) – оп. 1. – спр. 373.
– 668 арк.
79. Чистова книга донесень – ф. 9 (Львівський гродський суд) – оп. 1. – спр. 374.
– 1110 арк.
80. Чистова книга донесень – ф. 9 (Львівський гродський суд) – оп. 1. – спр. 375.
– 950 арк.
81. Чистова книга донесень – ф. 9 (Львівський гродський суд) – оп. 1. – спр. 378.
– 1508 арк.
82. Чистова книга донесень – ф. 9 (Львівський гродський суд) – оп. 1. – спр. 381.
– 2008 арк.
83. Чистова книга донесень – ф. 9 (Львівський гродський суд) – оп. 1. – спр. 383.
– 1344 арк.
84. Чистова книга донесень – ф. 9 (Львівський гродський суд) – оп. 1. – спр. 384.
– 2528 арк.

85. Чистова книга донесень – ф. 9 (Львівський гродський суд) – оп. 1. – спр. 385.
– 1572 арк.
86. Чистова книга донесень – ф. 9 (Львівський гродський суд) – оп. 1. – спр. 386.
– 2372 арк.
87. Чистова книга донесень – ф. 9 (Львівський гродський суд) – оп. 1. – спр. 387.
– 2024 арк.
88. Чистова книга донесень – ф. 9 (Львівський гродський суд) – оп. 1. – спр. 388.
– 1664 арк.
89. Чистова книга донесень – ф. 9 (Львівський гродський суд) – оп. 1. – спр. 389.
– 1529 арк.
90. Чистова книга донесень – ф. 9 (Львівський гродський суд) – оп. 1. – спр. 390.
– 1453 арк.
91. Чистова книга донесень – ф. 9 (Львівський гродський суд) – оп. 1. – спр. 392.
– 1148 арк.
92. Чистова книга донесень – ф. 9 (Львівський гродський суд) – оп. 1. – спр. 440.
– 3442 арк.
93. Чистова книга донесень – ф. 9 (Львівський гродський суд) – оп. 1. – спр. 447.
– 1790 арк.
94. Фрагменти різних справ – ф. 15 (Сяноцький гродський суд). – оп. 1 – спр. 20 –
770 арк.
95. Чистова книга донесень – ф. 15 (Сяноцький гродський суд). – оп. 1 – спр. 159
– 2016 арк.
96. Чистова книга вписів угод – ф. 17 (Теребовлянський гродський суд) – оп. 1 –
спр. 2 – 878 арк.
97. Чистова книга вписів угод – ф. 17 (Теребовлянський гродський суд) – оп. 1 –
спр. 9 – 782 арк.
98. Чистова книга вписів угод – ф. 17 (Теребовлянський гродський суд) – оп. 1 –
спр. 13. – 446 арк.
99. Чистова книга вписів угод – ф. 17 (Теребовлянський гродський суд) – оп. 1 –
спр. 19'. – 868 арк.

100. Чистова книга донесень – ф. 17 (Теребовлянський гродський суд) – оп. 1 – спр. 100. – 641 арк.
101. Чистова книга донесень – ф. 17 (Теребовлянський гродський суд) – оп. 1 – спр. 103. – 1154 арк.
102. Чистова книга донесень – ф. 17 (Теребовлянський гродський суд) – оп. 1 – спр. 104. – 916 арк.
103. Чистова книга донесень – ф. 17 (Теребовлянський гродський суд) – оп. 1 – спр. 105. – 1572 арк.
104. Чистова книга вписів, донесень, угод і декретів – ф. 17 (Теребовлянський гродський суд) – оп. 1 – спр. 106. – 1476 арк.
105. Книга законів Польського королівства – ф. 17 (Теребовлянський гродський суд) – оп. 1 – спр. 107. – 220 арк.
106. Чистова книга донесень – ф. 17 (Теребовлянський гродський суд) – оп. 1 – спр. 108. – 719 арк.
107. Чистова книга донесень – ф. 17 (Теребовлянський гродський суд) – оп. 1 – спр. 109. – 1536 арк.
108. Чистова книга донесень – ф. 17 (Теребовлянський гродський суд) – оп. 1 – спр. 110. – 714 арк.
109. Чистова книга донесень – ф. 17 (Теребовлянський гродський суд) – оп. 1 – спр. 111. – 1142 арк.
110. Чистова книга донесень – ф. 17 (Теребовлянський гродський суд) – оп. 1 – спр. 112. – 1544 арк.
111. Чистова книга донесень – ф. 17 (Теребовлянський гродський суд) – оп. 1 – спр. 113. – 1036 арк.
112. Чистова книга донесень – ф. 17 (Теребовлянський гродський суд) – оп. 1 – спр. 114. – 1534 арк.
113. Чистова книга донесень – ф. 17 (Теребовлянський гродський суд) – оп. 1 – спр. 115. – 904 арк.
114. Чистова книга донесень – ф. 17 (Теребовлянський гродський суд) – оп. 1 – спр. 116. – 704 арк.

115. Чистова книга донесень – ф. 17 (Теребовлянський гродський суд) – оп. 1 – спр.
117. – 2066 арк.
116. Чистова книга донесень – ф. 17 (Теребовлянський гродський суд) – оп. 1 – спр.
118. – 1242 арк.
117. Чистова книга донесень – ф. 17 (Теребовлянський гродський суд) – оп. 1 – спр.
119. – 1454 арк.
118. Чистова книга донесень – ф. 17 (Теребовлянський гродський суд) – оп. 1 – спр.
120. – 822 арк.
119. Чистова книга донесень – ф. 17 (Теребовлянський гродський суд) – оп. 1 – спр.
121. – 850 арк.
120. Чистова книга донесень – ф. 17 (Теребовлянський гродський суд) – оп. 1 – спр.
122. – 1408 арк.
121. Чистова книга донесень – ф. 17 (Теребовлянський гродський суд) – оп. 1 – спр.
123. – 608 арк.
122. Чистова книга донесень – ф. 17 (Теребовлянський гродський суд) – оп. 1 – спр.
124. – 642 арк.
123. Чистова книга донесень – ф. 17 (Теребовлянський гродський суд) – оп. 1 – спр.
125. – 470 арк.
124. Чистова книга донесень – ф. 17 (Теребовлянський гродський суд) – оп. 1 – спр.
126. – 688 арк.
125. Чистова книга донесень – ф. 17 (Теребовлянський гродський суд) – оп. 1 – спр.
127. – 1048 арк.
126. Чистова книга донесень – ф. 17 (Теребовлянський гродський суд) – оп. 1 – спр.
128. – 780 арк.
127. Чистова книга донесень – ф. 17 (Теребовлянський гродський суд) – оп. 1 – спр.
129. – 709 арк.
128. Чистова книга донесень – ф. 17 (Теребовлянський гродський суд) – оп. 1 – спр.
130. – 630 арк.
129. Чистова книга донесень – ф. 17 (Теребовлянський гродський суд) – оп. 1 – спр.
137. – 880 арк.

130. Матеріали про вибори і укомплектування міських урядів (королівські декрети, списки вибраного складу урядів, рота присяги) – ф. 52 (Магістрат міста Львова) – оп. 1. – спр. 1. – 198 арк.
131. Інструкції з визначенням першочергових справ міста і порядку їх вирішень на сеймах, сеймиках, ухвали сеймів, королівські декрети, прохання та інші документи зв'язані з сеймовою діяльністю міських депутатів – ф. 52 (Магістрат міста Львова) – оп. 1. – спр. 2. – 414 арк.
132. Матеріали про встановлення єдиної міри, ваги та унормування цін на товари у м. Львові і на території Руського воєводства (королівські привілеї, мандати, контракти) – ф. 52 (Магістрат міста Львова) – оп. 1. – спр. 53. – 92 арк.
133. Книга декретів, судових рішень, контрактів купівлі-продажі, заповітів та інших документів – ф. 52 (Магістрат міста Львова) – оп. 2. – спр. 544. – 986 арк.
134. Збірка декретів, протоколів, мандатів, дарчих контрактів та інших документів в оригіналах та копіях – ф. 52 (Магістрат міста Львова) – оп. 2. – спр. 605. – 334 арк.
135. Книга запису протоколів про результати виборів до міських урядів, а також осіб, яким надане міське громадянство – ф. 52 (Магістрат міста Львова) – оп. 2. – спр. 638. – 379 арк.
136. Грамота короля Стефана Баторія на встановлення порядку торгівлі у Львові товарами приїжджих шевців – ф. 131. – оп.1. – спр. 575. – 1 арк.
137. Грамота вїйта і лавників міста Кракова місту Львову про порядок виборів колегії “Сорока мужів” – ф. 131. – оп. 1. – спр. 592. – 1 арк.
138. Підтвердна грамота короля Владислава IV привілею на переведення села Підгороддя на магдебурзьке право – ф. 131. – оп. 1. – спр. 684. – 1 арк.
139. Інструкція про порядок плати податку т.зв. “подимне” містами і містечками – ф. 134 (Матеріали про шляхетські маєтки на території Руського, Волинського, Подільського та інших воєводств). – оп. 1. – спр. 21. – 1 арк.
140. Матеріали про історію міст та містечок в Галичині за 1555 – 1846 рр. (Копії королівських привілеїв, декретів, дарчі) – ф. 134 (Матеріали про шляхетські

маєтки на території Руського, Волинського, Подільського та інших воєводств). – оп. 1. – спр. 27. – 39 арк.

Львівська Наукова Бібліотека Академії Наук України імені Василя Стефаника

141. Судові книги з Теребовлі 1518 – 1775 рр. – ф. 4 (Баворовських) – оп. 1. – спр. 607 / III – 1301 арк.
142. Inventarz wlosci Tarnopolskiej – ф. 4 (Баворовських) – оп. 1. – спр. 611 / II – 401 арк.
143. Матеріали (виписки з актових книг Теребовлянського і Кам'янець-Подільського гродських судів), що стосуються маєткових відносин Баворовських з Соболевськими, Лодзінськими, Модзелевськими та ін. – ф. 4 (Баворовських) – оп. 2. – спр. 49. – 74 арк.
144. Виписки з гродських актових книг Теребовлянських і Кам'янець-Подільських по маєтках: Копичинці, Коцюбинці, Гадинківці, Оришківці в Гусятинському повіті – ф. 4 (Баворовських) – оп. 2. – спр. 395. – 130 арк.
145. Summaruus z lustracyi starostw, dzierzaw, woytovstv y wsiew w ziemi Sanockiey lezoczych. – ф. 5 (Осолінських) – оп. 1. – спр. 2834 / III – 292 арк.
146. Registratura privilegiorum ad dekretorum pro parte oppidorum in regnis Gallicial et Lodomerial sitorum – ф. 5 (Осолінських) – оп. 1. – спр. 2836 / III – 278 арк.
147. Люстрація Галицької і Перемишльської земель з 1629 року – ф. 9 – оп. 1. – спр. 247 – 453 арк.
148. Sprawy z miastem Gdanskim do procesu o sumy pruskie nalezne subcessom Stanislava Jablonovskega oraz z sukcesorami Piotra Rhene doktora o nalezace mu wynagrodzenie 1699 – 1767 – ф. 9. – оп. 1. – спр. 248. – 560 арк.
149. Buczacki Yerzy z Andrzejem Potockim o dobra Cwozdziec, Wierbliaz, Utorop 1598 – 1767 – ф. 103 (Сапіги). – оп. 1. – спр. 68 / II a – 1600 арк.
150. Lustracja starostwa Kaluskiego 18 st. – ф. 141 (Чоловського) – спр. 288 / II – 103 арк.
151. Historische Beschreibung Kolomea 1811 r. – ф. 141 (Чоловського) – спр. 2168 / III – 50 арк.

152. Inwentarz miasta Podhaiec z przylegtosciami – ф. 141 (Чоловського) – спр. 457 / III – 48 арк.
153. Inwentarz spisania szeczi zamku trembovelskiego i folvarkow k niemu nalezacych 1555г. – ф. 141 (Чоловського) – спр. 244 / I – 24 арк.
154. Люстрації, інвентарі, акти Теревовлі і Теревовлянського староства XV – XIX ст. – ф. 141 (Чоловського) – спр. 2118 / III – 20 арк.
155. Люстрації, інвентарі, акти Теревовлі і Теревовлянського староства XV – XIX ст. – ф. 141 (Чоловського) – спр. 2119/ III – 16 арк.
156. Люстрації, інвентарі, акти Теревовлі і Теревовлянського староства XV – XIX ст. – ф. 141 (Чоловського) – спр. 2120 / III – 4 арк.
157. Люстрації, інвентарі, акти Теревовлі і Теревовлянського староства XV – XIX ст. – ф. 141 (Чоловського) – спр. 2121 / III – 8 арк.
158. Люстрації, інвентарі, акти Теревовлі і Теревовлянського староства XV – XIX ст. – ф. 141 (Чоловського) – спр. 2122 / III – 8 арк.
159. Люстрації, інвентарі, акти Теревовлі і Теревовлянського староства XV – XIX ст. – ф. 141 (Чоловського) – спр. 2123 / III – 4 арк.
160. Люстрації, інвентарі, акти Теревовлі і Теревовлянського староства XV – XIX ст. – ф. 141 (Чоловського) – спр. 2124 / III – 30 арк.
161. Люстрації, інвентарі, акти Теревовлі і Теревовлянського староства XV – XIX ст. – ф. 141 (Чоловського) – спр. 2125 / III – 12 арк.
162. Люстрації, інвентарі, акти Теревовлі і Теревовлянського староства XV – XIX ст. – ф. 141 (Чоловського) – спр. 2126 / III – 16 арк.
163. Матеріали до історії міст 1576 – 1825 рр. – ф. 141 (Чоловського) – спр. 433 / III – 30 арк.
164. Urywki ksiegi radzieckiej m. Trembovli z lat 1638 – 1679 – ф. 141 (Чоловського) – спр. 55 / II – 118 арк.
165. Матеріали до історії міста Тернополя 1548 – 1727 рр. – ф. 141 (Чоловського) – спр. 431 / III – 58 арк.
166. Akta do sprawy ordynacji ostrogskiej 1753 r. – ф. 145 (Яблуновських) – спр. 19' – 51 арк.

167. Akta skarbove 1658 – 1740 – ф. 145 (Яблунівських) – спр. 19' – 47 арк.
168. Akta procesu miedzy Boguszami a gvalty 1724 – 1726; o granice miedzy dobrami Kobylovloki i Suchyslaw 1640; w sprawie pretensyj dziedzicow dobr Janov (niema aktow w koszulec); procesu dziedzicow dobr Kobylovloki z Blazevskim 1656 – 1686; fкта sum na dobrach Michalcze 1622 – 1766; procesu o gvalty w dobrach Mlyniszcse i o zbiegłych poddanych stamtad 1643 – 1724 . – ф. 145 (Яблунівських) – спр. 118 – 130 арк.

Опубліковані джерела

169. Акты з метрики Литовської з 1374-1529 pp. – Сп.б., 1895.- 2000 с.
170. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России 1365-1598 гг. – Сп.б.,1863.- 301 с.
171. Архив Юго-Западной России.- К., 1869.- Т.І.- ч.V; VII.- с. 700 Ч. V.- 636 с.
172. Грушевській М. Матеріали до історії суспільно-політичних відносин Західної України.- ЗНТШ.- Львів, 1905 р.- Т.63.- К. V.- У + І + 46 с.
173. Документы, объясняющие историю Западно-русского края и его отношения к России и Польще.- Сп.б.,1865.- 65 с.
174. Жерела до історії України-Руси.- Львов, 1895.- Т.І.- 312 с.; Т.2.- 1897.- 309 с.; Т.4.- 1898.- 411 с.; Т.5.- 1901.- 354 с.
175. Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей.- М.: АН СССР, Институт истории. Изд-во восточной литературы, 1962.- Т.2.- XVI + 938 + 87 с.
176. Каталог пергаментних грамот Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233-1799 років.- К.: Наукова думка, 1972.- 671 с.
177. Петрушевич А.С. Акты относящиеся к истории Юго-Западной Руси.- Львов, 1868.- 192 с.
178. Петрушевич А.С. Сводная Галицко-Русская летопись с 1600 – по 1700 год // Литературный сборник издаваемый Галицко-Русскою матицей, 1872 и 1873.- Львов, 1874.- 700 с.

179. Пташицкий С.Л. Описание книг и актов Литовской метрики.- Сп.б.1897.- 276 с.
180. Уляницкий В.А. Материалы для истории взаимных отношений России, Польши, Молдавии, Волохии и Турции в XIV-XVI вв. – М., 1887.- 244 с.
181. Эвлия Челеби. Книга путешествия. Земли Молдавии и Украины. –М.: Изд-во вост. лит-ры, 1961. – Вып. I. –338 с.
182. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej. Z archiwum t.zw.bernardynskiego we Lwowie. – Lwów, 1870-1935. – Т.ХІХ; ХХ; ХХІІ; ХХІV.
183. Inwentar, Rohatynskiego starostwa 1616 r // Kronika powiatu Rohatynskiego. – Lwów, 1933. – Rok III – S. 1-16; Rok IV.
184. Prochaska A. Materialy archiwalne wyjeite głownee z Metryki Litewskiej od 1348 do 1607 roku. – Lwów, 1890. – 200 s.
185. Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajow słowiańskich. – Warszawa, 1880-1900. – Т.І-ХV.
186. Volumina legum. – Petersburg, 1856. – Т.І-ІV.
187. Zródla dziejowe. Polska ХVІ w pod względem geograficzno-statystycznym. Ziemie ruskie. Ruś Czerwona. Opisana przez A.Jabłonowskiego. – Warszawa, 1902. – Т. ХVІІІ. – Cz. І- ІХ. + 252 s.; Warszawa, 1903. – Т.ХVІІІ. – Cz. ІІ.- 491 + 33 + 111 s.

Спеціальна література

188. Антонович В. Українські міста // В кн. : Розвідки про міста і міщанство на Україні – Руси в ХV-ХVІІ ст. – Львів, 1904. – С.309-383.
189. Аристов Н.Я. Промышленность древней Руси. – Сп.б. – 1866. – 250 с.
190. Багалій Д. Магдебургське право на лівобічній Україні. В кн.: Розвідки про міста і міщанство на Україні – Руси в ХV-ХVІІ ст. – Львів, 1904. – С.387-462.
191. Балух В. Фільварки пізньосередньовічної Польщі .- Чернівці: Золоті літаври, 1999. – 378с.
192. Баранович О.И. Новый город Западной Украины XVI в. (основание Старокопстантинова) // Ученые записки Института славяноведения. – М.: Изд-во АН СССР, 1951. – Т.ІІІ. – С.236-263.

193. Баранович О.И. Помещецкий город времен Речи Посполитой. – Москва., 1947. – 170 с.
194. Баранович О.И. Украина накануне освободительной войны XVII в / Социально-экономические предпосылки войны/. М.: Изд-во АН СССР, 1958. – 208 с.
195. Баранович О.И. Залюднення України перед Хмельниччиною. – К: ВУАН, 1930. – 156 с.
196. Бойко І.Д. Промисли на Україні в XVI – першій половині XVII ст. // УІЖ. – 1962. – №1. – С. 61 – 74.
197. Бойко І.І. Селянство України в другій половині XVI – першій половині XVII ст. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1963. – 332 с.
198. Владимирський -Буданов М. Німецьке право в Польщі і Литві // Розвідки про міста і міщанство на Україні-Руси в XV-XVIII в. – Ч.1.-Львів, 1903. – 177 с. – Ч. II. – Львів, 1904. – С.178-308.
199. Галич і Галицька земля в українському державотворенні (до 1100-річчя Галича і 800-річчя Галицько-Волинського князівства): Збірник матеріалів (Прикарпатський університет ім.В.Стефаника). – Івано-Франківськ: Плай, 1999. – 186 с.
200. Голобуцкий В.О. О начале нисходящей стадии феодальной формации // Вопросы истории. – 1959. – № 9. – С.123-137.
201. Голобуцький В.О. Економічна історія Української РСР. Дожовтневий період. – Київ: Вид-во Вища школа, 1970. – 298 с.
202. Голобуцький В.О. Про цехове ремесло і зародження капіталістичного виробництва в XVI – першій половині XVII ст. на Україні // Вісник Академії Наук УРСР, 1958. – № 8. – С.34-42.
203. Горн М.В. Классовая борьба крестьян западноукраинских земель в 1638-1648 годах // Вопросы истории. – 1954. – № 2. – С.58-70.
204. Городиський Л., Зінчишин І. Мандрівка по Тереховлі і Тереховлянщині. – Львів: Каменярь, 1998. – 294с.

205. Грабов В.В. Армянская колония в Снятине // Исторические связи и дружба армянского и украинского народов. – Ереван: Изд-во АН Армянской ССР, 1961. – Вып.1. – С.140-144.
206. Грабовецкий Б.В. Мелкое товарное производство и становление мануфактуры на Прикарпатье в XVI-XVII вв. / на материалах солеварных промыслов // Дис. на соиск. учен. степ. канд. ист. наук., – К. 1984. – 25 с.
207. Грабовецький Б.В. Прикарпатська сіль // Жовтень. – 1981. – № 12. – С.116-121.
208. Грабовецький Б.В., Грабовецький В.В. Вірмени на Прикарпатті: З історії етнічних груп Галичини. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 2000. – 135 с.
209. Грабовецький Б.В., Сіреджук П.С. Солеварні промисли Прикарпаття // Народна творчість та етнографія. – 1985. – № 4. – С.44-47.
210. Грабовецький В.В. Історія Івано-Франківська (Станіслава) з найдавніших часів до початку ХХ ст. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 1999. – 302 с.
211. Грабовецький В.В. Нариси історії Прикарпаття – Т.3. – Івано-Франківськ, 1993. – 168 с.
212. Грицкевич А.П. Частновладельческие города Белоруссии в XVI-XVIII вв. – Минск: Изд-во наука и техника, 1975. – 248 с.
213. Гроссман Ю.М. О роли цехов во Львове XVI-XVIII вв. / В кн.: Города феодальной России. – М.: 1966. – С.153-159.
214. Гроссман Ю.М. Оренда маєтків та її вплив на становлення західноукраїнських земель в першій половині XVII ст.// Питання історії СРСР. – Львів, 1958. – С. 107-119.
215. Грушевський М.С., Дашкевич Я. Вірмено-половецькі джерела з історії України // Науково-інформаційний бюлетень архівного управління УРСР. – 1965. – № 2. – С.66-73.
216. Дашкевич Я. Розселення вірмен на Україні в XI-XVII ст. Український історико-географічний збірник. – К.: Наукова думка, 1971. – Вип. 1. – С. 150-181.
217. Дашкевич Я. Украинско-молдавские связи в XVII в. Сборник документов. – Киев: Наукова думка, 1969. – 165 с.

218. Єршов А. До історії цехів на Лівобережжі XVII-XVIII ст. / Записки Ніжинського інституту народної освіти. – Кн. VI. – Ніжин, 1926. – С.123-126.
219. Заклинський Р.І. Географія Русі. – Львів, 1887. – Т.І. – 150 с.
220. З історії західноукраїнських земель: В 5-ти томах. – К.: Вид-во АН УРСР. – 1957 – 1960.
221. Инкин В.Ф. Ремесленное производство в королевских городах Галицкого Подгорья в XV-XVIII вв. // Города феодальной России. – М.: Мысль. – 1966. – С.168-177.
222. Инкин В.Ф. Фольварк и его рынок в Галицком Прикарпатье XVI в. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы, 1964. – Кишинев: Изд-во Картя Молдовеняске, 1966. – С.188-197.
223. Исаевич Я.Д. К вопросу об экономических взаимоотношениях между городом и деревней и их влияние на развитие городов Прикарпатья в XVI-XVII вв. – В кн.: Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы, 1960. – Киев: Изд-во АН УССР, 1962. – С.189-197.
224. История Польши в 3-х томах. /Королюк В.Р., Миллер И.С., Третьяков П.Н. Т.І. – М.: Изд-во АН СССР, 1954. – 583 с.
225. Ісаєвич Я.Д. З історії Дрогобича XVI-XVII ст. // Наукові записки Інституту Суспільних Наук АН УРСР. – Київ, 1961. – С.25-35.
226. Ісаєвич Я.Д. Солеварна промисловість Підкарпаття в епоху феодалізму (до кінця XVIII ст.) // Нариси історії, техніки. –Вип. 7. – Київ, 1966. – С.99-112.
227. Історія Львова: Короткий нарис. – Львів: Кн. – журн. вид-во, 1956. – 229 с.
228. Історія Львова. – К.: Наукова думка, 1984. – 350 с.
229. Історія міст і сіл Тернопільської області. – Київ: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1971. – 640 с.
230. Історія міст і сіл Української РСР: у 26 томах. Івано-Франківська обл. – Київ: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії, 1971. – 640 с.
231. Історія робітничого класу Української РСР: у 2 томах. –Т. І. – Київ: Наукова думка, 1967. – 551 с.

232. Історія селянства Української РСР: у 2 томах.– Київ: Наукова думка. –Т. I. 1967. – 567 с.
233. Історія Української РСР у восьми томах десяти книгах. – Київ: Наукова думка, –Т.2, 1979. – 615 с.
234. Кісь Я.П. Аграрні відносини в містах Руського і Белзького воєводств у XIV-XVII ст. // Питання соціально-економічної історії. – Львів: Вища школа. Вид-во Львівського університету, 1978. – Вип. 14. – С.90-95.
235. Кісь Я.П. Промисловість Львова в період феодалізму (XIII-XIX ст.). –Львів: Вид-во Львівського університету, 1968. – 223 с.
236. Кісь Я.П. Історія торговельних зв'язків України в XVI – першої половини XVII ст. // Історичні дослідження. Вітчизняна історія. – К.: 1982. – Вип. 8. – С.82-87.
237. Клименко П. Цехи на Україні. Суспільно-правові елементи цехової організації // Збірник історико-філологічного відділу ВУАН. –№81. – Київ, 1929. – 199 с.
238. Книш Я.Б. Суспільно-політичний, економічний і культурний розвиток Белзького воєводства у першій половині XVII ст. / Автореферат дисертації на здобуття вченого ступеня кандидата історичних наук. – Львів: НАН України, Інститут українознавства, 1996. – 24 с.
239. Ковальський М.П. До питання про економічні зв'язки західноукраїнських земель з Російською державою в другій половині XVI – першої половини XVII ст. // Доповіді та повідомлення. – Львів, 1958. – Вип. 8. – С.104-109.
240. Компан О.С. Міста України в другій половині XVII ст. – Київ: Вид-во АН Української РСР, 1963 – 388 с.
241. Компан О.С. Участь міського населення у визвольній війні українського народу 1648-1654рр. – К., 1954 – 104с.
242. Копыцкий З.И. Экономическое развитие городов Белоруссии в XVI- первой половине XVII вв. – Минск: Изд-во Наука и техника, 1966. – 227 с.
243. Крикун М.Г. Динаміка чисельності поселень Подільського воєводства в XVI – XVIII ст. // Історичні дослідження. Вітчизняна історія. – 1983. – Вип. II. – С.57-63.

244. Кривонос Н.К. Роль львовской армянской колонии в развитии торговли на западноукраинских землях в первой половине XVII века // Исторические связи и дружба украинского и армянского народов. – К., 1965. – С. 102-105.
245. Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1954. – 533 с.
246. Крип'якевич І.П. Боротьба позацехових ремісників проти цехів у Львові (1590-1630 рр.). // З історії західноукраїнських земель. – Ч.І. – Київ, 1957. – С.5-14.
247. Крип'якевич І.П. Джерела з історії Галичини періоду феодалізму. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1962, – 82 с.
248. Крип'якевич І.П. Зв'язки Західної України з Росією до середини XVI ст. Нариси. – Київ, 1939. – 72 с.
249. Лазаревська К. Матеріали до історії цехів на Лівобережній Україні XVII-XIX вв. – В книзі: Київ та його околиця в історії та пам'ятниках. – Київ, 1926. – С.275-305.
250. Марочкін В.П. Українське місто від XV до середини XVII ст: звичаєво-правова атрибутика як історичне джерело: історична монографія. – Торонто, 1999. – 340с.
251. Мацюк О.Я. Замки і фортеці західної України. Мандрівки історичні. – Львів, 1997. – 268 с.
252. Михайлина П.В. Визвольна боротьба трудового населення міст України (1569-1654). – К.: Наукова думка, 1975. – 259 с.
253. Михайлина П.В. До питання про перебування військових загонів Речі Посполитої у містах України (кінець XVII ст. // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. Збірник наукових статей. – Чернівці; 1998. – Т.1.- С. 91-102.
254. Михайлина П.В. Міста України в період феодалізму //До питання про становлення міст в умовах іноземного поневолення в кінці XVI- першій половині XVII ст. – Чернівці. Вид-во ЧДУ, 1971. – 112 с.

255. Михайлина П.В. Подрыв экономики городов Украины первой половины XVII ст. междоусобной борьбой магнатов и шляхты. // Тезисы докладов XXII научной сессии Черновицкого государственного университета. - Черновцы, 1966. – Секция исторических наук. – С. 49-53.
256. Михайлина П.В. Політика адміністрації Речі Посполитої в містах України другої половини XVI-першої половини XVII ст. // Історія та історіографія України. – К.: Наукова думка, 1985. – С.39-47.
257. Михайлина П.В. Произвол польских жолнеров в городах Украины в конце XVI – первой половине XVII вв. // Тезисы докладов XX научной сессии Черновицкого государственного университета. – Черновцы, 1965. – С. 44 –47.
258. Мохов Н.А. Молдавия эпохи феодализма (от древнейших времен до начала XIX вв./). – Кишинев: Изд-во Картя Молдовеняскэ, 1964. – 440 с.
259. Мохов Н.А. Очерк истории молдавско-русско-украинских связей /С древнейших времен до начала XIX в/. – Кишинев: Штиинца, 1961. – 214 с.
260. Нестеренко О.О. Розвиток промисловості на Україні. – В двох частинах – Ч. I. – Ремесло і мануфактура. – Київ: Вид-во АН УРСР. 1959. – 496 с.
261. Отамановский В. Развитие городского строя на Украине в XV-XVIII вв. и магдебургское право // Вопросы истории. – 1958. – № 9. – С.59-77.
262. Паньків Б.М. Экономическое развитие городов и местечек Галичской земли во второй половине XVII – первой половине XVIII вв. // Автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. ист. наук. – Львов, 1983. – 24с.
263. Паньків Б.М. Міста і містечка Галицької землі. Жовтень. – 1982. – № 9. – С.95-104.
264. Подградская Е.М. Торговые связи Молдавии со Львовом в XVI-XVII веках. – Кишинев: Изд-во ЦК КП Молдавии, 1968. – 224 с.
265. Полянский Ф.Я. Первоначальное накопление капитала в России. – М.: Соцэгиз, 1955. – 45 с.
266. Полянский Ф.Я. Товарное производство в условиях феодализма. – М.: Изд-во АН СССР, 1959. – 532 с.

267. Притискач М.І., М. Грушевський про вплив магдебурзького права на розвиток українських міст XVI – XVII ст. // Наукові записки ТДПУ. Серія: Історія . – Випуск V. – Тернопіль, 1997. – С. 217 – 220.
268. Притискач М.І. Нові явища в характері ремісничого виробництва міст Галицької землі в другій половині XVI ст. – першій половині XVII ст. // Наукові записки ТДПУ. – Серія: Історія. – Випуск XII – Тернопіль. 2001. – С. 43 – 50.
269. Притискач М.І. Питання міського самоврядування в діяльності УНР та історичний досвід міської управи в Україні // Наукові записки ТДПУ. Серія: Історія .– Випуск VI. – Тернопіль, 1997. – С.111 – 115.
270. Притискач М.І. Правове становище міст Галицької землі в другій половині XVI ст. – першій половині XVII ст. // Наукові записки ТДПУ. – Серія: Історія. – Випуск X .– Тернопіль, 2000. – С. 41 – 45.
271. Притискач М.І., Притискач Л.І. Правовий статус українських міст в другій половині XVI ст. – першій половині XVII ст. // Наукові записки ТДПУ. – Серія: Історія. – Випуск VII – Тернопіль, 1998. – С. 292 – 296.
272. Рутковский Я. Экономическая история Польши. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1953. – 427 с.
273. Сас П.М. Феодальные города Украины в конце XV в – 60-х годах XVI в // АН УССР Институт истории. – Киев: Наукова думка, 1989. – 231с.
274. Сиреджук П.С. История заселения Галицкой земли в XVI – XVII вв. // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Львов, 1989. – 24 с.
275. Слабеев І.С. Чумацький промисел на Україні. Наукові записки // Інститут України АН УРСР. – 1958. – Т.12. – С.15-25.
276. Стришенец Н.М. Промышленность Украины XVI – первой половины XVIII в. – Ярославль, 1980. – 126 с.
277. Стришенец Н.М. Работные люди государственных солеваренных промыслов Прикарпатья в 1565-1570 гг. // Рабочий класс СССР.- Ведущая революционная и созидательная сила советского общества // к 90 летию со дня рождения акад.

А.М.Панкратовой / Тезисы докладов и сообщений республиканской научной конференции. – Донецк: Изд-во ДГУ, 1987. – Ч.І. – С.8-16.

278. Стрішенець М.М. До питання про зародження мануфактурного виробництва на промислах України XVI – перша половина XVII ст. // Історія народного господарства та економічної думки України. – 1998. – Вип. 30. – С.129-136.
279. Стрішенець М.М. До питання про правове становище орендарів промислів України XVI – першої половини XVII ст. // Придніпровський науковий вісник. – 1998. – № 23/90/. – С.18-24.
280. Стрішенець М.М. Економічна історія Тернопільщини. – Тернопіль: Астон, 2001. – Т.1.- 309с.
281. Стрішенець М.М. З історії солеваріння на Прикарпатті в XVI ст. Історія народного господарства та економічної думки Української РСР. – Київ, 1987. – Вип. 21. – С.38-46.
282. Стрішенець М.М. Нариси з історії промислів України XVI – перша половина XVII ст. – Тернопіль, 1995. – 210 с.
283. Стрішенець М.М. Торгівля прикарпатською сіллю на Україні в другій половині XVI – середині XVII ст. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1989. – Ч.І. – С.43-54.
284. Струмилин С.Н. История черной металлургии в СССР. Феодалный период. /1500-1860 гг./ – М.: Изд-во АН СССР, 1954. – 535 с.
285. Струмилин С.Н. Очерки экономической истории России. – М.: Изд-во социально-экономической литературы, 1960. – 548 с.
286. Татищев В. История Российская. В 7-ми т. / Вступительные статьи А.И.Андреева и др./ – М.: Лит. изд-во АН СССР / Ленинградское отделение / , 1963. – Т.3. – 333 с.
287. Тиктор І. Велика історія України від найдавніших часів до 1923 року. – Львів, 1935. – 1000 с.
288. Тихомиров М.Н. Список русских городов дальних и близких // Исторические записки. – М., 1952. – Т.40. – С.214-259.
289. Томашівський С. Українська історія. Нарис. – Львів, 1919. – 154 с.

290. Шевченко Ф.П. Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст – Київ: Вид-во АН УРСР, 1959. – 500 с.
291. Шиян Р.В. Роль городов Русского и Белзкого воеводств в торговых связях Восточной Европы с Центральной и Западной. – Львов, 1960. – 230 с.
292. Юшков С.В. Історія держави і права СРСР. – М., 1940. – Т.І. – С. 198 с.
293. Якубський В.А. Некоторые вопросы истории городского землевладения в Польше XIV-XVII вв. – В книге: Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы, 1959. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – С.71-80.
294. Arlamowski K. Z dziejow przemyskich cechów rzemieślniczych w dawnej Polsce. – Przemyśl, 1931. – 251 s.
295. Arlamowski K. Zapoczywanja i dazenie gospodarcze szlachty czerwonoryskiej XVII w. – Lwów, 1927. – 127 s.
296. Badecki K. Sredniowieczne ludwisarstwo lwowskie. – Lwów, 1931. – 59 s.
297. Baliński M., Lipiński T. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym. – Cz.I. – Warszawa, 1844. – 546 s.; cz. 2. – W.1845. – 547 s.
298. Barącz S. Pamiętki buczackie. – Lwów, 1882. – 168 s.
299. Barącz S. Pamiętki miasta Stanisławowa. – Lwów, 1858. – 192 s.
300. Barącz S. Rys dziejow ormiańskich. – Tarnopol, 1859. – 318 s.
301. Baranowski B., Herbst S. Pogorszenie się warunków rozwoju miast, produkcji przemysłowej i górnictwa (w latach 1576-1648) – Historia Polski pod redakcją H. Lowniańskiego. – T.I. – Cz.2. – Warszawa, 1957. – 250 s.
302. Baranowski B., Herbst S. Unia breska. Historia Polski. Opracowanie zbiorowe pod redakcją T.Manteuffla. – T.I. – Cz.2 – Warszawa, 1957. – 149 s.
303. Barzanowski J. Z dziejów handlu polskiego w XVI-XVII wieku. Handel wolami. – Gdansk, 1977. – 240 s.
304. Bayger J. Powiat trembowelskie. Skic geograficzno-historyczno-etnograficzny. – Lwów, 1899. – 319 s.

305. Bernhaut M. Przyczynki do historii prawa niemieckiego i wołoskiego w wojewodztwie Ruskiem // Sprawozdanie Dyrektora C.K.Gymnazjum w Brodach za rok szkolny 1912/1913. – Brody. – S.1-27.
306. Biesiadecki F. Herb królewskiego miasta Rohatyna. – W kz.: Ziemia Czerwińska. – Lwów, 1936. – S.118-124.
307. Biesiadecki F. Powiat rogatyński.- Kronika powiatu rohatyńskiego. – № 2. – Lwów, 1931. – 319 s.
308. Bogucka M. Miasta Europy środkowej w XVI-XVII w. Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych. – 1981. – T.41. – S.5-23.
309. Brawer A.J. Galizien. – Leipzig.-Wien, 1910. – 107 s.
310. Bujak F. Galicya. – Lwów-Warszawa, 1908. – T.1. – 562 s.
311. Bujak F. Rozwój gospodarczy w krótkim zarysie. – Krakow, 1925. – 51 s.
312. Charewiczowa L. Ograniczenie gospodarcze nacji szizmatyckich i zydow w Lwowie XV i XVI wieku. Kwartalnik Historyczny. – Lwów, 1925. – Rocznik XXXIX. – 5-15 s.
313. Charewiczowa L. Handel sredniowiecznego Lwowa. – Lwów. 1925. – XI + 156 s.
314. Charewiczowa L. Lwowskie organizacje zawodowe za czasów Polski przedrozbiorowej. – Lwów, 1929. – 195 s.
315. Chirowski D. Dzieje miasta Tysmienicy. – Lwów, 1938. – 64 s.
316. Csloger Z. Encyklopedia staropolska ilustrowana. – Warszawa, 1902. – T.3. – 300 s.
317. Czemeryński K. O dobrach koronnych bylej Rzeczypospolitej Polski. – Lwów, 1870. – 290 s.
318. Czerniecki I. Brzeżany, Pamiątki i wspomnienia. – Lwów, 1905. – 111 s.
319. Czolowski A, Janucz B. Przeszłość i zabutki wojewodztwa tarnopolskiego. – Tarnopol, 1926. – 199 s.
320. Czolowski A. Damne zamki i twerdze na Rusi Halickiej. – Lwów, 1892. – 70 s.
321. Czolowski A. O polozeniu starego Halicza. – Lwów. 1890. – 23 s.
322. Czolowski A. Z przeszlosci Jezupola i okolicu. – Lwów, 1890. – 163 s.
323. Dąbkowski P. Księgi sadowe halickie za czasów polskich. – Lwów, 1920. – 20 s.

324. Dąbkowski P. Palestra sadowa halickie za czasów polskich. – Lwów, 1920. – 38 s.
325. Dąbkowski P. Podział administracyjny województwa ruskiego i belzkiego w XV wieku. – Lwów, 1939. – 333 s.
326. Dąbkowski P. Stosunki gospodarcze w ziemi halickiej w XV w. – Lwów, 1927. – 60 s.
327. Dąbkowski P. Wołosi i prawo wołoskie w dawnej Polsce. – Krakow, 1935. – 118 s.
328. Dicker J. Górnictwo na Rusi Galickiej w XV-XVI w. – Sprawozdanie towarzystwa naukowego we Lwowie. – T.III. – Lwów, 1937. – 276 s.
329. Diveky A. Stosunki handlowe Węgier i Polski w XVI i XVII w. – Warszawa, 1911. – 170 s.
330. Długosz T. Relacje arcybiskupów lwowskich 1595-1794. – Lwów, 1937. – 70 s.
331. Dodatek Miesięczny przy Gazecie Lwowskiej. – 1861 r. – Nr. 23.
332. Dodatek tygodniowy przy Gazecie Lwowskiej.- 1855.- Nr. 8,9.
333. Domin W., Kolasa J, Trzyna E., Zyda S. Rejestr poborowy województwa krakowskiego z roku 1629.- Wroslaw, 1956.- 111 s.
334. Encyklopedia do krajoznawstwa Galicyi pod względem gistorycznym, topograficznym hydrograficznym, geognostycznym, etnograficznym, handlowym, przemysłowym etc – Lwów, 1871. – T. I. – 403 s.; – Lwów, 1874. – T. II – 487 s.
335. Gasiorowska N. Górnictwo i hutnictwo w Polsce. – Lwów, 1937. – 160 s.
336. Gromnicki T. Ormianie w Polsce, ich historia prawa i przywileje. – Warszawa, 1891. – 86 s.
337. Herbst S. Cechy rzemieślnicze. – Warszawa, 1948. – 86 s.
338. Herbst S. Miasta i mieszczaństwo renesansu Polskiego. – Warszawa, 1954. – 54 s.
339. Historia Polski (Pod red. Lownianskiego).. – Warszawa, – T.I. – Cz. II 1957. – 758 s.
340. Horn M. Handel wolami na Rusi Czerwonej w XVII w. – Rocznik dziejow społecznych i gospodarczych. – T.XXIV, rok. 1962. – Poznan, 1963. – S.73-79.

341. Horn M. Miejski ruch osadniczy na Rusi Czerwonej w latach 1501-1648 // Zeszyty, naukowe szkoły pedagogicznej im powstańców śląskich w Opolu.- Opole, Historia. Seria A. 1975,- T.XIII. – S.29-49.
342. Horn M. Położenie prawno-ekonomiczne żydów w miastach ziemi Halickiej na przełomie XVI i XVII w // Biuletyn żydowskiego instytutu historycznego. – 1961. – № 40. – 24-36 s.
343. Horn M. Ruch budowlany w miastach ziemi Rzemyskiej i Sanockiej w latach 1550-1650 na tle przesłanek urbanizacyjnych.- Zeszyty naukowe WSP w Opolu.- Historia.- XXIII. – Opole. – 1968. – 293 s.
344. Horn M. Rzemiosło miejskie województwa Bielskiego w pierwszej połowie XVII wieku. – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1966. – 282 s.
345. Horn M. Skutki ekonomiczne najazdów tatarskich z lat 1605-1633 na Rus Czerwoną. – Warszawa-Wrocław-Kraków. Zakład narodowy im Ossolińskich, 1964. – 234 s.
346. Horn M. Towarzystwo cechów Lwowskich. – Kwartnik Historyczny, Rocznik XXVI. – Nr.2. – Warszawa, 1959. – 14-19' s.
347. Horn M. Walka klasowa i konflikty społeczne w miastach Rusi Czerwonej w latach 1600-1648 na tle stosunków gospodarczych. – Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1982. – 243 s.
348. Horn M. Żydzi na Rusi Czerwonej w XVI – pierwszej połowie XVII w. Działalność gospodarcza na tle rozwoju demograficznego. – Warszawa, PWN, 1975. – 331 s.
349. Hornowa E. Stosunki ekonomiczno-społeczne w miastach ziemi Halickiej w latach 1590-1648. – Opole, 1963. – 293 s.
350. Jelski S. Zarys obyczajów szlachty w zestawieniu z ekonomią, i doła ludu w Polsce i Litwie. – T.I. – 244 s.
351. Kleczyński J. Poglądowe generalne w Polsce i oparte na nim opisy ludności.- Rocznik Akademii. Wydział historyczny. – T.V. – Seria II. – Kraków, 1894. – 350 s.
352. Kostowiecka I. Z przeszłości Doliny. – Dolina, 1936. – 97 s.
353. Kula W. Stan i potrzeba badań nad demografią historyczną w dawnej Polsce (do pocz. XIX w.) // Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych. – T.XIII. – 7-12 s.

354. Kunzek T. Przewodnik po województwie tarnopoliskiem. – Tarnopol, 1936. – 303 s.
355. Kutrzeba S. Sprawa żydowska w Polsce. – Lwów, 1918. – 140 s.
356. Łabecki M. Górnictwo w Polsce. – T.II. – Warszawa, 1841. – 551 s.
357. Lewicki S. Drogi handlowe w wiekach średnich. – Lwów, 1921. – 80 s.
358. Lewicki S. Targi lwowskie od XIV-XIX wieku. – Lwów, 1921. – VIII + 72 + 6 s.
359. Linde H. Słownik języka polskiego. – Lwów, 1855. – № II. – 350 s/
360. Lozinski W. Patryciat i mieczanstwo lwowskie w XVI-XVII wieku. – Lwów, 1892. – VI + 434 s.
361. Lozinski W. Prawem i lewem. Obyczaje na Czerwonej Rusi w pierwszej połowie XVII wieku. – T.I. – Lwów, 1913. – Czasy i ludzie.- XII + 483 s; T. II. Wojny prywatne. – Lwów. 1913. – XII + 587 s.
362. Lozinski W. Sztuka lwowska w XVI-XVII wieku. Architektura i rzeźba. – Lwów, 1901. – III + 202 s.
363. Lozinski W. Złotnictwo lwowskie. – Lwów, 1912. – 175 s.
364. Mączok A., Samsonowicz H., Zientara B. Z dziejów remiósł w Polsce. – Warszawa, 1957. – 244 s.
365. Maleczynska E., Gilewicz A. Wskazowki do nauczania historii ziemi Czerwińskiej. Bibliografia do historii Galicji. – Lwów, 1933. – S. 110.
366. Malenczynski K. Urzędnicy grodscy trembowielscy (1403-1783). – Ziemia czerwińska, rocznik II. – Lwów, 1936. – S. 302-317.
367. Mańkowski T. Lwowski cech malarzy w XVI-XVII wieku. – Lwów, 1936. – 126 s.
368. Masiszewski M. Brzezany w czasach Rzeczy Pospolitej Polskiej. Monografia historyczna. – Brody, 1910. – XII + 224 s.
369. Mitkowski J. Uście Zielone – miasteczko prywatne ze szczególnym uwzględnieniem stanu w XVIII w. – Zeszyty naukowe uniwersytetu Jagiellońskiego, seria nauk społecznych. Historia. – Zeszyt. – № 2. – Kraków, 1956. – S. 115-159.
370. Motylewicz I. Miasta ziemi Przemyskiej i Sanockiej w drugiej połowie XVII i XVIII wieku. – Przemyśl – Rzeszów, 1893. – 317 s.

371. Opas T. Miasta prywatne w Rzeczy Pospolita – Kwartalnik historyczny, 1971. – № 1. – S. 28-48.
372. Osuchowski W. Gospodarka solna na Rusi Halickiej od XVI – do XVIII w. – Lwów, 1930. – 76 s.
373. Peittrak F. Skic monograficzny salin dolinskih. – Lwów, 1907. – 93 s.
374. Polackówna A. Z przeszłości m. Grzymajłowa. – Lwów, 1936. – 10 s.
375. Ptasnik J. Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce. – Kraków, 1934. – VIII.- 511 s.
376. Rolle A. Zameczki podolskie na kresach multanskich. – Warszawa, 1880. – 67 s.
377. Rusinski W. O rynku wewnętrznym w Polsce drugiej połowy XVII w. // Roczniki Dziejow Społecznych i gospodarczych. – T.16. – Poznań, 1955. – 26-34 s.
378. Rutkowski J. Historia Gospodarcza Polski (do 1864 r). – Warszawa, 1953. – 568 s.
379. Rutkowski J. Podział dochodów w zypach ruskich za Zygmunta Augusta. – Poznań, 1928. – 156 s.
380. Rutkowski J. Z dziejow zup ruskich za Zygmunta Augusta. – Lwów, 1925. – 180 s.
381. Rybarski R. Handel i polityka handlowa Polski w XVI wieku. – Poznań, 1928. – T.I. – 363 s.
382. Rybarski R. Powiat tarnopolski pod względem geograficzno-statystycznym. – Rocznik kółka naukowego tarnopolskiego za rok 1894/1895. – Tarnopol, 1896. – S.67-227.
383. Schwarsz I. Zeleszczyki i okolice. – Tarnopol, 1931. – 70 s.
384. Serczyk W. Historia Ukrainy. – Wrocław-Warszawa.- Kraków-Gdańsk, 1979. – 500 s.
385. Shiper J. Studia nad stosunkami gospodarczymi żydów w Polsce pod czas średniowiecza. – Lwów, 1911. – 4 + 379 s.
386. Siedler H. Sniatyn. Skic monograficzny. – Stanisławów, 1930. – 15 s.
387. Skrzetuński W. Prawo narodu polskiego. – Warszawa, 1884. – T.II. – 280 s.
388. Słupnicki H. Galicya pod względem topograficzno-geograficzno-historycznym. – Lwów, 1869. – 175 s.

389. Sochaniewicz K. Terminologie crerwonoruskich miar nasypnych (zbożowych) w 15 i 16 wieku w zapiskach numizmatycznych za r. 1625. – Lwów, 1925. – № 2. – 106 s.
390. Surowiecki W. O upadku przemysłu i miast w Polsce. – Warszawa, 1810. – 281 s.
391. Szarłowski A. Stanisławów s powiat stanislawowski pod względem historycznym i geograficzno-statystycznym. – Stanisławów, 1887. – 359 s.
392. Szatko S. Ferlejów. Monografia historyczna. – Lwów, 1937. – 120 s.
393. Topolski I. Gospodarka polska i europejska w XVI-XVIII wieku. – Poznan: Wyd-wo Poznanskie, 1977. – 287 s.
394. Topolski I. Narodziny kapitalizmu w Europie XVI-XVII wieku. – Warszawa: Panstwowe Wyd-wo naukowe, 1965. – 200 s.
395. Turska J. Inwentarz zup samborskich w 1558 r. // Studia z dziejow górnictwa i hutnictwa. – Wroslaw, 1957. – T.I. – 143 s.
396. Tymieniecki K. Historia Ustroju Panstwowego i Spolicznego Polski. Wiedza o Polsce. – T.I. – Warszawa, 1932. – 172 s.
397. Vilrose F. Ludność Polski od X do XVIII wieku // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. – 1957. – № 1. – S.3-49.
398. Wajgel L. Rys miasta Kołomyi. – Kołomyja, 1877. – 116 s.
399. Wąsowicz M. Rohatyn, miasto królewskie. – Kraków, 1869. – 15 s.
400. Wierzbowski T. Vademecum. – Lwów-Warszawa, 1926. – 253 s.
401. Zientara B. Dzieje małopolskiego hutnictwa żelaznego XV-XVII w. – Warszawa: Panstwowe Wyd-wo naukowe, 1954. – 304 s.
402. Zubrycki D. Historyczne badania o drukarniach ruskosłowiańskich w Galicyi. Lwów, 1836. – 2 + 90 s.
403. Zubrycki D. Rohatyn–miasto królewskie. – Sprawozdanie Polskiej Akademii Umiejetnosci. – T.9. – Z.4. – Warszawa, 1915. – S. 377-378.
404. Zubyk R. Gospodarka finansowa miasta Lwowa w latach 1624-1635. – Lwów, 1936. – 496 s.

Довідкова література

405. Енциклопедія українознавства. Під ред. Кубійовича В. І Кузелі З. – Мюнхен-Нью-Йорк, 1949. – Т.І. – Ч.2. – 431 с.
406. Івано-Франківський обласний адміністративно-територіальний устрій. Вид-во Радянське Закарпаття. – Ужгород. – Вид. 5-е. – 1985. – 97 с.
407. Тернопільський обласний адміністративно-територіальний поділ на 1 квітня 1967 р. – Тернопіль, 1967. – 141 с.
408. Украинская ССР. Административно-территориальное деление на 1 января 1979 года. Главная редакция Украинской Советской Энциклопедии. – Київ, 1979. – 512 с.
409. Українська Радянська Енциклопедія. – Словник. В трьох томах // Головна редакція. – Українська Радянська Енциклопедія АН УРСР. – Київ, 1967. – Т.2. – 854 с.
410. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. – Політвидів. – Київ, 1917. – Видання перше. – 1063 с.

ДОДАТКИ

**Міста і містечка Галицької землі, що були засновані в другій половині XVI ст.
першій половині XVII ст.**

№	Найменування поселення	Правовий статус чи прізвище засновника	Дата першої згадки
Галицький повіт			
1	Більшівці	Мартин Казановський	1609 р.
2	Доброводи	Поморжанські	1578 р.
3	Горожанка	Маковецькі	1578 р.
4	Кукільники	духовне (належало Львівському архієпископству)	1578 р.
5	Красилів	Януш Острозький	1578 р.
6	Ляцьке	Богдан Могила	1564 р.
7	Маркова	королівське	1609 р.
8	Молодків	королівське	1609 р.
9	Вільшаниця	Єжи Дидинський	1578 р.
10	Підгороддя	королівське	1553 р.
11	Золотий Потік	Якуб Потоцький	1570 р.
12	Семаківці	духовне (належало Львівському архієпископству)	1578 р.
13	Суходіл	Константин Могила (молдавський воєвода)	1609р.
14	Тустань (Хоростків)	королівське	1578 р.
15	Вербів	Стефан Потоцький, Марія Могилянка	1620 р.
16	Влодків	королівське (дідич Станіслав Влодек)	1610 р.
17	Войнилів	Сенявські	1552 р.

18	Завалля	Войцех Маковецький	1611 р.
19	Бурштин	Сенявські	1554 р.
Теребовлянський повіт			
20	Білобожниця	Пекарські	1595 р.
21	Біле	Стефан Потоцький	1628 р.
22	Буцнев	королівське (дідич Станіслав Влодек)	1602 р.
23	Хоростків	Єжи і Мартин Калиновські	1628 р.
24	Гримайлів	Любомирські	1617 р.
25	Яблунів	королівське	1553 р.
26	Янів	Ян Гольський	1600 р.
27	Коцюбинці	Станіславські	1628 р.
28	Копичинці	Копичинські	1564 р.
29	Купчинці	Потебські	1564 р.
30	Личковці	Дрогомірські; Каліновська	1564 р.
31	Микулинці	Анна вдова	1595 р.
32	Нижборк	Петро Влендовський	1602 р.
33	Скалат (Денбно)	Сенінська	1600 р.
34	Струсів	Миколай Струс	XVI ст.
35	Вишньовчик	Ян Маковецький	1602 р.
Коломийський повіт			
36	Чернелиця	Язловецькі	1592 р.
37	Ділятин	Ян Турецький	1579 р.
38	Добротів	Ян Белзецький	1623 р.
39	Кам'янка	невідомий власник	1644 р.

40	Коршів (Казанів)	Казановські	1600 р.
41	Косів	Міхал Язловецький	1579 р.
42	Кулачківці	Міколай Мелецький (подільський воєвода)	1573 р.
43	Михальче	Ян Пржистоловський Іван Домажерський	1594 р.
44	Надвірна	Куропатва	1596 р.
45	Стецева	королівське	1564 р.
46	Уторопи	Ян Потоцький	1618 р.
47	Заболотів	Зборовські	1579 р.
48	Завалля	королівське	1564 р.

Додаток
складений на основі:

1. Центральний державний історичний архів у м. Львові (далі ЦДІА). – ф.5. – оп.І. – спр.102 – арк. 106; 151.
2. ЦДІА у м. Львові – ф.5. - оп.І. – спр.103 – арк. 139.
3. ЦДІА у м. Львові – ф.5. - оп.І. – спр.104 – арк.149.
4. ЦДІА у м. Львові – ф.5. - оп.І. – спр.113 – арк.285, 322, 822.
5. ЦДІА у м. Львові – ф.5. - оп.І. – спр.114 – арк.305 – 306.
6. ЦДІА у м. Львові – ф.5. - оп.І. – спр.119 – арк.101.
7. ЦДІА у м. Львові – ф.5. - оп.І. – спр.121 – арк.124, 133.
8. ЦДІА у м. Львові – ф.5. - оп.І. – спр.124 – арк. 89.
9. ЦДІА у м. Львові – ф.5. - оп.І. – спр.143 – арк. 74.
10. ЦДІА у м. Львові – ф.9. – оп. І. – спр.364 – арк. 277.
11. ЦДІА у м. Львові – ф.9. – оп. І. – спр.363 – арк. 870.
12. ЦДІА у м. Львові – ф.9. – оп. І. – спр.381 – арк. 289.
13. ЦДІА у м. Львові – ф.17. – оп. І. – спр.103 – арк. 883.
14. ЦДІА у м. Львові – ф.17. – оп. І. – спр.104 – арк. 149.
15. ЦДІА у м. Львові – ф.17. – оп. І. – спр.105 – арк. 509, 725, 1337.

16. ЦДІА у м. Львові – ф.17. – оп. I. – спр.117 – арк. 217; 1115; 1117.
17. ЦДІА у м. Львові – ф.17. – оп. I. – спр.125 – арк. 220 – 222; 309.
18. ЦДІА у м. Львові – ф.17. – оп. I. – спр.127 – арк. 294.
19. Baliński M., Lipiński T. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym. – Cz.II. – S. 700; 705; 715; 736.
20. Dąbkowski P. Podział administracyjny województwa Ruskiego i Belzkiego w XV wieku. – S.41.
21. Długosz T. Relacje arcybiskupów lwowskich 1595 - 1794.rr. – S.44.
22. Słownik Geograficzny. - T.III – S.349; T.IV – S. 377; T.XV – Cz.1. - S.399; 586; Cz.2. - S.136; 193.
23. Źródła Dziejowe. – T.XVIII. – Cz.1. – S.84 - 85; 97; 102; 104; Cz2. – S.69;70; 266; 399; 403;

Додаток Б

Концентрація міст в руках родів магнатських
в землі Галицькій в 1569 –1648 рр.

№	Власник	До 1629 року				В 1630-1648 рр.			
		В повітах			разом	В повітах			разом
		Галиць- кий	Коло- мий- ський	Теребов- лянсь- кий		Галиць- кий	Коло- мий- ський	Тере- бов- лянсь- кий	
1	Багінські					1			1
2	Балабанові	1			1				
3	Баворовські			1	1			1	1
4	Болецькі		2		2		2		2
5	Ходоровські							1	1
6	Чурирові						1		1
7	Дудинські	1			1				
8	Гольчі	2		2	4				
9	Язловецькі	1	2	1	4				
10	Каліновські			1	1	1		2	3
11	Казановські	1	1		2	1	2		3
12	Конецпольські					2		1	3
13	Куропаткові		1		1		1		1
14	Людвіцькі			1	1			1	1
15	Мелецькі	1	1		2				
16	Маковецькі	2		1	3	2		1	3
17	Могильові	3			3				
18	Острозькі	1		1	2				
19'	Потебські							1	1
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
20	Потоцькі	5	4	1	10	12	4	1	17
21	Сенявські	2			2	1			1
22	Сенінські	2		1	3			1	1
23	Стонінські	1			1	1			1
24	Струсові			1	1				

25	Вишнівецькі					1			1
26	Замеховські							1	1
27	Замойські							1	1
28	Зборівські			1	1			1	1
29	Міста з кількома власниками	2		7	9	1		5	6
30	Міста з невідомими власниками		1	1	2	2	2	3	7

Додаток В

**Кількість зруйнованих будинків в містах
Теребовлянського повіту у 1648 – 1649 рр.**

№	Назва міста	Кількість зруйнованих будинків
1	Баворів	98
2	Білобожниця	72
3	Біле	199
4	Буцнев	96
5	Буданів	179
6	Хоростків	304
7	Чортків	345
8	Гримайлів	80
9	Яблунів	113
10	Янів	148
11	Коцюбинці	107
12	Копичинці	205
13	Купчинці	95
14	Личківці	168
15	Нижборк	112
16	Скалат	163
17	Струсів	141
18	Тернопіль	270
19'	Товсте	195
20	Золотники	44
Разом		3143
На 1 місто		157

Чисельність євреїв в деяких містах Галицької землі

№ п/п	Назва міста	Рік інформації	Кількість будинків євреїв	Кількість мешканців	Джерельна підстава
1.	Буданів	1628	1	12	Реєстр шосу ф.17. – спр.117. – Арк. 1118
2.	Чортків	1628	63	756	Там само. – Арк. 1118
3.	Галич	1627	61	732	Інвентар староства Галицького – ЛНБ Відділ рукописів. Осолінських, спр. 9609. Balinski M. Lipinski L. Staroszytna Polska T.II. C:8,695
4.	Янів	1628	14	168	Реєстр шосу ф.17., спр.117. – Арк. 1118
5.	Коломия	1628	30	360	Реєстр шосу ф.5., спр.125. – Арк. 823
6.	Струсів	1628	6	72	Реєстр шосу ф.17., спр.117. – Арк. 1118
7.	Тернопіль	1628	40	48	Реєстр шосу ф.17., спр.117. – Арк. 1118
8.	Теребовля	1628	12	144	Там само. – Арк. 1118
9.	Снятин	1628	6	72	Реєстр шосу ф.5., спр.125. – Арк. 823
Разом			233	2796	

**Відсоток єврейського населення
в деяких містах Галицької землі в першій половині XVII ст.**

№ п/п	Назва міста	Загальна кількість населення	Кількість євреїв	Відсоток єврейського населення по відношенню до загальної кількості міщан
1.	Буданів	1091	12	1,1
2.	Галич	2794	732	26,6
3.	Коломия	4023	360	8,9
4.	Теребовля	2978	144	4,8
Разом		10886	1248	41,4

*Додаток Ж***Дані про кількість різників в містах Галицької землі**

№	Назва міста	Рік інформації	Кількість майстрів, яток різницьких
1	Галич	1570	10
		1617	8
2	Коломия	1570	8
		1627	8
3	Підгороддя	1570	2
		1616	2
4	Рогатин	1570	7
		161	8
5	Теребовля	1570	10
		1616	4
6	Снятин	1565	6
		1609	3

**Ремісничі спеціальності в містах Галицької землі
в 1569 – 1648рр.**

№	Ремесло	Назва спеціальності	Місто, в якому є дана спеціальність	Кількість міст
1	2	3	4	5
1	Металообробне	ковалі	Буданів, Делятин, Галич, Горошанка, Янів, Калуш, Коломия, Косів, Маркова, Молоткова, Потік, Рогатин, Снятин, Тлумач, Тербовля, Ужгород, Вербів, Войнілов.	18
		слюсарі	Чортків, Галич, Коломия, Рогатин, Тернопіль, Тербовля, Тербовля, Войнілов, Завалів.	8
		котлярі	Рогатин	1
		замочники	Галич	1
		ювеліри	Галич, Рогатин, Тернопіль, Тербовля.	4
2	Деревообробне	бондарі	Буданів, Чортків, Делятин, Галич, Калуш, Коломия, Косів, Маркова, Молоткова, Рогатин, Тернопіль, Тербовля, Утороп, Вербів, Войнілов.	15
		стельмахи	Буданів, Галич, Янів, Калуш, Коцюбинці, Завалів.	6
		колодії	Буданів	1
		токарі	Буданів	1
		столяри	Галич, Тербовля	2
3	Будівельно – керамічне	мулярі і теслі	Білобожниця, Большовці, Борщів, Бучач, Буданів, Чортків, Гримайлів, Галич, Горошанка, Янів, Єзуполь, Кам'янка, Калуш, Коцюбинці, Коломия, Копичинці, Личковці, Нижборк	

1	2	3	4	5
3	Будівельно – керамічне	мулярі і теслі	Підгайці, Золотий Потік, Рогатин, Скалат, Снятин, Тлумач, Теремовля, Тисмениця, Устечко, Васічин, Войнілов, Жуков, Завалів, Золотники, Тернопіль, Струсів, Устя Зелене, Заблотів	36
		стрихарі	Галич	1
		склярі	Калуш, Вербів	2
		гончарі	Буданів, Чортків, Галич, Коломия, Терев, Войнілов	6
		склодуви	Войнілов	1
		маляри	Янів, Галич, Коцюбинці, Теремовля	4
4	Хімічне	селітряники	Хотимир, Войнілов	2
		дъогтярі	Снятин, Теремовля	2
		воскобійники	Чортків, Галич, Снятин	3
5	Одягово – волокняне	ткачі	Буданів, Хоростків, Галич, Янів, Копичинці, Рогатин, снятин, Теремовля, Вербів, Войнілов	16
		поворозники	Галич	1
		постригачі	Галич, Рогатин	2
		кравці	Бучач, Буданів, Хоростків, Галич, Янів, Калуш, Коломия, Золотий Потік, Рогатин, Снятин, Тернопіль, Теремовля, Войнілов	14
6	Шкіряне	кушнірі	Буданів, Чортків, Добротів, Галич, Янів, Калуш, Коцюбинці, Коломия, Підгайці, Золотий Потік, Рогатин, Снятин, Тернопіль, Теремовля, Войнілов, Заблотів, Тисмениця, Вербів, Золотники.	19'

1	2	3	4	5
6	Шкіряне	шевці	Буданів, Чортків, Галич, Горошанка, Янів, Калуш, Копичинці, Коломия, Потік, Рогатин, Суходіл, Снятин, Тернопіль, Теремовля, Вербів, Войнілов, Заблотів, Золотники.	18
		саф'яники	Рогатин.	1
		гарбарі	Коломия, Войнілов.	2
		сідлярі	Буданів, Галич, Рогатин, Тлумач.	4
		римарі	Буданів, Чортків, Галич, Калуш, Коцюбинці, Коломия, Рогатин.	
7	Харчове	пекарі	Буданів, Чортків, Галич, Янів, Коломия, Підгайці, Рогатин, Тернопіль, Теремовля, Тустань, Вербів, Войнілов.	12
		різники	Буданів, Галич, Горошанка, Янів, Калуш, Коцюбинці, Коломия, Підгороддя, Рогатин, Снятин, Тернопіль, Теремовля, Вербів.	13
		гуральники	Галич, Коломия, Монастириськ, Рогатин, Снятин, Теремовля.	6
		пивоварники	Буданів, Галич, Коцюбинці, Підгороддя, Рогатин, Снятин, Тернопіль, Теремовля, Тисмениця, Вербів.	10
7	Споживче	солодовники	Бариш, Буданів, Букачовці, Коломия, Маркова, Молоткова, Підгороддя, Рогатин, Снятин, Тернопіль, Теремовля, Тисмениця.	12
		медовари	Рогатин, Снятин, Тернопіль, Теремовля.	4

1	2	3	4	5
7	Харчове	крупники	Барши, Біле, Большовці, Буцнев, Хотимир, Галич, Калуш, Коломия, Копичинці, Купчинці, Підгороддя, Підгайці, Тербовля, Вербів.	14
8	Обслуговуюче	аптекарі	Коломия, Тербовля	2
		цирульники	Буданів, Галич, Рогатин, Тлумач, Тербовля	5
		ветеринари	Янів	1
		обслуга шпиталю	Галич, Коломия, Мартинів, Рогатин, Тернопіль, Устя Зелене	6
		обслуга лазні	Рогатин, Снятин, Тернопіль	3
		музиканти	Галич, Калуш, Підгайці, Рогатин	4

Міські ремісники Галицької землі в 1569 – 1648 рр.

№	Назва міста	Назва ремесла, яке є в цьому місті	Кількість ремесел
1	2	3	4
1	Бариш	крупники, солодовники	2
2	Баворів	Пекарі	1
3	Білобожниця	муляри, теслі	2
4	Біле	Крупники	1
5	Большовці	муляри, теслі, крупники	3
6	Борки	Теслі	1
7	Борщів	муляри, теслі	2
8	Бучач	мулярі, теслі, кравці	3
9	Буцнев	мулярі, теслі, крупники	3
10	Буданів	ковалі, мечники, бондарі, стельмахи, колодії, токарі, муляри, теслі, гончарі, ткачі, кравці, кушнірі, шевці, сідлярі, римарі, пекарі, різники, пивовари, солодовники, цирульники	20
11	Букачовці	Солодовники	1
12	Хотимир	селітряники, крупники	2
13	Хоростків	ткачі, кравці	2
14	Чортків	слюсарі, мечники, бондарі, муляри, теслі, гончарі, кушнірі, шевці, римарі, пекарі, воскобійники	11
15	Деятин	ковалі, бондарі	2
16	Добротів	Кушнірі	1
17	Гримайлів	мулярі, теслі	2
18	Галич	ковалі, слюсарі, замочники, мечники, бондарі, стельмахи, столярі, муляри, теслі, стрихарі, гончарі, ювеліри, малярі, ткачі, постригачі, поворозники, кравці, кушнірі, шевці, сідлярі, римарі, крупники, пекарі, різники, гуральники, пивовари, воскобійники, цирульники, обслуга шпиталю, музиканти	30
19'	Горошанка	ковалі, мулярі, теслі, шевці, різники	5
20	Янів	ковалі, мулярі, теслі, малярі, стельмахи, ткачі, кравці, кушніри, шевці, пекарі, різники, ветеринари	12
21	Єзуполь	муляри, теслі	2

22	Калуш	ковалі, бондарі, стельмахи, муляри, теслі, склярі, кравці, кушніри, шевці, римарі, крупники, різники, музиканти	13
23	Кам'янка	муляри, теслі	2
24	Коцюбинці	стельмахи, муляри, теслі, маляри, кушніри, римарі, різники, пивовари	8
25	Коломия	ковалі, слюсарі, мечники, бондарі, муляри, теслі, гончарі, кравці, кушніри, шевці, гарбарі, римарі, мельники, крупники, пекарі, різники, солодовники, аптекарі, обслуга, гуральники	19'
26	Копичинці	муляри, теслі, ткачі, шевці, крупники	5
27	Косів	ковалі, бондарі	2
28	Кулачковці	Гуральники	1
29	Купчинці	Крупники	1
30	Лучковці	муляри, теслі	2
31	Маркова	ковалі, бондарі, солодовники	3
32	Мартинів	обслуга шпиталю	1
33	Молоткова	ковалі, бондарі, солодовники	3
34	Монастириськ	Гуральники	1
35	Нижборк	муляри, теслі	2
36	Підгороддя	крупники, різники, пивовари	3
37	Підгайці	муляри, теслі, кушніри, крупники, пекарі, музиканти	6
38	Золотий Потік	ковалі, муляри, теслі, кравці, кушніри, шевці	6
39	Рогатин	ковалі, слюсарі, мечники, котлярі, бондарі, муляри, ювеліри, ткачі, кравці, постригачі, кушніри, римарі, шевці, саф'яники, сідлярі, пекарі, різники, гуральники, солодовники, медовари, пивовари, обслуга лазні і шпиталю, музиканти, цирульники, теслі	26
40	Скалат	муляри, теслі	2
41	Снятин	ковалі, дьогтярі, мулярі, теслі, ткачі, кравці, кушніри, шевці, різники, гуральники, пивовари, медовари, воскобійники, обслуга лазні	14
42	Струсів	муляри, теслі	2
43	Суходіл (Хоросятин)	Шевці	1
44	Тернопіль	слюсарі, ювеліри, муляри, теслі, бондарі, ткачі, кушніри, шевці, пекарі, різники, пивовари, солодовники, медовари, обслуга шпиталю і лазні	15

45	Тлумач	ковалі, муляри, теслі, сідлярі	5
46	Теребовля	ковалі, слюсарі, мечники, бондарі, столяри, дьогтярі, муляри, теслі, малярі, ювеліри, гончарі, ткачі, кравці, кушніри, шевці, крупники, гуральники, пивовари, солодовники, медовари, пекарі, різники, аптекарі, цирульники	24
47	Товсте	Пекарі	1
48	Тустань	Пекарі	1
49	Тисмениця	муляри, теслі, кушніри, пивовари, солодовники	5
50	Устя Зелене	муляри, теслі, обслуга шпиталю	3
51	Устечко	муляри, теслі	2
52	Утороп	ковалі, бондарі	2
53	Васічин	муляри, теслі	2
54	Вербів	ковалі, склярі, бондарі, ткачі, кушніри, шевці, крупники, пекарі, пивовари, різники	10
55	Войнилів	слюсарі, ковалі, селітряники, бондарі, муляри, теслі, ткачі, кравці, кушніри, шевці, гарбарі., складуви, гончарі, пекарі	14
56	Яблонів	муляри, теслі	2
57	Завалля	Солодовники	1
58	Заблотів	кравці, кушніри, шевці	3
59	Завалів	слюсарі, муляри, теслі, стельмахи	4
60	Злотники	муляри, теслі, кушніри, шевці	4
61	Жуков	муляри, теслі.	2

**Ремісники в приватних містечках Галицької землі у 1614 – 1642рр.
(на підставі інвентарів приватних маєтків).**

№ п/п	Назва ремесла	Кількість представників у			Разом
		Буданові	Коцюбинцях	Вербові	
1	Ковалі	2		1	3
2	Мечники	1			1
3	Бондарі	1		2	3
4	Стельмахи	1	1		2
5	Колодії	2			2
6	Токарі	2			2
7	Мулярі	1			1
8	Гончарі	1			1
9	Маляри		2		2
10	Ткачі	7		5	12
11	Кравці	1			1
12	Кушніри	2	1	2	5
13	Шевці	4		1	5
14	Сідлярі	2			2
15	Римарі		1		1
16	Пекарі	1		1	2
17	Різники		1	3	4
18	Пивовари		1	4	5
19'	Солодовники	1			1
Разом		29	7	19'	55
Кількість господарів		170	112	221	493
% ремісників		17,05	6,20	8,59	11,15

**Кількість ремісників в королівських містах Галицької землі в 1609р.
(на підставі податкового реєстру 1609р.)**

№ п/п	Назва ремісничої спеціальності	Кількість ремісників				Разом
		Галич	Снятин	Тустань	Підгороддя	
1	Ковалі	7	2			9
2	Слюсарі	6				6
3	Ювеліри	1				1
4	Замочники	2				2
5	Бондарі	6				6
6	Стельмахи	2				2
7	Столяри	1				1
8	Теслі	6				6
9	Гончарі	8				8
10	Маляри	3				3
11	Ткачі	6	8			14
12	Постригачі	1				1
13	Поворозники	4				4
14	Кравці	10	1			11
15	Кушніри	12	3			15
16	Шевці	10	3			13
17	Сідляри	1				1
18	Ткачі	40		3		13
19'	Різники	10	3			13
20	Пивовари	6				6
21	Музиканти	5				5
22	Ремісники без визначеної категорії			3	2	5
Разом		151	20	6	2	179

**Кількість ремісників в 6 королівських містах
Галицької землі в 1616 – 1629рр.**

№ п/п	Назва міста	Приблизна кількість ремісників – християн (від – до)
1	Галич	185-200
2	Коломия	100
3	Підгороддя	10
4	Рогатин	160-175
5	Снятин	60
6	Тустань	6
Разом		521-551
Припадає на 1 місто		87-92

Додаток II

**Відсоток ремісничого населення
в 5 королівських містах Галицької землі.**

№ п/п	Назва міста	Загальна кількість міщан	Кількість членів ремісничих родин			% ремісничого населення	Місце
			християнських	Єврейськи х	разом		
1	Галич	2749	1110-1200	366	1466-1566	53,3-56,9	I
2	Коломия	4024	600	60	760	18,9	III
3	Підгороддя	580	60		60	10,3	IV
4	Рогатин	2290	960-1050		960-1050	41,7-45,6	II
5	Тустань	404	36		36	9,0	V
Разом		10047	2756-2946	526	3292-3472	32,7—34,7	

Дати виникнення цехів в Галицькій землі.

№ п/п	Рік	Назва цеху	Назва міста	Дозвіл
1	1559р	Різницький	Рогатин	Привілей рогатинського старости
2	1561р	Шевський	Тернопіль	Статут цеху затверджений Яном Тарнавським
3	1564р	Металообробний (слюсарі, римарі, ковалі, сідлярі)	Коломия	Згадка в люстрації про ремісників які “один цех тримають”
4	1566р	Кравецький	Рогатин	Привілей Сигізмунда Августа
5	1567р	Кушнірський	Рогатин	Привілей Сигізмунда Августа
6	1572р	Ткацький	Рогатин	Затвердження статут Сигізмундом Августом
7	10.05. 1576р	Бондарський	Рогатин	Привілей Стефана Баторія
8	12.06. 1578р	Шевський	Рогатин	Привілей Стефана Баторія
9	20.06. 1578р Львів	Кушнірський	Теребовля	Привілей Стефана Баторія
10	27.06. 1585р	Шевський	Теребовля	Привілей Стефана Баторія
11	24.11. 1578р	Кушнірський	Галич	Привілей Стефана Баторія
12	16.05. 1616р	Металообробний (ковалі, слюсарі, мечники, римарі, сідлярі, котлярі)	Рогатин	Затверджений статут Сигізмундом III
13	1617р	Кравецький	Теребовля	Затверджений статут Сигізмундом

	.			Ш
14	1636р	Кушнірський	Тернопіль	Затверджений цеховий статут Томашом і Катериною Замойськими
15	1638р	Кушнірський	Тисмениця	Рада міста Галича видає міщанам тисменицький зразок статуту цеху кушнірського

Розміщення водяних борошномельних млинів на території Теробовлянського староства в 1606 1628 рр.

№	Назва міста	Рік	Кількість				Разом Жорен
			млинів	жорнів	ступ	сукновалень	
1	Баворів	1606	1	3			3
2	Білобожниця	1628	1	2			2
3	Біле	1628	1	1	1		2
4	Борки	1629	1	2			2
5	Буцнев	1607	1	2	1		3
6	Буданів	1614	1	3			3
7	Золотники	1628	1	3			3
8	Копичинці	1606	2	9	1		10
9	Коцюбинці	1628	1	1			1
10	Купчинці	1628	1	2	1		3
11	Нижборки	1628	2	3			3
12	Скалат	1628	1	1			1
13	Тернопіль	1628	1	7			7
14	Теробовля	1607	1	4	1		5
15	Товсте	1628	1	2			2
16	Хоростків	1628	1	1			1
17	Чортків	1628	1			2	2
18	Яблунів	1628	2	6			6
19'	Янів (Долина)	1628	1	5			5
<i>Разом</i>			22	57	5		64
На 1 місто млинів			1,2	2,6	0,2		2,9

Додаток Т

Кількість солі вивезена галицькою шляхтою за 1595 – 1648р.

Рік	Кількість солі		
	В бочках	Возах	Півмірах
1595	—	13	—
1602	—	16	—
1603	—	10	—
1620	—	12	—
1622	—	20	—
1624	—	18	—
1626	—	16	—
1628	—	8	600
1629	—	26	—
1630	1500	19 ⁷	—
1631	—	72	90
1633	1920	16	—
1635	2100	34	—
1636	—	6	—
1637	5310	301	—
1644	—	282	—
1645	—	198	—
1646	—	173	—
1647	—	228	—
1648	—	48	—
Разом	10830	1540	690

Словник спеціальних термінів.

Асесор - власник, орендар.

Біскуп - католицький єпископ.

Бурмистр - голова управління у містах з магдебурзьким самоврядуванням.

Вальний сойм - загальний сейм.

Війт - голова міської ради і суду у містах.

Городники, огородники - категорія феодально залежних селян, які мали лише присадибні земельні ділянки.

Гостинець - торговий шлях.

Десятина - десята частина доходів, що сплачується на користь церкви.

Дідичний - спадковий.

Каштелян - сановник, наглядач за станом укріплень і постачанням замку.

Ключ - територіально-економічна одиниця, що об'єднувала групу сіл або фільварків.

Комора - митниця.

Коморник - митник.

Комірник - категорія бідного феодально-залежного селянства і міщанства.

Лендвійт, лантвійт - заступник війта.

Малмазея, мальвазія - різновид солодкого вина.

Магнат - великий землевласник.

Магдебурзьке право - феодальне міське право. за яким місто звільнялося від управління і суду феодала.

Мостове - плата за проїзд по мосту. Збиралося для утримання і ремонту мостів.

Підскарбій - сановник, який відав фінансами і державною скарбницею у Польщі.

Підсусідки - безземельні селяни.

Подимне, дим - один із видів феодального податку, предметом оподаткування якого був дим (будинок, двір).

Повіт - одиниця адміністративно-територіального управління.

Право складу - один із заходів регламентації торгівлі. Купці змушені були зупинятися у містах і протягом 3, 7, 10 та більше днів продавати гуртом товари

місцевим купцям. З правом складу пов'язаний дорожний примус. Купці транспортували товари лише певними шляхами. Дорожний примус полегшував контроль за торгівлею.

Прикоморок - митниця, розташована на проміжному пункті торговельного шляху.

Райця, радця - член міської ради.

Реляція - свідчення.

Сап'ян - тонка м'яка фарбована шкіра.

Тяглові селяни - категорія феодално-залежного селянства, що мали робочу худобу (коней, волів).

Фільварк – багатогалузеве феодалне господарство, де використовувалася дармова праця селян-кріпаків.

Халупники – безземельні селяни, які володіли лише хатами (халупами) та інколи невеликими присадибними земельними ділянками.

Цехмістр – цеховий майстер.

Цю – пограничне мито.

Чинш – податок грошима або натурою, який сплачувався державі чи феодалові.

Чопове – податок за виробництво і продаж спиртних напоїв.

Шарварок – спільна додаткова робота селян і міщан на спорудженні, ремонті шляхів, мостів, гребель, панських будівель тощо.

Шляхтич – дрібний феодал.

Шпиталь – богодільня, приют для хворих і старців.

Юридики – шляхетська та церковна власність на території міст (двори, будинки), яка впліталась у господарський організм міст, але не підлягала їм ні юридичного, ні економічно.

Ятка – легка будівля для торгівлі, повітка, ярмаркова палатка.